ΑΝΤ. Μ. ΙΣΗΓΟΝΗ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΡΟΔΟΥ

Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΜΕΣΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΡΟΔΟΣ
1951

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΝΤ. Μ. ΙΣΗΓΟΝΗ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΡΟΔΟΥ

Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΡΟΔΟΣ
1951

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

«Ἡ ἔγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως»

(Ἀρθρ. 202, παρ. 2, Νομ. 5343)

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΙΕΡΑΣ ΣΚΙΑΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΟΥ

ΜΙΧΑΗΛ Α. ΙΣΗΓΟΝΗ

ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

ΚΑΙ

ΕΛΕΝΗΣ Μ. ΙΣΗΓΟΝΗ

ΤΟ ΓΕΝΟΣ Ι. ΚΡΟΥΣΟΥΛΕΝΤΗ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Δὲν ἀληθεύει μόνον ἐν τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ τὸ τοῦ Ἀναξαγόρου: «**οὐ κεχώρισται ἀλλήλων τὰ ἐν τῷ ἑνὶ κόσμῳ οὐδὲ ἀποκέκοπται πελέκει**». Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ἐξελίξει. Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Φιλοσοφίας* «natura non facit saltus». *Θεωρίαι νομιζόμεναι ὡς αἱ μᾶλλον πρόσφατοι κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης ἀποδεικνύονται καθ' ἑκάστην ὅτι ἦσαν γνωσταὶ καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους. Τοιοῦτόν τι ἀποπειρᾶται καὶ ἡ ἀνὰ χεῖρας πραγματεία, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐμπειρικῆς καὶ φυσιολογικῆς ψυχολογίας, ὡς φρονεῖ ὁ* W. Jaeger [1]), *καὶ τῆς μορφολογικῆς, ὡς διεπίστωσε ὁ κ. Χ. Γιερὸς* [2]), *ἀλλὰ καὶ ὁ ἱδρυτὴς τῆς τελολογικῆς ψυχολογίας, ὡς μεταφράζομεν τὸν ὅρον:* Psychologie fonctionnelle. *Αἱ ἀρχαὶ τῆς τελολογικῆς ἐν τῇ ψυχολογίᾳ κατευθύνσεως χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ* Claparède [3]) *ἀπὸ τοῦ πραγματισμοῦ, ἐκ τῆς μελέτης ἡμῶν ὅμως προκύπτει ὅτι κοιτὶς αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς καὶ δημιουργὸς ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην* [4]), *καθ' ἣν τὴν ἀρχαίαν διανόησιν καὶ εἰδικώτερον τὴν ἀριστοτελικὴν ἐχαρακτήριζεν ἡ ἀνιδιοτελὴς μόνον λατρεία τῆς γνώσεως, ἀποδεικνύομεν ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια κατὰ τὸν Σταγειρίτην θεωρεῖται καὶ ὡς ζωτικῆς σπουδαιότητος ὄργανον διὰ τὸν ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνα.*

Τὴν ὕλην τῆς πραγματείας ἡμῶν διηρθρώσαμεν ὡς ἑξῆς: βαίνοντες κατ' ἀρχὰς συνθετικῶς καθορίζομεν ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τὴν ἔννοιαν τῆς τελολογικῆς ψυχολογίας κατὰ τοὺς κυριωτέρους αὐτῆς ἀντιπροσώπους.

Ἐπάναγκες μετὰ ταῦτα θεωρήσαντες, ὅπως ἐντάξωμεν τὴν κατ' Ἀριστοτέλη τελολογικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὅλης τελολογικῆς περὶ κόσμου θεωρίας αὐτοῦ ἀφιεροῦμεν βραχεῖαν ἐπισκόπησιν

---

[1]) Aristoteles Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung 1923 σ. 354-5

[2]) Ἡ μεταφυσικὴ καὶ ψυχικὴ ὁλότης παρ' Ἀριστοτέλει 1935.

[3]) L' éducation fonctionnelle 1931 σ. 27.

[4]) Meyerson De l' explication dans les sciences τομ. Α'. 1921 σ. 34.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι, μεθ' ἣν διαπραγματευόμεθα, χωροῦντες πλέον ἀναλυτικῶς, τὴν σκοπιμότητα ἐν τῷ ἐνοργάνῳ κόσμῳ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν κειμένων. Τοῦτο ἀπέβαινεν ἀπαραίτητον, καθ' ὅσον στενὴ εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ σχέσις μεταξὺ βιολογικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων. Καὶ αὐτὰ τὰ φυτὰ ἔχουσι «ψυχὴν», τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαζομένην «θρεπτικὴν»[5]. Ἀλλ' ἐνῷ γνωστὴ εἶναι ἡ τελολογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντίληψις τῶν βιολογικῶν φαινομένων οὐδείς, καθόσον γνωρίζομεν, παρετήρησεν ὅτι ἡ αὐτὴ θεωρία διήκει καὶ διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας. Πρὸς διαπίστωσιν τούτου παραθέτομεν ἐν τῷ κυρίῳ σώματι τῆς μελέτης ἀφθόνους περικοπὰς ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, αἱ ὁποῖαι διαφωτίζουσι πλήρως τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Σταγειρίτου· Ἐν τῷ τελευταίῳ τέλος κεφαλαίῳ συνοψίζομεν δι' ὀλίγων τὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας ἡμῶν.

Κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματος ἀπεβλέψαμεν εἰς δύο τινά, τὸ μὲν διὰ τῆς ἐπιμεμελημένης ἐπιλογῆς περικοπῶν ἐκ πάντων σχεδὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ ἀποδείξωμεν τὸν τελολογικὸν χαρακτῆρα τῆς ψυχολογίας αὐτοῦ, τὸ δὲ νὰ συσχετίσωμεν ταύτην μετὰ τῶν νεωτέρων διδαγμάτων. Ὡς πρὸς εἰδικοὺς ἀπευθυνομένης τῆς πραγματείας ἡμῶν τὰ ἀριστοτελικὰ χωρία παραθέτομεν ἐν πρωτοτύπῳ, τὰς δὲ ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ σκέψεις ἡμῶν περιωρίσαμεν σκοπίμως ἵνα ἐξάρωμεν ἐντονώτερον τὰς ἰδέας τοῦ φιλοσόφου, αἱ ὁποῖαι οὕτως ἀνακύπτουσι ὡς δένδρα ὑπ' οὐδενὸς θάμνου περικεκαλυμμένα.

[5]) Περὶ ψυχῆς Γ'. 12, 434a 22:

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΤΕΛΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων δύο κυρίως παρατηροῦνται κατευθύνσεις: ἡ αἰτιοκρατικὴ καὶ ἡ τελολογική. Αἰτιοκρατικῶς ἑρμηνεύει ἡ θεωρία ἡ παραδεχομένη αὐτὰ ὡς ἀποτελέσματα ἄλλων προγενεστέρων φαινομένων. Αἰτιώδης συνοχὴ θεωρεῖται συνήθως ἡ σταθερὰ διαδοχὴ δύο φαινομένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον εἶναι ἡ αἰτία καὶ τὸ δεύτερον τὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ σταθερὰ ὅμως διαδοχὴ δὲν σημαίνει πάντοτε καὶ αἰτιώδη σχέσιν. Ἐκ τῆς σταθερᾶς διαδοχῆς νυκτὸς — ἡμέρας δὲν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ νὺξ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἡμέρας.[6]) Ὁ αἰτιώδης σύνδεσμος δύο γεγονότων ὀφείλει νὰ εἶναι οὐ μόνον σταθερός, ἀλλ' ἀναγκαῖος καὶ ἐπαρκής. Οὕτως αἰτία τῆς ἡμέρας εἶναι ἡ ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα ἀνύψωσις τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ ἐπαρκεῖ ὁ ὅρος οὗτος διὰ νὰ ἔχωμεν ἡμέραν.

Αἰτιοκρατικὴ εἶναι πρὸ παντὸς ἡ ἑρμηνεία τῶν φυσικῶν φαινομένων.[7]) Τὰ φυσικὰ φαινόμενα τελοῦνται μηχανικῶς, κατὰ τοὺς ἀτέγκτους νόμους αἰτίας - ἀποτελέσματος. Δυνάμεθα διὰ τοῦτο νὰ προβλέψωμεν αὐτὰ μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας. Ἐν τῷ ἀψύχῳ κόσμῳ ἐπικρατεῖ ἡ ἰσοδυναμία αἰτίας ἀποτελέσματος, ὁ νόμος τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργείας.[8]) Κατὰ τὸν E. Meyerson ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι ἡ ἐν χρόνῳ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Προϋποθέτει τὴν ἐν χρόνῳ ταυτότητα τῶν φαινομένων.[9]) Σφυρηλατοῦντες τὸν σίδηρον ἔχομεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν θερμότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας τὸ νέον φαινόμενον εἶναι ἁπλοῦς μετασχηματισμὸς τοῦ μηχανικοῦ ἔργου, νέα μορφὴ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας. Ἡ αἰτία συνεχίζεται εἰς τὸ ἀποτέλεσμα.

Τὴν αἰτιοκρατίαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὑπεστήριξε κυρίως ἡ συνειρμικὴ ψυχολογία. Κατ' αὐτὴν οἱ ἀπρόσωποι καὶ ἐξωτερικοὶ νόμοι τοῦ συνειρμοῦ διέπουσι τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ὡς οἱ μηχανικοὶ νόμοι κυριαρχοῦσι τῆς

---

6) Πρβλ. A. Lalande. Les théories de l' induction et de l' expérimentation 1929 σελ 175. 7) F. Παλαιολόγου. Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεύνῃ. 1937 σελ. 17.
8) Πρβλ. E. Meyerson. De l'explication dans les sciences τομ. Α'. σελ. 149κ. ἑ.
9) Réalité et identité 3η ἔκδ. 1926 σελ. 83.

Ε.Υ.Ζ. Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀψύχου ὕλης. Ὁ David Hume [10]) τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ συνέκρινε μὲ τοὺς νόμους τῆς παγκοσμίου ἕλξεως καὶ ὁ John Stuart Mill [11]) ἐθεώρησεν αὐτοὺς ὡς τοὺς βασικοὺς νόμους τῆς ψυχολογίας· «εἶναι», λέγει, «διὰ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ὅ,τι ὁ νόμος τῆς βαρύτητος διὰ τὴν ἀστρονομίαν καὶ αἱ θεμελιώδεις ἰδιότητες τῶν ἱστῶν διὰ τὴν φυσιολογίαν». Ἡ ἀναπλάττουσα παράστασις συνδέεται πρὸς τὴν ἀναπλαττομένην ὡς αἰτία πρὸς ἀποτέλεσμα. Ἡ παράστασις τῆς Ἀκροπόλεως ἀναπλάττει τὴν παράστασιν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἡ θερμότης προκαλεῖ τὴν διαστολὴν τῶν σωμάτων καὶ ὁ ἄνεμος τὴν τρικυμίαν.

Ἀλλ' οἱ νομοὶ τοῦ συνειρμοῦ δὲν δύνανται νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τὴν αἰτιοκρατίαν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἡ παράστασις τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἀναπλάττει ἀναγκαίως, συνεπείᾳ οὕτως εἰπεῖν μηχανικῆς τινος δυνάμεως τὴν παράστασιν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἡ τριβὴ προκαλεῖ ἀναγκαίως τὴν θερμότητα. Οἱ ὅροι τῆς ἀναπλάσεως εἶναι πολλοὶ καὶ ποικίλοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσι τὰ στιγμιαῖα ἢ σταθερὰ διαφέροντα ἡμῶν. Οὕτως ἡ λέξις ῥίζα κατὰ τὸν ῥοῦν τῶν σκέψεων ὁτὲ μὲν ἀναπλάττει τὸ δένδρον, τὴν φυτολογίαν κ.τ.λ. ὁτὲ δὲ τετραγωνικὴν ῥίζαν, τὰ μαθηματικά. Ἡ συνειρμικὴ ψυχολογία διὰ τοῦ νόμου τῆς συναφείας ἐμηχανοποίει τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ἐθεώρει τὸ πνεῦμα ὡς αὐτόματόν τι μηχάνημα λειτουργοῦν ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς προσωπικότητος ἡμῶν. Κατακρίνων τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ὁ H. Piéron [3]) λέγει σχετικῶς: «Ἁπλοϊκὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀντίληψις τῆς πνευματικῆς λειτουργίας ὡς συνισταμένης ἐξ εὐθυγράμμου τινός ἁλύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος κρίκος εἶναι ἀναγκαστικῶς συνδεδεμένος πρὸς ὡρισμένον ἄλλον. Εἰς τὴν πνευματικὴν ἀτομικότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ὑφίσταται ἔκδηλος ἐσωτερικὴ ἀλληλεγγύη, ἡ ἀνάπλασις εἶναι ἀποτέλεσμα συμπλέγματος παραγόντων: συναισθημάτων, ὁρμῶν, ἀντιλήψεων. Τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον, αἱ βιολογικαὶ συνθῆκαι ἐπεμβαίνουσιν. Ἐὰν εἴμεθα εἰς δάσος ἢ εἰς σπουδαστήριον, ἐὰν ἀντιμετωπίζωμεν πειραματιζόμενον ἐρευνητὴν ἢ στενὸν φίλον, ἐὰν πεινῶμεν ἢ νυστάζωμεν, αἱ αὐταὶ ἀντιλήψεις, αἱ αὐταὶ λέξεις δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀναπλαστικὴν δύναμιν».

Ἔτι ἀστοχωτέρα ὑπῆρξεν ἡ προσπάθεια, ὅπως συνδεθῶσιν αἰτιωδῶς φυσιολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ φαινόμενα. Μεταξὺ φυσικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων ὑπάρχει τοιοῦτον ἀγεφύρωτον χάσμα, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῶμεν μεταξὺ αὐτῶν πραγματικόν τινα σύνδεσμον, ἐσωτερικήν τινα σχέσιν.[13]) «Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα», λέγει ὁ Claparède [14]), «δὲν δύναται νὰ

---

[10]) Traité de la nature humaine γαλλ. μετ. David 1912 σελ. 23.

[11]) Auguste Comte et le Positivisme γαλλ. μετ. Clemenceau 1868 σελ. 53.

[12]) Psychologie Expérimentale 1927 σελ. 148.

[13]) Πρβλ. Flournoy Metaphysique et Psychologie 2 ἐκδ. 1919 σελ. 29.

[14]) L' association des idées 1903 σελ. 27,

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀντιληφθῇ αἰτιώδη τινὰ σχέσιν μεταξὺ φαινομένων τόσον βαθύτατα διαφόρων, ἑτερογενῶν καὶ ἑτεροκλήτων, ὡς εἶναι τὸ μὲν τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως, τὸ δὲ τὰ φαινόμενα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου». «Ὁ ἐγκέφαλος», φρονεῖ ὁ Rausch [15]), εἶναι ἡ «conditio sine qua non ὄχι δ' ὅμως καὶ ἡ causa efficiens τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ὁ θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὴν καθαυτὸ αἰτίαν κάμνει τὸ ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν γραφὴν ὡς ἀπόρροιαν τῆς γραφίδος, τὴν βολὴν ὡς προϊὸν τοῦ πιστολίου, τὰ ἐγχυματικὰ ὡς λειτουργικὸν προϊὸν τοῦ ὕδατος ἢ τὸν χρόνον καὶ τὰς ὥρας ὡς ἔκκρισιν τοῦ ὡρολογίου».

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα παρὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τελείως αὐτόνομα. Ἡ παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι πᾶν γεγονὸς τῆς συνειδήσεως συνάπτεται πάντοτε μετ' ἄλλου προηγουμένου προσδιορίζοντος αὐτό. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀνάμνησις ἄνευ προηγουμένης ἀντιλήψεως, συναίσθημα ἄνευ γνωστικοῦ περιεχομένου, βουλητικὴ πρᾶξις ἄνευ παραστάσεων σκοποῦ. Ἀλλ' ἡ ψυχικὴ αἰτιότης εἶναι διάφορος τῆς φυσικῆς. Εἰς τὴν φυσικὴν αἰτιότητα ὑπάρχει ἡ ἰσοδυναμία αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ, κυριαρχεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης καὶ ἐνεργείας. Τὰ ψυχικὰ τοὐναντίον γεγονότα, γεγονότα κατ' ἐξοχὴν ὑποκειμενικὰ καὶ ποιοτικὰ εἶναι ἀδύνατον, ὡς λέγει ὁ Villa [16]), «νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς ποσοτικὴν μέτρησιν, καὶ ταύτης ἐλλειπούσης ἐλλείπει καὶ ἡ ἀκριβὴς ποσοτικὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος». Ἕνεκα τῆς διαφορᾶς ταύτης ἀδυνατοῦμεν νὰ προβλέπωμεν τὰ ψυχικὰ γεγονότα ὡς τὰ φυσικά. Εἰς τὴν ἄψυχον φύσιν ἡ αὐτὴ αἰτία ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ἔχει πάντοτε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ θερμότης ἔχει πάντοτε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διαστολὴν τῶν σωμάτων. Τοιοῦτόν τι δὲν συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ψυχικὴν αἰτιότητα. «Οὕτως», ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Villa [17], «ἐνῷ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι πορεύονται ὁδὸν κατιοῦσαν, τ. ἔ. δύνανται ὁρμώμεναι ὑπό τινος αἰτίας νὰ ἐξάγωσιν ἐξ αὐτῆς τὰ ἀποτελέσματα, ἡ ψυχολογία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι τοῦ πνεύματος ὀφείλουσι νὰ ἐπαρκῶνται εἰς τὴν ἀνιοῦσαν ὁδόν, τ. ἔ. νὰ ὁρμῶνται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ὅπως ἀνέλθωσιν ἐπὶ τὰς αἰτίας».

Ἡ αἰτιοκρατικὴ ἐξ ἄλλου θεωρία δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς ἑρμηνείαν τῶν βιολογικῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων, διότι παραλλήλως τοῦ μηχανισμοῦ, καθ' ὃν λειτουργε ὁ ψυχοφυσικὸς ἡμῶν ὀργανισμός, ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τὸ τελολογικόν, ἡ ἀναζήτησις τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουσιν αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ ἡμῶν λειτουργίαι.

Ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, οὕτω καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος συνδέει διαδοχικὰ φαινόμενα. Ἀλλ' ἐνῷ κατὰ τὴν αἰτιοκρατικὴν ἐξήγησιν τὸ προηγούμενον προσδιορίζει τὸ ἑπόμενον, ἡ αἰτία τὸ ἀποτέλεσμα, κατὰ τὴν τελο-

---

[15]) Στοιχεῖα φιλοσοφίας μετ. Δ. Λάμψα 1932 σελὶς 352.

[16]) Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν μετ. Γ. Γρατσιάτου 1908 σ. 156.

[17]) Αὐτόθι σελ. 489.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

λογικὴν ἑρμηνείαν οἱ ὅροι ἀντιστρέφονται, τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ὁ σκοπὸς προσδιορίζει τὸ μέσον. Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ὡρισμένον σκοπὸν ὀφείλομεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸ κατάλληλον μέσον.[18]

Ἐξ ἄλλου ἡ αἰτιώδης συνοχὴ εἶναι σχέσις ἀναγκαία: ἡ αὐτὴ αἰτία ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας θὰ ἔχῃ πάντοτε, ὡς εἴδομεν, τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ σχέσις ὅμως μέσου καὶ σκοποῦ εἶναι σχέσις ἐλευθέρα. Ὁ αὐτὸς σκοπὸς δύναται νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ διαφόρων μέσων καὶ τὸ αὐτὸ μέσον δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ ποικίλους σκοπούς. Ἡ ψυχαγωγία δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ ταξειδίου, ἐκδρομῆς, θεάματος, κοσμικῆς συγκεντρώσεως κτλ. καὶ τὸ ταξείδιον δύναται νὰ ἀποβλέπῃ εἰς ποικίλους σκοπούς, εἰς ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν, εἰς θεραπείαν ἀσθενείας, εἰς παρακολούθησιν ἀνωτέρων σπουδῶν κτλ.

Παρὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος δὲν ἀποκλείει τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Κατὰ τὸν Γουλιέλμον Wundt[19] ἀμφότεραι δύνανται νὰ συνυπάρχωσιν. Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος βαίνει ἐκ τοῦ ὅρου εἰς τὸ προσδιοριζόμενον (αἰτία - ἀποτέλεσμα), ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ προσδιοριζομένου εἰς τὸν ὅρον (μέσον - σκοπός.) «Ἀδύνατον», φρονεῖ ὁ Edmond Goblot[20], «νὰ ὑπάρχῃ διαμάχη μεταξὺ αἰτιοκρατίας καὶ σκοπιμότητος. Ἡ αἰτιοκρατία ἀποτελεῖ αἴτημα τόσον τῆς μηχανικῆς, ὅσον καὶ τῆς τελολογικῆς θεωρίας. Πράγματι ὁ σκοπὸς εἶναι σκοπὸς μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ τὸ μέσον εἶναι μέσον, ἐφ' ὅσον εἶναι αἰτία». Εἰς τὸ προηγούμενον π. χ. παράδειγμα ἡ χρησιμοποίησις ψυχαγωγικοῦ τινος μέσου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διασκέδασιν. Ὁ Claparède[21] ὁμοίως ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ τελολογικὴ ἑρμηνεία δὲν ἀντιτίθεται, ἀλλ' ἀνάγεται εἰς τὴν αἰτιοκρατικήν. Ἀντὶ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ φίλος ἡμῶν τρέχει διὰ νὰ προλάβῃ τὴν ἁμαξοστοιχίαν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τρέχει, διότι φοβεῖται μήπως δὲν προφθάσῃ αὐτήν. Ὁ φόβος οὗτος ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς σπουδῆς αὐτοῦ». Ἡ τελολογικὴ διὰ τοῦτο ἑρμηνεία θεωροῦσα τὰ τελικὰ αἴτια ὡς ψυχικῆς φύσεως φαινόμενα δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ αἰτιοκρατία τῆς ἰδέας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνεπῶς προκύπτει, ὅτι μᾶλλον διαφορὰ ἀπόψεως ἢ ῥιζικὴ ἀντίθεσις παρατηρεῖται μεταξὺ αἰτιοκρατικῆς καὶ τελολογικῆς θεωρίας.[22]

Τὴν ἀνάγκην τῆς τελολογικῆς ἑρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων διεῖδον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι. Οὕτως ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα»[23] κατέστησε συνειδητὴν τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ αἰτιώδους καὶ τελολογικῆς ἑρμηνείας. Ἐάν τις

---

18) Πρβλ. Foucault Cours de Psychologie τόμος Α΄. 1926 σελ. 216-7.
19) Logik τόμος Α΄. 5η ἔκδοσις 1924 σ. 630-1.
20) Traité de Logique 3η ἔκδ. 1922 σελ. 332.
21) Psychologie de l' enfant ἔκδοσις 6η 1916 σελ. 397.
22) Πρβλ. καὶ Rausch—Λάμψα ἔνθ. ἀν. σελ. 106 καὶ 366.
23) Κεφ. 47, 99 Α.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

νομίζῃ, ἰσχυρίζεται, ὅτι διὰ τῆς δηλώσεως τῆς αἰτίας παρέχει ἐξήγησιν τῆς φύσεως, οὗτος ὑποπίπτει εἰς τὸν αὐτὸν παραλογισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ὁ λέγων ὅτι ὁ Σωκράτης κάθηται ἐν τῇ φυλακῇ, διότι ἐκάμφθησαν ὑπὸ τῶν νεύρων τὰ μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ οὐχὶ διότι ἐφρόνει «δικαιότερον καὶ κάλλιον εἶναι πρὸ τοῦ φεύγειν καὶ ἀποδιδράσκειν ὑπέχειν τῇ πόλει δίκην ἥντιν' ἂν τάττῃ». Ὁ Ἀριστοτέλης[24] μετὰ ταῦτα ἀντιδιαστέλλει τὸν φυσιολογικὸν ὁρισμὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων πρὸς τὸν τελολογικόν. «Διαφερόντως», λέγει, «δ' ἂν ὁρίσαιντο φυσικός τε καὶ διαλεκτικὸς ἕκαστον αὐτῶν, οἷον ὀργὴ τί ἐστίν· ὁ μὲν γὰρ ὄρεξιν ἀντιλυπήσεως ἤ τι τοιοῦτον, ὁ δὲ ζέσιν τοῦ περὶ τὴν καρδίαν αἵματος καὶ θερμοῦ, τούτων δὲ ὁ μὲν τὴν ὕλην ἀποδίδωσιν, ὁ δὲ τὸ εἶδος καὶ τὸν λόγον». Διότι σκοπὸς μὲν τοῦ φαινομένου εἶναι ὁ ἀνωτέρω ἀναφερθείς, *ἀλλὰ πρὸς πραγματοποίησιν αὐτοῦ πρέπει* νὰ συντελέσῃ καὶ ἡ ὑλικὴ αἰτία. Οὕτω σκοπὸς μὲν τῆς οἰκίας εἶναι ὅπως καταστῇ «σκέπασμα κωλυτικὸν φθορᾶς ὑπ' ἀνέμων καὶ ὄμβρων καὶ καυμάτων», ἀλλὰ πρὸς κατασκευὴν αὐτῆς πρέπει νὰ συντελέσωσι καὶ «λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ ξύλα», τὰ ὑλικὰ αἴτια τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς.

Ἔτι ἐντονώτερον ὁ τελολογικὸς χαρακτὴρ τῶν ψυχικῶν γεγονότων διακηρύσσεται ὑπὸ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. Κατ' αὐτὴν ἡ συνείδησις εἶναι ἐνέργεια συντελοῦσα εἰς τὴν προσαρμογὴν τῶν ζωϊκῶν ὀργανισμῶν πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτῶν. «Ἡ συνείδησις», λέγει ὁ James[25], «φαίνεται ὅτι ἀρχῆθεν οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἐπιπρόσθετός τις βιολογικὴ τελείωσις χρήσιμος μόνον οὖσα εἰς τὸ νὰ παρέχῃ ὠφελίμους εἰς τὴν πρακτικὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀντιδράσεις». «Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ζωτικοῦ βασιλείου», φρονεῖ ὁ Bergson[26], «ἡ συνείδησις ἐμφανίζεται σχετικὴ μὲ τὴν δύναμιν ἐπιλογῆς, τὴν ὁποίαν διαθέτει ὁ ζωϊκὸς ὀργανισμός... σημαίνει ἀμφιβολίαν καὶ ἐπιλογήν». Ὁ Abel Rey[27] διδάσκει ὁμοίως ὅτι: «ἡ συνείδησις ἀναπτύσσεται καὶ ἐξελίσσεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πρακτικῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἐν στενῇ σχέσει μὲ τὴν βιολογικὴν ἐξέλιξιν». «Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια», λέγει τέλος ὁ Ch. Blondel[28], «*ἀκολουθεῖ πάντοτε ἕνα σκοπὸν ἐφικτὸν ἢ ἀνέφικτον*. Εἶναι σκοπιμότης, ὅταν δὲν εἶναι προσαρμογή. Ἀναμφιβόλως ἀνθρωποκεντρικὴ εἶναι ἡ τελολογικὴ ἀντίληψις τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ μηχανοκεντρικὴ ἡ ἄρνησις τῆς προφανοῦς σκοπιμότητος τῆς πνευματικῆς ζωῆς».

Ταξινομοῦσα ἡ τελολογικὴ ψυχολογία τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὑπὸ τὴν προοπτικὴν «μέσον—σκοπὸς» ἀνευρίσκει τὰ ἐλατήρια τὰ προκαλοῦντα τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην συμπεριφορὰν ἡμῶν. Τὴν τελολογικὴν ψυχολογίαν

---

[24]) Περὶ ψυχῆς Α'. 1,403α 29—β6.—

[25]) Παιδαγωγικαὶ ὁμιλίαι μετ. Γρατσιάτου 1917 σ. 17.

[26]) L' évolution créatrice 1907 σελ. 194. [27]) La Philosophie moderne 1921 σελ. 256. [28]) Dumas Nouveau Traité de Psychologie τόμ. IV σελ. 342.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

κατ' ἐξοχὴν χαρακτηρίζει, ὡς λέγει ὁ Claparède[29], ἡ συνθετικὴ ἄποψις: «Ἐρευνᾷ τὸν ῥόλον τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν σχετικῶς πρὸς τὸν ὅλον ὀργανισμόν, τὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν ἑκάστης ἐξ αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον». Ἐξετάζουσα π.χ. τὴν ἀντίληψιν δεικνύει ποίας ἀνάγκας ἡ ψυχικὴ αὕτη λειτουργία ἱκανοποιεῖ, διατί εἶναι μέσον προσαρμογῆς.

Ἡ τελολογικὴ κατὰ ταῦτα ψυχολογία ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κλασσικὴν ψυχολογίαν, τὴν ψυχολογίαν τῶν στοιχείων, ἡ ὁποία ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀνάλυσιν, τὴν ἀνατομίαν οὕτως εἰπεῖν τῶν στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἀναλύουσα π. χ. ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων τὸ κατὰ τὴν ἀντίληψιν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ἀνευρίσκει τὸ μὲν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, τὸ δὲ παραστάσεις. Ἡ μέθοδος αὐτῆς εἶναι ἁπλῶς περιγραφική. Ἐξετάζουσα τὴν προσοχὴν περιγράφει τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα, τὰ παρακολουθοῦντα αὐτὴν καὶ τὰς μεταβολὰς τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, τὰς ὁποίας συνεπάγεται, τὴν ἀνάπλασιν δηλαδὴ τῶν συγγενῶν παραστάσεων καὶ τὴν κώλυσιν τῶν μὴ συγγενῶν. Πραγματευομένη τὸ αὐτὸ θέμα ἡ τελολογικὴ ψυχολογία ἀναζητεῖ ποία ἡ σχέσις τῆς προσοχῆς πρὸς τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ ἀτόμου, δηλαδὴ ὑπὸ ποίας περιστάσεις ἐμφανίζεται ἡ ψυχικὴ αὕτη λειτουργία καὶ ποίους σκοποὺς ἐξυπηρετεῖ. Ἐρευνῶσα οὕτω τὸ πρόβλημα ἀποδεικνύει ὅτι διὰ τῆς κωλύσεως καὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων ἐπέρχεται εὐκρίνεια καὶ σαφήνεια τῶν ἐχόντων βιολογικὴν σπουδαιότητα στοιχείων τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ κατορθοῦται ἡ σκοπιμωτέρα, εὐχερεστέρα καὶ τελειοτέρα προσαρμογὴ ἡμῶν πρὸς τὸ περιβάλλον.

Ἐνῷ ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων ἐρευνᾷ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐξωτερικῶς, ἡ τελολογικὴ διαβλέπει αὐτὰ ἐσωτερικῶς, ὑπὸ τὴν ἄποψιν τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου. «Ἑκάστη ἐξ αὐτῶν», παρατηρεῖ ὁ Claparède[30], «ἀπαντᾷ εἰς διάφορον ἐρώτησιν· ἡ πρώτη εἰς τὸ ἐρώτημα: «τί;», ἡ δευτέρα εἰς τὴν ἐρώτησιν «διατί;» Ἡ ἄποψις τῆς πρώτης εἶναι στατική, τῆς δευτέρας δυναμική».

Ἡ τελολογικὴ ἑρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι τόσον ἀπαραίτητος εἰς τὸν ψυχολόγον, ὥστε καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ αὐτοπαρατηρησία δὲν ἀποκαλύπτει παραστάσεις σκοπῶν, ὑποθέτομεν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν εἰς τὸ ὑποσυνείδητον. Ἐρωτώμενος διερχόμενος περιπατητὴς περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ περιπάτου αὐτοῦ ἀδυνατεῖ νὰ προσδιορίσῃ αὐτόν. Ὁ ψυχολόγος ὅμως παραδέχεται ὅτι ὁ περίπατος ἱκανοποιεῖ ὑποσυνείδητον αὐτοῦ ἀνάγκην ἀναψυχῆς.

---

[29]) L' éducation fonctionnelle 1931 σελ. 44.
[30]) Αὐτ. σελ. 45.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

2. Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Τελολογικὸς προσανατολισμὸς χαρακτηρίζει τὴν ὅλην φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ «οὐδὲν ἡ φύσις ποιεῖ μάτην»[31] διήκει διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς κοσμοθεωρίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὑπῆρξεν βεβαίως ὁ ἱδρυτὴς τῆς τελολογικῆς ἑρμηνείας. Πρῶτος, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀναξαγόρας ἀντέταξε πρὸς τὴν καθαρῶς μηχανικὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου τελολογικὴν κοσμογονίαν, καθ' ἣν «νοῦς ἐστιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος»[32] Ἀλλ' ἡ τελολογία τοῦ Ἀναξαγόρου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ἡμιτελής. «Ὁρῶ τὸν ἄνδρα», λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῷ «Φαίδωνι», «τῷ μὲν νῷ οὐδὲν χρώμενον οὐδὲ τίνας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα»[33]. Ὁ Ἀναξαγόρας, ἰσχυρίζεται ὁμοίως ὁ Ἀριστοτέλης, «μηχανῇ χρῆται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν· καὶ ὅταν ἀπορήσῃ, διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε ἕλκει αὐτόν».[34]

Ἡ ἀναξαγόρειος πάντως κοσμογονία εἶχεν εὐρυτάτην ἀπήχησιν δεδομένου ὅτι ἐπίδρασιν αὐτῆς ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἡρόδοτον, συγγραφέα μὴ εἰδικῶς ἀσχοληθέντα περὶ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Κατὰ τὸν Ἁλικαρνασσέα ἱστοριογράφον τὸν ζωϊκὸν κόσμον διέπει «τοῦ θείου ἡ προνοίη», ἡ ὁποία «ἐοῦσα σοφή, ὅσα ψυχήν τε δειλὰ καὶ ἐδώδιμα, ταῦτα μὲν πάντα πολύγονα πεποίηκεν, ἵνα μὴ ἐπιλίπῃ κατεσθιόμενα, ὅσα δὲ σχέτλια καὶ ἀνιηρά, ὀλιγόγονα, τοῦτο μέν, ὅτι ὁ λαγὸς ὑπὸ παντὸς θηρεύεται θηρίου καὶ ὄρνιθος καὶ ἀνθρώπου, οὕτω δὴ πολύγονόν ἐστι...ἡ δὲ λέαινα, τὸ ἰσχυρότατον καὶ θρασύτατον, ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ τίκτει ἕν»[35].

Συστηματικώτερον τὴν τελολογικὴν θεωρίαν ὑπεστήριζεν ὁ Σωκράτης, ἂν θεωρήσωμεν ὅτι τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ἀπηχοῦσιν πράγματι ἰδέας αὐτοῦ. Ὁ Σωκράτης παραδέχεται τὸ μὲν σκοπιμότητα ἐσωτερικήν, περιοριζομένην δηλαδὴ ἐντὸς τῶν ὁρίων ὀργανικοῦ τινος συνόλου[36], τὸ δὲ ἐξωτερικὴν καὶ ἀνθρωποκεντρικήν, καθ' ἣν οὐράνια σώματα, ζῷα καὶ φυτὰ ἐδημιουργήθησαν «ἀνθρώπων ἕνεκα».[37]

Ὁ Πλάτων μετὰ ταῦτα φρονεῖ ὅτι παραλλήλως δρῶσι ποιητικὰ καὶ τελικὰ αἴτια. «Πᾶν τὸ γιγνόμενον», διακηρύσσει, «ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεσθαι.»[38] Οἱ ἄτεγκτοι μηχανικοὶ νόμοι διέπουσι τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως «ἀλόγως καὶ ἀμέτρως», «ὥσπερ τὰ ὑπὸ τῶν πλοκάνων τε καὶ ὀργάνων τῶν περὶ τὴν τοῦ σίτου κάθαρσιν σειόμενα καὶ ἀναλικνώμενα τὰ μὲν πυκνὰ

---

[31]) Περὶ ζῴων μορίων Β, 14, 658α 9—10. [32]) Φαίδων 97 C [33]) Αὐτ. 98 Β. [34]) Μετὰ τὰ φυσικὰ Α, 4, 985α 18—20. [35]) Γ. 108.
[36]) Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα Α'. 4, 5—6. [37]) Αὐτ. Δ'. 3, 4—5. [38]) Τίμαιος 28 Α.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

καὶ βαρέα ἄλλῃ, τὰ δὲ μανὰ καὶ κοῦφα εἰς ἑτέραν ἵζει φερόμενα ἕδραν.»[39] Εἰς τὰ «ἀτάκτως ἔχοντα» ταῦτα στοιχεῖα «ὁ θεὸς ἐν ἑκάστῳ τε αὐτῷ πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς ἄλληλα συμμετρίας ἐνεποίησεν, ὅσας τε καὶ ὅπῃ δυνατὸν ἦν ἀνάλογα καὶ σύμμετρα εἶναι.»[40] Ἡ σκόπιμος αὕτη ἐπέμβασις τοῦ θείου ἐμφαίνεται εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη τοιοῦτον, ὥστε «μὴ κυλινδούμενον ἐπὶ γῆς ὕψη τε καὶ βάθη παντοδαπὰ ἐχούσης ἀποροῖ τὰ μὲν ὑπερβαίνειν, ἔνθεν δὲ ἐκβαίνειν . . . . ὅθεν δὴ μῆκος τὸ σῶμα ἔσχεν, ἐκτατά τε κῶλα καὶ καμπτὰ ἔφυσε τέτταρα θεοῦ μηχανησαμένου πορείαν, οἷς ἀντιλαμβανόμενον καὶ ἀπερειδόμενον διὰ πάντων τόπων πορεύεσθαι δυνατὸν γέγονε»[41]. Κατὰ ταῦτα δύο εἴδη αἰτίων διακρίνει ὁ Πλάτων, μηχανικὰ καὶ τελικά. «Διὸ δὴ χρή, δύ' αἰτίας εἴδη διορίζεσθαι, τὸ μὲν ἀναγκαῖον, τὸ δὲ θεῖον, καὶ τὸ μὲν θεῖον ἐν ἅπασι ζητεῖν κτήσεως ἕνεκα εὐδαίμονος βίου, καθ' ὅσον ἡμῶν ἡ φύσις ἐνδέχεται, τὸ δὲ ἀναγκαῖον ἐκείνων χάριν.»[42] Τὰ μηχανικὰ συνεπῶς αἴτια «ὑπηρετοῦσι» τὰ τελικά. «Μεμειγμένη οὖν ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις ἐξ ἀνάγκης τε καὶ νοῦ συστάσεως ἐγεννήθη· νοῦ δὲ ἀνάγκης ἄρχοντος τῷ πείθειν αὐτὴν τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον ἄγειν, ταύτῃ κατὰ ταῦτά τε δι' ἀνάγκης ἡττωμένης ὑπὸ πειθοῦς ἔμφρονος οὕτω κατ' ἀρχὰς συνίστατο τόδε τὸ πᾶν».[43]

Λεπτομερέστερον καὶ βαθύτερον τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα ἐξήτασεν ὁ Ἀριστοτέλης. Κατ' αὐτὸν τὸ γίγνεσθαι διέπουσι τέσσαρα αἴτια: ὑλικόν, εἰδολογικόν, μηχανικὸν καὶ τελικόν. «Αἰτίαι τέσσαρες, περὶ πασῶν τοῦ φυσικοῦ εἰδέναι, καὶ εἰς πάσας ἀνάγων τὸ διὰ τί ἀποδώσει φυσικῶς, τὴν ὕλην, τὸ εἶδος, τὸ κινῆσαν, τὸ οὗ ἕνεκα».[44]) Καὶ ὑλικὸν μὲν «αἴτιον λέγεται τὸ ἐξ οὗ γίνεταί τι ἐνυπάρχοντος, οἷον ὁ χαλκὸς τοῦ ἀνδριάντος, καὶ ὁ ἄργυρος τῆς φιάλης»[45]), εἰδολογικὸν δὲ ἡ μορφή, τὸ «σχῆμα τῆς ἰδέας»,[46]) τὸ ὁποῖον θὰ προσλάβῃ ἡ ἄμορφος ὕλη, π. χ. τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου τοῦ Περικλέους εἶναι τὸ εἰδολογικὸν αἴτιον τῆς προτομῆς αὐτοῦ. Μηχανικὸν αἴτιον εἶναι τὸ «ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἡ πρώτη ἢ τῆς ἠρεμήσεως, οἷον ὁ βουλεύσας αἴτιος καὶ ὁ πατὴρ τοῦ τέκνου καὶ ὅλως τὸ ποιοῦν τοῦ ποιουμένου καὶ τὸ μεταβάλλον τοῦ μεταβαλλομένου».[47])

Εἰς τὰ αἴτια ταῦτα περιωρίσθη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ προγενεστέρα κοσμογονία: «Οἱ μὲν οὖν ἀρχαῖοι καὶ πρῶτοι φιλοσοφήσαντες περὶ φύσεως, περὶ τῆς ὑλικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς τοιαύτης αἰτίας ἐσκόπουν, τίς καὶ ποία τις, καὶ πῶς ἐκ ταύτης γίνεται τὸ ὅλον, καὶ τίνος κινοῦντος, οἷον νείκους, ἢ φιλίας, ἢ νοῦ, ἢ τοῦ αὐτομάτου, τῆς δὲ ὑποκειμένης ὕλης τοιάνδε τινὰ

---

[39]) Αὐτ. 52Ε—53Α. [40]) 69Β. [41]) Αὐτ. 44 Ε. [42]) Αὐτ. 68Ε—69Α.
[43]) Τίμαιος 47Ε—48Α. [44]) Φυσικῆς ἀκροάσεως Β, 7.—198α 22—24.
[45]) Αὐτόθ 3, 194β 24—25. [46]) Μετὰ τὰ φυσικὰ Ζ' 3, 1029α. 4
[47]) Φυσ. Ἀκρ. Β. 3. 194β 29—32.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

φύσιν ἐχούσης ἐξ ἀνάγκης, οἷον τοῦ μὲν πυρὸς θερμήν, τῆς δὲ γῆς ψυχράν, τοῦ μὲν κούφην, τῆς δὲ βαρεῖαν. Οὕτως γὰρ καὶ τὸν κόσμον γεννῶσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν γένεσιν λέγουσιν, οἷον ὅτι ἐν τῷ σώματι ῥέοντος μὲν τοῦ ὕδατος, κοιλίαν γενέσθαι καὶ πᾶσαν ὑποδοχὴν τῆς τε τροφῆς καὶ τοῦ περιττώματος, τοῦ δὲ πνεύματος διαπορευθέντος τοὺς μυκτῆρας ἀναρραγῆναι».[48])

Ἡ τοιαύτη ὅμως μηχανικὴ θεωρία ἐπαρκεῖ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μόνον πρὸς ἑρμηνείαν φαινομένων τινῶν τῆς ἀψύχου ὕλης, εἰς τὰ ὁποῖα κυριαρχεῖ ἀναγκαία ἀκολουθία μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος. «Εἰ μὲν νέφος ἔσται, δεῖ ὕσαι, καὶ εἰ ὕσει γε, δεῖ καὶ νέφος εἶναι».[49] «Ὕει δὲ ὁ Ζεὺς οὐχ ὅπως τὸν σῖτον αὐξήσῃ, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης· τὸ γὰρ ἀναψυχθὲν ψυχθῆναι δεῖ, καὶ τὸ ψυχθὲν ὕδωρ γενόμενον κατελθεῖν· τὸ δ' αὐξάνεσθαι τούτου γενομένου τὸν σῖτον συμβαίνει. Ὁμοίως δὲ καὶ εἴ τῳ ἀπόλλυται ὁ σῖτος ἐν τῇ ἅλῳ, οὐ τούτου ἕνεκα ὕει ὅπως ἀπόληται, ἀλλὰ τοῦτο συμβέβηκε». Τὴν αἰτιοκρατικὴν ταύτην ἑρμηνείαν ἐζήτησαν νὰ ἐπεκτείνωσί τινες καὶ εἰς τὸν ὀργανικὸν κόσμον. «Τί κωλύει», ἰσχυρίσθησαν, «οὕτω καὶ τὰ μέρη ἔχειν ἐν τῇ φύσει, οἷον τοὺς ὀδόντας ἐξ ἀνάγκης ἀνατεῖλαι τοὺς μὲν ἐμπροσθίους ὀξεῖς, ἐπιτηδείους πρὸς τὸ διαιρεῖν, τοὺς δὲ γομφίους πλατεῖς καὶ χρησίμους πρὸς τὸ λεαίνειν τὴν τροφήν, ἐπεὶ οὐ τούτου ἕνεκα γενέσθαι, ἀλλὰ συμπεσεῖν. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων μερῶν, ἐν ὅσοις δοκεῖ ὑπάρχειν τὸ ἕνεκά του. Ὅπου μὲν οὖν ἅπαντα συνέβη ὥσπερ κἂν εἰ ἕνεκά του ἐγένετο, ταῦτα μὲν ἐσώθη ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου συστάντα ἐπιτηδείως· ὅσα δὲ μὴ οὕτως, ἀπώλετο καὶ ἀπόλλυται, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς λέγει τὰ βουγενῆ ἀνδρόπρωρα».[50])

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατα ταῦτα σαφῶς διετύπωσε τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου περὶ φυσικῆς ἐπιλογῆς καὶ ἐπιβιώσεως τῶν ἱκανωτέρων κατὰ τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα θεωρήσας τὴν ἐν τῇ ὀργανικῇ φύσει παρατηρουμένην σκοπιμότητα ὡς ἀποτέλεσμα πανισχύρου βιοτικῆς ἀνάγκης. Ἤδη πρὸ αὐτοῦ παρεμφερῆ θεωρίαν ἐξήνεγκε καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος,[51]) ἰσχυρισθεὶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἐξ ἄλλων ζῴων, διότι ὑπὸ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφὴν ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιζήσῃ. Τὴν ἐξ ἀναποδράστου ὅμως ἀνάγκης ἢ ἐκ τυχαίας συμπτώσεως προέλευσιν τῆς σκοπιμότητος δὲν ἐπιδοκιμάζει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἀναφέρων τὴν γνώμην τοῦ Ἐμπεδοκλέους, καθ' ἣν ἡ σπονδυλικὴ στήλη, προῆλθε, διότι «στραφέντος» τοῦ ζῴου τὴν «ῥάχιν καταχθῆναι συνέβη»,[52]) παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἰδιότης ἵνα μεταδοθῇ διὰ τῆς κληρονομικότητος πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ σπέρματι.

---

[48]) Π. ζ. μορίων Α. 1. 640β 4--16. [49]) Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς Β. 1 338β. 8-9.
[50]) Φυσικῆς ἀκρ. Β' 8, 198 β 18—32, [51]) Diels Die Fragmente der Vorsokratiker 2 ἔκδ. 1906 2,10. [52]) Π. ζ μορίων Α'. 1.640α, 17—21.

Ε.Υ.Δ.της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Αἰτιοκρατικὴν ἐξήγησιν τῆς σκοπιμότητος ἀπεπειράθησαν καὶ οἱ ὑλισταὶ παραδεχθέντες ὅτι δὲν ἔχομεν ὀφθαλμοὺς διὰ νὰ βλέπωμεν, ἀλλὰ βλέπομεν, διότι ἔχομεν ὀφθαλμούς, δὲν ἔχουσι μακροὺς πόδας αἱ ἔλαφοι διὰ νὰ τρέχωσι ταχέως, ἀλλὰ τρέχουσι ταχέως, διότι ἔχουσι μακροὺς πόδας. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως «ἀρχὴ» εἶναι «τὸ οὗ ἕνεκα· τοῦ τέλους δὲ ἕνεκα ἡ γένεσις. Τέλος δ' ἡ ἐνέργεια, καὶ τούτου χάριν ἡ δύναμις λαμβάνεται. Οὐ γάρ ἵνα ὄψιν ἔχωσιν ὁρῶσι τὰ ζῷα, ἀλλ' ὅπως ὁρῶσιν ὄψιν ἔχουσιν». [53] «Ἡ γένεσις», λέγει ἀλλαχοῦ, «ἕνεκα τῆς οὐσίας ἐστίν, ἀλλ' οὐχ' ἡ οὐσία ἕνεκα τῆς γενέσεως». «Ἐπεὶ τοιόνδε ἐστὶ τὸ εἶδος τῆς οἰκίας, ἢ τοιόνδε ἐστὶν ἡ οἰκία ὅτι γίνεται οὕτως»· «οὐσία» δὲ εἶναι «τὸ τέλος». [54]

Μόνον ἡ τελολογικὴ ἐκδοχὴ τῆς φύσεως ἐκφράζει τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἑρμηνεύει ἐπιτυχῶς τὸ γίγνεσθαι. Ἄνευ αὐτῆς ἡ κατανόησις τῶν κοσμικῶν φαινομένων καθίσταται ἀδύνατος. Τὸ ὑλικὸν αἴτιον ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς μεταβολὰς τῶν πραγμάτων. «Οὔτε τὸ ξύλον, οὔτε ὁ χαλκὸς» εἶναι «αἴτιον τοῦ μεταβάλλειν ἑκάτερον αὐτῶν. Οὐδὲ ποιεῖ τὸ μὲν ξύλον κλίνην, ὁ δὲ χαλκὸς ἀνδριάντα, ἀλλ' ἕτερόν τι τῆς μεταβολῆς αἴτιον». [55] «Ἡ κατὰ τὴν μορφὴν φύσις» εἶναι «κυριωτέρα τῆς ὑλικῆς φύσεως», [56] ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ L. Brunschvicg, [57] ἡ μορφὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι κυρίως αἴτιον ἐξατομικεύσεως. Διὰ τῆς μορφῆς θὰ προσλάβῃ τὸ ἀκαθόριστον τεμάχιον μαρμάρου ὡρισμένην ἀτομικότητα. Τοῦτο ἤδη ὑπεστήριξεν ὁ Δημόκριτος ἰσχυρισθεὶς «παντὶ δῆλον εἶναι οἷόν τε τὴν μορφὴν ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὄντος αὐτοῦ τῷ τε σχήματι καὶ τῷ χρώματι γνωρίμου». Νόημα ὅμως καὶ σημασίαν ἀποκτῶσιν αἱ μορφαὶ ἀπὸ τελολογικῆς μόνον σκοπιᾶς ὁρώμεναι. «Καὶ ὁ τεθνεώς», παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, «ἔχει τὴν αὐτὴν τοῦ σχήματος μορφήν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος. Ἔτι δ' ἀδύνατον εἶναι χεῖρα ὁπωσοῦν διακειμένην, οἷον χαλκῆν, ἢ ξυλίνην, πλὴν ὁμωνύμως, ὥσπερ τὸν γεγραμμένον ἰατρόν. Οὐ γάρ δυνήσεται ποιεῖν τὸ ἑαυτῆς ἔργον, ὥσπερ οὐδ' αὐλοὶ λίθινοι τὸ ἑαυτῶν ἔργον, οὐδ' ὁ γεγραμμένος ἰατρός. Ὁμοίως δὲ τούτοις οὐδὲ τῶν τοῦ τεθνηκότος μορίων οὐδὲν ἔτι τῶν τοιούτων ἐστί. Λέγω δ' οἷον ὀφθαλμός, χείρ. Λίαν οὖν ἁπλῶς εἴρηται καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥσπερ ἂν εἰ τέκτων λέγοι περὶ χειρὸς ξυλίνης». [58]

Τὸ μηχανικὸν ὁμοίως αἴτιον ῥυθμίζεται καὶ κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ τελικοῦ καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως, ὡς ἐπρέσβευεν ὁ Δημόκριτος, ὅστις «τὸ οὗ ἕνεκα ἀφεὶς λέγειν, πάντα ἀνάγει εἰς ἀνάγκην οἷς χρῆται ἡ φύσις, οὖσι μὲν τοιούτοις, οὐ μὴν ἀλλ' ἕνεκά τινος οὖσι, καί τοῦ περὶ ἕκαστον βελτίονος χάριν. Ὥστε

---

[53]) Μετ. Θ, 8, 1050α 8. [54]) Π. ζ. μορίων 641β 2.— [55]) Μετ. Α. 1,984 α 23. [56]) Π. ζ. μορίων Α'. 1,640β. 28—29 [57]) L' expérience humaine et la causalité physique 1922 σελ. 141. [58]) Π. ζ. μορίων Α'. 1,640β 30—641α 7.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ... ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ.Δ. ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

γίνεσθαι μὲν οὐδὲν κωλύει οὕτω καὶ ἐκπίπτειν, ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτα, ἀλλὰ διὰ τὸ τέλος· ταῦτα δ' ὡς κινοῦντα καὶ ὡς ὄργανα καὶ ὡς ὕλης αἴτια».[59] Ἔτι διεξοδικώτερον ὑποστηρίζει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ τελικοῦ αἰτίου ἔναντι τοῦ μηχανικοῦ ἀλλαχοῦ ὡς ἑξῆς: «Ἐπεὶ πλείους ὁρῶμεν αἰτίας περὶ τὴν γένεσιν τὴν φυσικήν, οἷον τήν θ' οὗ ἕνεκα καὶ τὴν ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, διοριστέον καὶ περὶ τούτων, ποία πρώτη καὶ δευτέρα πέφυκεν· φαίνεται δὲ πρώτη, ἣν λέγομεν ἕνεκά τινος· λόγος γὰρ οὗτος, ἀρχὴ δ' ὁ λόγος ὁμοίως ἔν τε τοῖς κατὰ τέχνην καὶ ἐν τοῖς φύσει συνεστηκόσιν· ἢ γὰρ τῇ διανοίᾳ ἢ τῇ αἰσθήσει ὁρισάμενος ὁ μὲν ἰατρὸς τὴν ὑγίειαν, ὁ δ' οἰκοδόμος τὴν οἰκίαν, ἀποδιδόασι τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας οὗ ποιοῦσιν ἑκάστου καὶ διότι ποιητέον οὕτως»[60]. Διακρίνει περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης τὰ διάφορα εἴδη τοῦ ἀναγκαστικοῦ αἰτίου καὶ θεωρεῖ ταῦτα ὡς μέσα ἀπαραίτητα πρὸς ἐκπλήρωσιν σκοποῦ τινος. «Τὸ δ' ἐξ ἀνάγκης οὐ πᾶσιν ὑπάρχει τοῖς κατὰ φύσιν ὁμοίως, εἰς ὃ πειρῶνται πάντες σχεδὸν τοὺς λόγους ἀνάγειν, οὐ διελόμενοι ποσαχῶς λέγεται τὸ ἀναγκαῖον. Ὑπάρχει δὲ τὸ μὲν ἁπλῶς τοῖς ἀϊδίοις, τὸ δ' ἐξ ὑποθέσεως καὶ τοῖς ἐν γενέσει πᾶσιν, ὥσπερ ἐν τοῖς τεχναστοῖς, οἷον οἰκίᾳ καὶ τῶν ἄλλων ὁτῳοῦν τῶν τοιούτων. Ἀνάγκη δὲ τοιάνδε τὴν ὕλην ὑπάρξαι, εἰ ἔσται οἰκία, ἢ ἄλλο τι τέλος· καὶ γενέσθαι τε καὶ κινηθῆναι δεῖ τόδε πρῶτον, εἶτα τόδε, καὶ τοιοῦτον δὴ τὸν τρόπον ἐφεξῆς μέχρι τοῦ τέλους καὶ οὗ ἕνεκα γίνεται ἕκαστον καὶ ἔστιν».[61]

Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης δι' ἁδρῶν ἐπιχειρημάτων ἀνέτρεψεν ἄρδην τὴν δοξασίαν τῶν ὀπαδῶν τῆς μηχανικῆς θεωρίας, καθ' ἣν τὰ φυσικὰ φαινόμενα διέπει μόνον ἡ τυφλὴ εἱμαρμένη. Ὁ ἀρνούμενος τὴν ὕπαρξιν τῶν τελικῶν αἰτίων θὰ ὡμοίαζε πρὸς τὸν ἀποδίδοντα εἰς τὸ μαχαίριον τοῦ χειρουργοῦ τὴν θεραπείαν τῆς πλευρίτιδος καὶ εἰς τὸ τρύπανον τοῦ ξυλουργοῦ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐπίπλου. «Ὅμοιον δ' ἔοικε τὸ λέγειν τὰ αἴτια ἐξ ἀνάγκης κἂν εἴ τις διὰ τὸ μαχαίριον μόνον οἴοιτο τὸ ὕδωρ ἐξεληλυθέναι τοῖς ὑδρωπιῶσιν, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ ὑγιαίνειν, οὗ ἕνεκα τὸ μαχαίριον ἔτεμε»[62] Εἰς τὸν τέκτονα ὁμοίως «οὐχ ἱκανὸν ἔσται... τὸ τοσοῦτον εἰπεῖν, ὅτι ἐμπεσόντος τοῦ ὀργάνου, τὸ μὲν κοῖλον ἐγένετο, τὸ δὲ ἐπίπεδον, ἀλλὰ διότι τὴν πληγὴν ἐποιήσατο τοιαύτην, καὶ τίνος ἕνεκα, ἐρεῖ τὴν αἰτίαν, ὅπως τοιόνδε ἢ τοιόνδε τὴν μορφὴν γένηται».[63]

Παράλογον ἐπίσης θὰ ἦτο νὰ θεωρηθῇ ὅτι κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κατοικίας ἐνεργοῦσι μόνον οἱ νόμοι τῆς βαρύτητος. Τινὲς «οἴονται», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «τὸ ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἐν τῇ γενέσει, ὥσπερ ἂν εἴ τις τὸν τοῖχον ἐξ ἀνάγκης γεγενῆσθαι νομίζοι, ὅτι τὰ μὲν βαρέα κάτω πέφυκε φέρε-

---

[59]) Περὶ ζῴων γενέσεως Ε', 8, 789 β 2. [60]) Π. ζ. μορίων Α', 1,639β 11—29. [61]) Π. ζ. μορίων Α. 1,639 β 11—31. [62]) Π. ζ. γενέσεως Ε' 8, 789β 3—6 [63]) Π. ζ. μορίων Α. 1,641α 11—14.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σθαι τὰ δὲ κοῦφα ἐπιπολῆς, διό οἱ λίθοι μὲν κάτω καὶ τὰ θεμέλια, ἡ δὲ γῆ ἄνω διὰ κουφότητα, ἐπιπολῆς δὲ μάλιστα τὰ ξύλα· κουφότατη γάρ. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἄνευ μὲν τούτων γέγονεν, οὐ μέντοι διὰ ταῦτα πλὴν ὡς δι' ὕλην, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ κρύπτειν ἄττα καὶ σώζειν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ἐν ὅσοις τὸ ἕνεκά του ἐστίν, οὐκ ἄνευ μὲν τῶν ἀναγκαίαν ἐχόντων τὴν φύσιν, οὐ μέντοι γε διὰ ταῦτα ἀλλ' ἢ ὡς ὕλην, ἀλλ' ἕνεκά του, οἷον διὰ τί ὁ πρίων τοιοσδί; ὅπως τοδὶ καὶ ἕνεκα τουδί. Τοῦτο μέντοι, τὸ οὗ ἕνεκα ἀδύνατον γενέσθαι, ἂν μὴ σιδηροῦς ᾖ· ἀνάγκη ἄρα σιδηροῦν εἶναι, εἰ πρίων ἔσται καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἐξ ὑποθέσεως δὴ τὸ ἀναγκαῖον, ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ τέλος· ἐν γὰρ τῇ ὕλῃ τὸ ἀναγκαῖον, τὸ δ' οὗ ἕνεκα ἐν τῷ λόγῳ».[64])

Ὡς ἡ τέχνη οὕτω καὶ ἡ φύσις ἐπιδιώκει τέλος τι. «Εἰ οὖν κατὰ τὴν τέχνην ἕνεκά του, δῆλον ὅτι καὶ κατὰ τὴν φύσιν· ὁμοίως γὰρ ἔχει πρὸς ἄλληλα ἐν τοῖς κατὰ τέχνην ἢ ἐν τοῖς κατὰ φύσιν τὰ ὕστερα πρὸς τὰ πρότερα».[65] Ἡ σκοπιμότης δὲ τῆς φύσεως κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὑπερέχει τῆς παρατηρουμένης ἐν τῇ τέχνῃ. «Μᾶλλον δ' ἐστὶ τό οὗ ἕνεκα καὶ τὸ καλὸν ἐν τοῖς τῆς φύσεως ἔργοις ἢ ἐν τοῖς τῆς τέχνης».[66]) «Πράττεται δ' ἕνεκά του· καὶ πέφυκεν ἄρα τούτου ἕνεκα. Οἷον εἰ οἰκία τῶν φύσει γενομένων ἦν, οὕτως ἂν ἐγίγετο ὡς νῦν ὑπὸ τῆς τέχνης».[67] Φυσικὴν καὶ τεχνικὴν δημιουργίαν διέπει ἐξ ἴσου ἡ σκοπιμότης. Ἀλλ' ἐν μὲν τῇ τέχνῃ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνεργείας εἶναι ἐξωτερική, ἐν δὲ τῇ φύσει ἐσωτερική. «Τὰ μέν... φύσει ὄντα πάντα φαίνεται ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατ' αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατ' ἀλλοίωσιν· κλίνη δὲ καὶ ἱμάτιον καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἄλλο γένος ἐστίν... οὐδεμίαν ὁρμὴν ἔχει μεταβολῆς ἔμφυτον... Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν ποιουμένων· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐν ἑαυτῷ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐν ἄλλοις καὶ ἔξωθεν, οἷον οἰκία καὶ τῶν ἄλλων τῶν χειροκμήτων ἕκαστον».[68] Ἐνῷ δὲ ἐν τῇ τέχνῃ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας διαστέλλονται, ἐν τῇ φύσει ταυτίζονται. «Εἰ ἐνῆν ἐν τῷ ξύλῳ ἡ ναυπηγική, ὁμοίως ἂν φύσει ἐποίει· ὥστ' εἰ ἐν τῇ τέχνῃ ἔνεστι τὸ ἕνεκά του, καὶ ἐν φύσει. μάλιστα δὲ δῆλον, ὅταν τις ἰατρεύῃ αὐτὸς ἑαυτόν· τούτῳ γὰρ ἔοικεν ἡ φύσις».[69])

Ἐὰν ἐνίοτε ἐν τῇ φυσικῇ δημιουργίᾳ παρατηρῶνται παρεκκλίσεις ἐκ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, διότι καὶ ἐν τῇ τέχνῃ συμβαίνει τὸ αὐτό. «Ἁμαρτία δὲ γίγνεται καὶ ἐν τοῖς κατὰ τέχνην· ἔγραψε γὰρ οὐκ ὀρθῶς ὁ γραμματικός, καὶ ἐπότισεν οὐκ ὀρθῶς ὁ ἰατρὸς τὸ φάρμακον· ὥστε δῆλον ὅτι ἐνδέχεται καὶ ἐν τοῖς κατὰ φύσιν. Εἰ δὴ ἔστιν ἔνια κατὰ τέχνην ἐν οἷς τὸ ὀρθῶς ἕνεκά του, ἐν δὲ τοῖς ἁμαρτανομένοις ἕνεκα

---

[64]) Φυσικῆς Ἀκρ. Β. 9, 199β 35—200α 15. [65]) Αὐτ. 8, 199α, 17—20. [66]) Π. ζ. μορίων Α, 1,639 β20. [67]) Φυσ. ἀκρ. Β, 8, 199α 11—13 [69]) Αὐτ. 1, 192β 13—30. [68]) Αὐτ. 8, 199 β28-32.

Ε.Υ.Δ της Κ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μέν τινος ἐπιχειρεῖται ἀλλ' ἀποτυγχάνεται, ὁμοίως ἂν ἔχοι καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς, καὶ τὰ τέρατα ἁμαρτήματα ἐκείνου τοῦ ἕνεκά του».[70]) Κύριον ἐμπόδιον πρὸς πραγματοποίησιν τῶν προθέσεων τῆς φύσεως θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὕλην. «Βούλεται μὲν οὖν ἡ φύσις τοῖς τούτων[71]) ἀριθμοῖς ἀριθμεῖν τὰς γενέσεις καὶ τὰς τελευτάς, οὐκ ἀκριβοῖ δὲ διὰ τὴν τῆς ὕλης ἀοριστίαν· καὶ διὰ τὸ γίνεσθαι πολλὰς ἀρχάς, αἳ τὰς γενέσεις τὰς κατὰ φύσιν καὶ τὰς φθορὰς ἐμποδίζουσι πολλάκις αἰτίαι τῶν κατὰ φύσιν συμπιπτόντων εἰσί».[72] «Ἀξιοῦσι», λέγει ἀλλαχοῦ, «ὥσπερ ἐξ ἀνθρώπου ἄνθρωπον καὶ ἐκ θηρίων γίνεσθαι θηρίον, οὕτω καὶ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθόν. Ἡ δὲ φύσις βούλεται μὲν τοῦτο ποιεῖν πολλάκις, οὐ μέντοι δύναται».[73])

Γεννᾶται ἤδη τὸ πρόβλημα τίς ὁ ὕψιστος σκοπός, τὸ ἔσχατον τέλος, ὅπερ ἡ φύσις ἐν ταῖς παντοίαις αὐτῆς ἐκδηλώσεσι ἐπιδιώκει. Διότι ὡς ἐν τῷ προβλήματι τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεως, οὕτω καὶ ἐν τῷ τελολογικῷ ζητήματι «ἀνάγκη στῆναι». «Εἰ οὖν κινούμενόν τι κινεῖ, ἀνάγκη στῆναι καὶ μὴ εἰς ἄπειρον ἰέναι· εἰ γάρ βακτηρία κινεῖ τῷ κινεῖσθαι ὑπὸ τῆς χειρός, ἡ χεὶρ κινεῖ τὴν βακτηρίαν· εἰ δὲ ταύτην ἄλλο κινεῖ, καὶ ταύτην ἕτερόν τι τὸ κινοῦν. Ὅταν δὲ τινι κινῇ ἀεὶ ἕτερον, ἀνάγκη εἶναι πρότερον τὸ αὐτὸ αὑτῷ κινοῦν. εἰ οὖν κινεῖται μὲν τοῦτο, μὴ ἄλλο δὲ τὸ κινοῦν αὐτό, ἀνάγκη αὐτὸ αὑτὸ κινεῖν».[74] «Ὁμοίως δὲν οὐδὲ τὸ οὗ ἕνεκα, εἰς ἄπειρον οἷόν τε ἰέναι βάδισιν μὲν ὑγιείας ἕνεκα, τούτην δ' εὐδαιμονίας, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ἄλλου καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλο ἄλλου ἕνεκεν εἶναι».[75] Ὡς δὲ «ὃ πρῶτον κινεῖ ἀνάγκη εἶναί τι ἀΐδιον»[76], οὕτω καὶ τὸ ἔσχατον τελικὸν αἴτιον εἶναί τι τὸ ὑπερκόσμιον. «Νοῦν δὲ τις εἰπὼν εἶναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζῴοις, καὶ ἐν τῇ φύσει τὸν αἴτιον καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης, οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον».[77]

Τοιαύτη ἐν ἁδροτάτῃ σκιαγραφίᾳ ἡ τελολογικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὡς παρατηρεῖ βαθὺς μελετητὴς τῆς ἀρχαίας Φιλοσοφίας, ὁ Θεόδωρος Gomperz,[78]) αὐτή, μὴ ἔχουσα τὸ ἀνθρωποκεντρικὸν χαρακτῆρα τῆς τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Σωκράτους πιθανῶς, ὁρμᾶται κυρίως ἐκ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ πρυτανευούσης τάξεως καὶ ὡραιότητος. «Ἔνιοι δὲ ἐπὶ τὴν ἀπαράβατον καὶ εὔτακτον τῶν οὐρανίων κίνησιν παραγενόμενοι φασὶ τὴν ἀρχὴν ταῖς τῶν θεῶν ἐπινοίαις ἀπὸ ταύτης γεγονέναι πρῶτον· ὥσπερ γὰρ εἴ τις ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς καθεζόμενος Ἴδης ἑώρα τὴν τῶν Ἑλλήνων στρατείαν μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ τάξεως τοῖς πεδίοις προσιοῦσαν:

Ἱππῆας μὲν πρῶτα σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν
πεζοὺς δ' ἐξόπιθε

πάντως ἂν ὁ τοιοῦτος εἰς ἔννοιαν ἦλθε τοῦ ὅτι ἔστι τις ὁ διατάσσων τὴν

---

[70]) Αὐτ. 199α 33—199β 4. [71] δηλ. τῶν ἄστρων. [72] Π. ζ. γενέσεως Δ, 10,778α 4-9. [73]) Πολιτικὰ Λ, 6, 1225β 1—4. [74]) Φυσ. ἀκρ. Θ. 5, 256α 28—35. [75]) Μετ. Α τὸ ἔλαττον 2,994α 8— [76]) Φυσ. ἀκρ. Θ, 6, 258β 10—12. [77]) Μετ. Α'. 3.984β 15—18. [78]) Les penseurs de la Grèce γαλλ. μετ. Aug. Reymond, τομ. Γ', 1910 σελ. 145.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ... ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τοιαύτην τάξιν καὶ ἐγκελευόμενος τοῖς ὑπ' αὐτὸν κοσμουμένοις στρατιώταις, οἷον Νέστωρ ἢ ἄλλος τις τῶν ἡρώων, ὃς ᾔδει κοσμῆσαι ἵππους τε καὶ ἄνδρας ἀσπιδιώτας. Καὶ ὃν τρόπον ὁ ἔμπειρος νεὼς ἅμα τῷ θεάσασθαι πόρρωθεν ναῦν οὐρίῳ διωκομένην πνεύματι καὶ πᾶσι τοῖς ἱστίοις εὐτρεπιζομένην, συνίησιν ὅτι ἔστι τις ὁ κατευθύνων ταύτην καὶ εἰς τοὺς προκειμένους λιμένας κατάγων, οὕτως οἱ πρῶτον εἰς οὐρανὸν ἀναβλέψαντες καὶ θεασάμενοι ἥλιον μὲν τοὺς ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι δύσεως δρόμους σταδιεύοντα, ἀστέρων δὲ εὐτάκτους τινὰς χορείας, ἐπεζήτουν τὸν δημιουργὸν τῆς περικαλλοῦς ταύτης διακοσμήσεως, οὐκ ἐκ ταὐτομάτου στοχαζόμενοι συμβαίνειν αὐτὴν ἀλλ' ὑπὸ τινος κρείττονος καὶ ἀφθάρτου φύσεως, ἥτις ἦν θεός».[79]

3. Η ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΟΡΓΑΝΙΚΩ ΚΟΣΜΩ

Ἡ τελολογικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους ὁρμᾶται κυρίως ἐκ τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Βιολογικὴ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Albert Rivaud [80] ἡ ὅλη ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία. Ἡ ἐνόργανος φύσις εἶναι τὸ βασίλειον τῶν σκοπῶν. Ὀργανισμὸς εἶναι σύστημα μερῶν, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐκτελεῖ ὡρισμένην λειτουργίαν. Ὁ σκοπὸς καθιστᾷ τὸ μέρος ὄργανον, δηλαδὴ μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν σκοποῦ τινος, ἐργαλεῖον πρὸς ἐκτέλεσιν ἐνεργείας τινός. «Ὁ πνεύμων ἐστὶν ἀναπνοῆς χάριν», «ὁ σπλὴν βοηθεῖ πρὸς τὴν πέψιν τῆς τροφῆς», «οἱ νεφροὶ δὲ πρὸς τὸ περίττωμα τὸ εἰς τὴν κύστιν ἀποκρινόμενον», «ἡ καρδία διὰ τὴν τῆς θερμότητος ἀρχὴν» [81]. Ἐφαρμόζουσα τὴν ἀρχὴν τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας ἡ φύσις διαθέτει δι' ἑκάστην λειτουργίαν ἓν ὄργανον. «Οὐθὲν», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἡ φύσις ποιεῖ τοιοῦτον, οἷον οἱ χαλκοτύποι τὴν Δελφικὴν μάχαιραν, πενιχρῶς, ἀλλ' ἓν πρὸς ἕν· οὕτω γὰρ ἂν ἀποτελοῖτο κάλλιστα τῶν ὀργάνων ἕκαστον μὴ πολλοῖς ἔργοις ἀλλ' ἑνὶ δουλεῦον».[82] Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν αὐτῆς ἡ φύσις σπανίως φειδωλεύεται τῶν μέσων. «Ὅπου γὰρ ἐνδέχεται χρῆσθαι δυσὶν ἐπὶ δύ' ἔργα καὶ μὴ ἐμποδίζειν πρὸς ἕτερον, οὐδὲν ἡ φύσις εἴωθε ποιεῖν, ὥσπερ ἡ χαλκευτικὴ δι' εὐτέλειαν ὀβελισκολύχνιον. Ἀλλ' ὅπου μὴ ἐνδέχεται, καταχρῆται τῷ αὐτῷ ἐπὶ πλείω ἔργα».[83]

Ὅ,τι πρὸ παντὸς χαρακτηρίζει τὸν ὀργανισμὸν εἶναι ἡ ἐξ ἀνομοιογενῶν μερῶν συγκρότησις αὐτοῦ, διότι: «πολυμόρφων τῶν πράξεων καὶ τῶν κινήσεων ὑπαρχουσῶν τοῖς ζῴοις, ὅλοις τε καὶ τοῖς μορίοις τοῖς τοιούτοις, ἀναγκαῖον ἐξ ὧν σύγκεινται, τὰς δυνάμεις ἀνομοίας ἔχειν· πρὸς μὲν γάρ τινα μαλακότης χρήσιμος, πρὸς δέ τινα σκληρότης· καὶ τὰ μὲν τάσιν ἔχει

---

[79]) Διάλογος περὶ φιλοσοφίας 12—13 1476α 1 κ. ἑ. [80]) Les grands courants de la pensée antique 1929 σ. 135. [81]) Π. ζ. μορίων Β'. ζ, 669β 8—27. [82]) Πολιτικὰ Α 2, 1252 β 1—4. [83]) Π. ζ. μορίων Δ. 6, 683α 22—26.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τὰ δὲ κάμψιν... Διόπερ ἐξ ὀστῶν καὶ νεύρων σαρκός, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων συνεστήκασι τὰ ὀργανικὰ τῶν μορίων».[84]) Ἡ ἀνομοιογενὴς αὕτη συγκρότησις ποικίλλει κατὰ τὴν τελειότητα τῶν ἐνοργάνων ὄντων. «Ὄργανα», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι «καὶ τὰ τῶν φυτῶν μέρη, ἀλλὰ παντελῶς ἁπλᾶ, οἷον τὸ φύλλον περικαρπίου σκέπασμα, τὸ δὲ περικάρπιον καρποῦ· αἱ δὲ ῥίζαι τῷ στόματι ἀνάλογον· ἄμφω γὰρ ἕλκει τὴν τροφήν».[85]) Τὰ μόρια τῶν φυτῶν εἶναι «ἀδιόριστα» καὶ «ἧττον διήρθρωται».[86]) Ὀργανισμοὶ τελειότεροι τῶν φυτῶν εἶναι τὰ ἔντομα, διότι ἐκεῖνα μὲν «διαιρούμενα...ζῇ καὶ δύο καὶ πολλὰ γίνεται ἐξ ἑνός. Τὰ δ' ἔντομα μέχρι μὲν τοῦ ζῆν ἦλθεν, πολὺν δ' οὐ δύναται χρόνον· οὐ γὰρ ἔχει ὄργανα οὐδὲ δύναται ποιεῖν αὐτὰ ἡ ἀρχὴ ἡ ἐν ἑκάστῳ. Ἡ δ' ἐν τῷ φυτῷ δύναται· πανταχῇ γὰρ ἔχει καὶ ῥίζαν καὶ καυλὸν δυνάμει».[87])

Πολυπλοκώτεροι ὀργανισμοὶ εἶναι τὰ σπονδυλωτά. Ἐν αὐτοῖς τὰ πάντα ἀποδεικνύουσι τὴν σοφὴν σκοπιμότητα, μεθ' ἧς ἐπετεύχθη ἡ σωματικὴ αὐτῶν διάπλασις. Ἡ σπονδυλικὴ στήλη εἶναι οὕτω διαπεπλασμένη, ὥστε νὰ συνέχῃ «τὸ μῆκος καὶ τὴν ὀρθότητα» τοῦ σώματος τῶν ζῴων. «Ἐπεὶ δ' ἀνάγκη κινουμένου τοῦ ζῴου κάμπτεσθαι τὸ σῶμα, μία μὲν διὰ τὴν συνέχειάν ἐστι, πολυμερὴς δὲ τῇ διαιρέσει τῶν σπονδύλων».[88]) Τὴν αὐτὴν σκοπιμότητα ἐλέγχουσι καὶ «αἱ συγκλείουσαι πλευραὶ τὸ στῆθος», αἱ ὁποῖαι διεπλάθησαν «σωτηρίας χάριν τῶν περὶ τὴν καρδίαν σπλάγχνων· τὰ δὲ περὶ τὴν κοιλίαν ἀνόστεα πᾶσιν, ὅπως μὴ κωλύῃ τὴν ἀνοίδησιν τὴν ἀπὸ τῆς τροφῆς γινομένην τοῖς ζῴοις ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῖς θήλεσι τὴν ἐν αὐτοῖς τῶν ἐμβρύων αὔξησιν».[89])

Διὰ μακρῶν ἐπίσης ἐπεξηγεῖ τὴν κατάλληλον διάπλασιν τῶν δακτύλων τῆς χειρός. «Αἱ καμπαὶ τῶν δακτύλων καλῶς ἔχουσι πρὸς τὰς λήψεις καὶ πιέσεις. Καὶ ἐκ πλαγίου εἷς, καὶ οὗτος βραχὺς καὶ παχύς, ἀλλ' οὐ μακρός· ὥσπερ γὰρ εἰ μὴ ἦν χεὶρ ὅλως, οὐκ ἂν ἦν λῆψις, οὕτω κἂν εἰ μὴ ἐκ πλαγίου οὗτος ἦν· οὗτος γὰρ κάτωθεν ἄνω πιέζει, ὅπερ οἱ ἕτεροι ἄνωθεν κάτω· δεῖ δὲ τοῦτο συμβαίνειν, εἰ μέλλει ἰσχυρῶς ὥσπερ σύναμμα ἰσχυρὸν συνδεῖν, ἵνα ἰσάζῃ εἷς ὢν πολλοῖς· καὶ βραχὺς διά τε τὴν ἰσχὺν καὶ διότι οὐδὲν ὄφελος εἰ μακρός· καὶ ὁ ἔσχατος δὲ μικρὸς ὀρθῶς, καὶ ὁ μέσος μακρός, ὥσπερ κώπη μέσον νεώς· μάλιστα γὰρ τὸ λαμβανόμενον ἀνάγκη περιλαμβάνεσθαι κύκλῳ κατὰ τὸ μέσον πρὸς τὰς ἐργασίας. Καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται μέγας μικρὸς ὤν, ὅτι ἄχρηστοι, ὡς εἰπεῖν, οἱ ἄλλοι ἄνευ τούτου».[90])

Τὴν αὐτὴν εὔστοχον διαρρύθμισιν ἀνευρίσκει καὶ εἰς τὸ κυκλοφορικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον γραφικῶς συγκρίνει μὲ τὴν ἄρδευσιν τοῦ κήπου καὶ τὴν

---

[84]) Π. ζ. μορίων Β. 1,646β 15—27. [85]) Περὶ ψυχῆς Β, 1,412β 1—4. [86]) Φυσικῆς ἀκροάσεως Β΄ 8,199β 10. [87]) Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος 6, 467α 22—27. [88]) Π. ζ. μορίων Β΄. 9, 655β 4—5. [89]) Αὐτ. 654β 35 655α 5. [90]) Π. ζ. μορίων Δ. 10, 687β 7—23.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ... ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ... ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

θεμελίωσιν τῆς οἰκίας. «Ἔοικε δ' ὥσπερ ἔν τε τοῖς κήποις αἱ ὑδραγωγίαι κατασκευάζονται ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ πηγῆς εἰς πολλοὺς ὀχετοὺς καὶ ἄλλους ἀεὶ πρὸς τὸ πάντῃ μεταδιδόναι, καὶ ἐν ταῖς οἰκοδομίαις παρὰ πᾶσαν τὴν τῶν θεμελίων ὑπογραφὴν λίθοι παραβέβληνται διὰ τὸ τὰ μὲν κηπευόμενα φύεσθαι ἐκ τοῦ ὕδατος, τοὺς δὲ θεμελίους ἐκ τῶν λίθων οἰκοδομεῖσθαι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ φύσις τὸ αἷμα διὰ παντὸς ὠχέτευκε τοῦ σώματος, ἐπειδὴ παντὸς ὕλη πέφυκε τοῦτο».[91]

Ὁμοίως ἐξαίρει τὴν φροντίδα τῆς φύσεως, ὅπως ἐφοδιάσῃ τὰ ζῷα διὰ τῶν καταλλήλων ἐπιθετικῶν καὶ ἀμυντικῶν ὅπλων. «Δέδωκεν ἡ φύσις τοῖς μὲν ὄνυχας, τοῖς δ' ὀδόντας μαχητικούς, τοῖς δ' ἄλλο τι μόριον ἱκανὸν ἀμύνειν. Τῶν δὲ διχαλῶν τὰ μὲν πολλὰ κέρατα ἔχει πρὸς ἀλκήν, καὶ τῶν μωνύχων ἔνια, τὰ δὲ πρὸς βοήθειαν· ὅσοις δὲ μή, δέδωκεν ἡ φύσις ἄλλην ἀλκὴν πρὸς σωτηρίαν, οἷον ταχυτῆτα σώματος, καθάπερ τοῖς ἵπποις βεβοήθηκεν, ἢ μέγεθος, ὥσπερ τοῖς καμήλοις· καὶ γὰρ μεγέθους ὑπερβολὴ τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ζῴων φθορὰν ἱκανὴ κωλύειν, ὅπερ συμβέβηκε τοῖς καμήλοις, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῖς ἐλέφασι».[92] Εἰς τὴν κατανομὴν τῶν ἀμυντικῶν ὅπλων ἐμφαίνεται καὶ πάλιν ἡ σοφία τῆς φύσεως. «Τῶν... πρὸς ἀλκήν τε καὶ βοήθειαν ὀργανικῶν μορίων ἕκαστα ἀποδίδωσιν ἡ φύσις τοῖς δυναμένοις χρῆσθαι μόνοις ἢ μᾶλλον, μάλιστα δὲ τῷ μάλιστα, οἷον κέντρον, πλῆκτρον, κέρατα, χαυλιόδοντας καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον».[93] Εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νοημονέστερον τῶν ζῴων ἐπροίκισε διὰ τοῦ σημαντικωτέρου ὅπλου, τῆς χειρός, ἡ ὁποία «ἔοικε εἶναι οὐχ ἓν ὄργανον, ἀλλὰ πολλά. Ἔστι γὰρ ὡσπερεὶ ὄργανον πρὸ ὀργάνων... Ἡ γὰρ χεὶρ καὶ ὄνυξ καὶ χηλὴ καὶ κέρας γίνεται καὶ δόρυ καὶ ξίφος καὶ ἄλλο ὁποιονοῦν ὅπλον καὶ ὄργανον».[94] Ἡ ὕπαρξις τῆς χειρὸς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι ἡ αἰτία, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διανοητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου. «Ἀναξαγόρας μὲν οὖν φησὶ διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζῴων ἄνθρωπον, εὔλογον δὲ διὰ τὸ φρονιμώτατον εἶναι χεῖρας λαμβάνειν· αἱ μὲν γὰρ χεῖρες ὄργανόν εἰσιν, ἡ δὲ φύσις ἀεὶ διανέμει, καθάπερ ἄνθρωπος φρόνιμος, ἕκαστον τῷ δυναμένῳ χρῆσθαι. Προσήκει γὰρ τῷ ὄντι αὐλητῇ δοῦναι μᾶλλον αὐλοὺς ἢ τῷ αὐλοὺς ἔχοντι προσθεῖναι αὐλητικήν· τῷ γὰρ μείζονι καὶ κυριωτέρῳ προσέθηκε τοὔλαττον, ἀλλ' οὐ τῷ ἐλάττονι τὸ τιμιώτερον καὶ μεῖζον. Εἰ οὖν οὕτω βέλτιον, ἡ δὲ φύσις ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ποιεῖ τὸ βέλτιον, οὐ διὰ τὰς χεῖράς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος φρονιμώτατος, ἀλλὰ διὰ τὸ φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζῴων ἔχει χεῖρας».[95]

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης παρετήρησε καὶ τὸ φαινόμενον τῆς προσαρμογῆς τῶν ὀργάνων τῶν ζῴων πρὸς τὰς βιοτικὰς συνθήκας καὶ πρὸς τοὺς σκοπούς, δι' οὓς προορίζονται. «Διαφέρει τὰ ῥύγχη κατὰ τοὺς βίους, τὰ μὲν

---

91) Αὐτ. Γ', 5, 6, 668α 14—22. 92) Π. ζ. μορίων Γ, 2.662β 33—663 α 7.. 93) Αὐτ. 1,661β 29—33. 94) Αὐτ. Δ' 687α 20—35. 95) Αὐτ. 8—18.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

εὐθὺ ἔχει, τὰ δὲ γαμψόν· εὐθὺ μὲν ἔχει τὸ ῥύγχος ὅσα τροφῆς ἕνεκεν, γαμψὸν δὲ τὰ ὠμοφάγα· ἐπὶ τὸ κρατεῖν γὰρ τὸ τοιοῦτον χρήσιμον, ἀνάγκη δὲ τὴν τροφὴν πορίζεσθαι ἀπὸ τῶν ζῴων, καὶ τὰ πολλὰ βιαζομένοις. Ὅσων δὲ ἕλειος ὁ βίος καὶ ποοφάγος, πλατὺ τὸ ῥύγχος ἔχουσι· πρός τε γὰρ τὴν ὄρυξιν χρήσιμον τὸ τοιοῦτον καὶ πρὸς τὴν σπάσιν τῆς τροφῆς καὶ κουράν· ἔνια δὲ τούτων μακρὸν ἔχει τὸ ῥύγχος, καθάπερ καὶ τὸν αὐχένα· τὴν γὰρ τροφὴν λαμβάνουσιν ἐκ τοῦ βάθους... Καὶ γίνεται τοῖς τοιούτοις ὁ μὲν αὐχήν, καθάπερ ἁλιευτικὸς κάλαμος· τὸ δὲ ῥύγχος, οἷον ὁρμιὰ καὶ τὸ ἄγκιστρον».[96]

Τοιαύτας εὐστόχους συγκρίσεις καὶ ἀναλογίας μεταξὺ ὀργάνων τῶν ζῴων καὶ τεχνητῶν ἀντικειμένων ἀνευρίσκει πλείστας. «Γίνονται ὥσπερ αἱ κῶπαι τοῖς πλέουσι τὰ πτερύγια τοῖς ἰχθύσι».[97] Τὸ «οὐροπύγιόν ἐστι τοῖς πτηνοῖς πρὸς τὸ κατευθύνειν τὴν πτῆσιν, καθάπερ τὰ πηδάλια τοῖς πλοίοις».[98] Ἡ καρδία εἶναι «οἷον ἑστία, ἐν ᾗ «κεῖται» «τῆς φύσεως τὸ ζωπυροῦν, ὥσπερ ἀκρόπολις οὖσα τοῦ σώματος»[99].

Μετὰ θαυμαστῆς ὁμοίως ὀξυδερκείας διέκρινεν ὁ Σταγειρίτης ὑπὸ τὰς μορφολογικὰς διαφορὰς τὴν λειτουργικὴν ταυτότητα τῶν ὀργάνων τῶν ζῴων: «Οἷον πέπονθεν ὀστοῦν πρὸς ἄκανθαν καὶ ὄνυξ πρὸς ὁπλὴν καὶ χεὶρ πρὸς χηλὴν καὶ πρὸς πτερὸν λεπίς· ὃ γὰρ πρὸς ὄρνιθι πτερὸν τοῦτο ἐν ἰχθύϊ ἐστι λεπίς»[100]. Ὁμοίως οἱ ἰχθύες ἔχουσι «βράγχια ἀντὶ πνεύμονος»[101], «διὰ δὲ τὴν ἔνδειαν τῶν ὀδόντων» τὰ μὲν μηρυκαστικὰ πολυμερῆ στόμαχον, τὰ δὲ πτηνὰ «πρόλοβον»[102]. Μεταχειρίζονται ἐπίσης τοὺς πόδας οἱ καρκίνοι «ὥσπερ πτερύγια ἢ πλάτας»[103], τὰς ἀκάνθας οἱ ἐχῖνοι ὡς πόδας[104], τὴν ὁπλὴν τὰ μώνυχα, «ἀντὶ κεράτων καὶ ὀδόντων»[105], τοὺς χαυλιόδοντας οἱ ἐλέφαντες «ὥσπερ κέρατα» καὶ τὸν μυκτῆρα «ἀντὶ χειρῶν»[106], τὸ ῥύγχος πολλὰ ζῷα «ἀντὶ ὀδόντων καὶ χειρῶν»[107]. Εἰς τὴν ἀνεύρευσιν τοιούτων ἀναλογιῶν μεταξὺ τῶν ἐνοργάνων ὄντων παραμένει ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαράμιλλος. «Τὰ μὲν φυτά», λέγει, εἶναι «ὡσπερανεὶ ὄστρεα χερσαῖα, τὰ δ᾽ ὄστρεα, ὡσπερανεὶ φυτὰ ἔνυδρα»[108]. Ὁ σκελετὸς τῶν σπονδυλωτῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὄστρακον τῶν ὀστρακωδῶν[109]. Ὡς παρατηρεῖ εἰδικὸς ἐπιστήμων, ὁ Edmond Perrier αὐταὶ [110] αὗται αἱ ἀρχαὶ τῆς συγκριτικῆς ἀνατομίας διήκουσι διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς ζῳολογίας. Πολλὰ ἀναμφιβόλως ὑπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην ὀφείλει εἰς τοὺς προδρόμους αὐτοῦ. Ἤδη ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς εἶπεν:

«Ταὐτὰ τρίχες καὶ φύλλα καὶ οἰωνῶν πτερὰ πυκνὰ
καὶ λεπίδες γίγνονται ἐπὶ στιβαροῖσι μέλεσσι»[111],

ὁ δὲ Ἀναξαγόρας ὠνόμασε τὸ φυτὸν ζῷον ἔγγειον[112]. Τὰς παρατη-

---

96) Π. ζ. Μορίων Δ´ 12,693β 10—12. 97) Αὐτ. Δ, 12,694β 10. 98) Περὶ ζῴων πορείας 2, 7 10α 1—3. 99) Π. ζ. μορίων Γ´ 7,669β 24—27. 100) Περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν Α´ 1,486β 2—4. 101β) Π. ζ. μορίων Δ. 1,676α 28—29. 102) Αὐτ, Γ, 14, 674β 10—23. 103) Αὐτ. Δ´ 9, 684α 14—15. 104) Αὐτ. Δ´ 5,680β, 29—50. 105) Αὐτ. 10,690α 7—8. 106) Αὐτ. Γ´, 3,664α. 107) Π. ζ. μορίων Λ´, 12,643α 16—19, 108) Αὐτ. Γ. 11,761. 109) Αὐτ. Β´ 8,654α 110) La philosophie zoologique avant Darwin 1896 σ. 8 111) Diels Die Fragmente der Vorsokratiker 2α ἔκδ. 1906 ἐπ. 82. 112) Αὐτ. ἀπ. 46,116.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ... ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ... ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006 Ε.Υ. ... Κ.τ.Π

φήσεις ὅμως ταύτας ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεξέτεινε μὲ τοιαύτην συστηματικότητα καὶ πολυϊδμοσύνην, ὥστε νὰ θεωρῆται ὡς ὁ κύριος θεμελιωτὴς τῆς συγκριτικῆς ἐν τῇ βιολογίᾳ μεθόδου[113]

Δὲν ἀγνοεῖ τέλος ὁ ἱδρυτὴς τοῦ Λυκείου καὶ τὸν νόμον τῆς ἀντισταθμίσεως καὶ ἀναπληρώσεως, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς χωρίων: «Ἀεὶ ἡ φύσις μηχανᾶται πρὸς τὴν ἑκάστου ὑπερβολὴν βοήθειαν τὴν τοῦ ἐναντίου παρεδρίαν, ἵνα ἀνισάζῃ τὴν θατέρου ὑπερβολὴν θάτερον».[114]) «Εὐλόγως τοῖς μωνύχοις ἐν ταῖς ὁπλαῖς δοῦσα τὴν ὑπεροχὴν ἡ φύσις ἄνωθεν ἀφεῖλεν καὶ μονόκερων ἐποίησε».[115]) Εἰς τὰ πτηνά: «τῇ δυνάμει καὶ τῇ θερμότητι τῆς κοιλίας ἡ φύσις ἀναλαμβάνει τὴν τοῦ στόματος ἔνδειαν».[116]) «Τὸ κύτος τοῦ σώματος» αἱ μὲν σηπίαι «μέγα ἔχουσιν», οἱ δὲ πολύποδες «μικρόν, ὥστε τοῖς μὲν ἀφεῖλεν ἀπὸ τοῦ σώματος, πρὸς δὲ τὸ μῆκος τῶν ποδῶν προσέθηκεν ἡ φύσις, ταῖς δὲ ἀπὸ τῶν ποδῶν λαβοῦσα τὸ σῶμα αὔξησιν».[117])

Ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως ταύτης προκύπτει ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀρχὴ τῆς σκοπιμότητος διαθέει τὴν ὅλην δημιουργίαν τῆς φύσεως. Τάξις καὶ οἰκονομία διακρίνουσι τὸ ἔργον αὐτῆς. «Ὥσπερ οἰκονόμος ἀγαθὸς καὶ ἡ φύσις οὐθὲν ἀποβάλλειν εἴωθεν ἐξ ὧν ἔστι ποιῆσαί τι χρηστόν».[118]) Χαλύβδινος ἐπίσης λογικὸς εἱρμὸς χαρακτηρίζει τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. «Ὥσπερ ἐπεὶ δεῖ σχίζειν τῷ πελέκει, ἀνάγκη σκληρὸν εἶναι, εἰ δὲ σκληρὸν χαλκοῦν ἢ σιδηροῦν, οὕτω καὶ ἐπεὶ τὸ σῶμα ὄργανον (ἕνεκά τινος γὰρ ἕκαστον τῶν μορίων, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ὅλον) ἀνάγκη ἄρα, τοιονδὶ εἶναι καὶ ἐκ τοιωνδὶ εἰ ἐκεῖνο ἔσται».[119])

Ἡ τελολογικὴ οὕτω κοσμοθεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι μυθικὴ καὶ αὐθαίρετος a priori γενίκευσις, ἀλλ' ἀπαύγασμα ἐπιστημονικῶν γνώσεων. «Ἡ τελολογικὴ φυσική», παρατηρεῖ ὁ W. Jaeger, «εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ».[120] Ἀκριβεῖς καὶ ἐμπεριστατωμέναι βιολογικαὶ παρατηρήσεις ἦσαν αἱ ἀρραγεῖς κρηπῖδες, ἐφ' ὧν ἐστήριζε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα. Συνδυάζων παραδόξως τὴν λεπτομερῆ παρατήρησιν τοῦ ἐπιστήμονος πρὸς τὴν εὐρεῖαν καὶ ἐξ ἀπόπτου ἐνατένισιν τοῦ φιλοσόφου, τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον τοῦ ἐρευνητοῦ πρὸς τὸ μέγα δῶρον τῆς συνθέσεως, πρὸς τὴν ἀθρόαν σύλληψιν τοῦ στοχαστοῦ ὁ Ἀριστοτέλης διέβλεπε τὰ καθόλου πάντοτε ὑπὸ τὰ καθέκαστα. Οὐδέποτε ἡ περὶ τῆς λεπτομερείας ἐνασχόλησις ἠμαύρωνεν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ τὴν ἔννοιαν τοῦ συνόλου, ἣν συνελάμβανε πάντοτε ἐκ περιωπῆς καὶ κατὰ τρόπον ἐπιβλητικὸν ἡ ὀξύτης τοῦ πνεύματος αὐτοῦ.

---

113) Léon Robin. La pensée grecque et les origines de l' esprit scientifique 1923 σ. 355. 114) Π. ζ. μορίων Β' 7,652α 30—33. 115) Αὐτ. Γ' 2,663α 32—34. 116) Αὐτ. 14,674β 28—30. 117) Αὐτ. Δ. 9,685α 24—28. 118) Π. ζ. γενέσεως Β, 6, 744β 16—17 119) Π. ζ. μορίων Α, 1,642α 9—14. 120) Aristoteles Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung 1923 σ. 413.

Ε.Υ.Δ της ΠΤ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

4. Η ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΣ ΤΩΝ ΨΥΧΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ

Ἡ συνείδησις κατὰ τὴν τελολογικὴν ψυχολογίαν εἶναι ἐνέργεια ἀποβλέπουσα εἰς τὴν προσαρμογὴν τῶν ζωϊκῶν ὀργανισμῶν πρὸς τὸ περιβάλλον, ὄργανον ζωτικῆς σπουδαιότητος, δι' οὗ ἐπιτυγχάνεται ἡ διατήρησις τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἐνοργάνου ὄντος. «Ὁ ἀρχικὸς καὶ θεμελιώδης σκοπὸς τοῦ ψυχικοῦ βίου», λέγει ὁ William James, «εἶναι ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἄμυνα τοῦ ἀτόμου» [121]. Πάντα τὰ ἐνόργανα ὄντα ἐπροικίσθησαν ὑπὸ προστατευτικοῦ συστήματος ἱκανοῦ νὰ ἀντιδρᾷ τὸ μὲν αὐτομάτως, τὸ δὲ συνειδητῶς. Οὕτως αἱ ἀναπνευστικαὶ καὶ πεπτικαὶ ἀνάγκαι τῶν ὀργανισμῶν ἱκανοποιοῦνται αὐτομάτως καὶ ἀσυνειδήτως. «Ἡ συνείδησις», παρατηρεῖ ὁ Claparède, «ἐπεμβαίνει κατὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς φυσικῆς προσαρμογῆς τοῦ ὀργανισμοῦ. Δὲν ἔχομεν πράγματι ἀνάγκην πνευματικῆς δράσεως, ὅπως ἀναπνεύσωμεν, ἐπειδὴ ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀὴρ εὑρίσκεται εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν. Τοὐναντίον ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναπνοῆς προκαλεῖ πνευματικὴν ἐνέργειαν, ὅταν ὁ ἀὴρ δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ αὐτομάτως π. χ. εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐντὸς τῆς θαλάσσης ἐργαζομένου ἀνθρώπου. Ὅθεν πνευματικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀπόστασις μεταξὺ ἀναγκῶν καὶ μέσων ἱκανοποιήσεως αὐτῶν» [122].

Παραπλησίαν περὶ ψυχικοῦ βίου θεωρίαν ἐξήνεγκε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Δεχόμενος ὅτι «ἡ ψυχή ἐστιν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος» [123], θεωρεῖ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν ὡς ζωτικῆς σημασίας λειτουργίαν παντὸς ἐνοργάνου ὄντος [124]. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι ὑπερκόσμιος καὶ ἀνεξάρτητός τις ὀντότης, ὡς παρὰ Πλάτωνι, ἀλλὰ ζωοδότειρα δύναμις («ψυχὴ δὲ τοῦτο ᾧ ζῶμεν» [125]) ἀρρήκτως μετὰ τοῦ σώματος συνδεδεμένη· «μήτ' ἄνευ σώματος μήτε σῶμά τι ἡ ψυχή, σῶμα μὲν γὰρ οὐκ ἔστι, σώματος δέ τι» [126] «Οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ χωριστὴ τοῦ σώματος ὥσπερ πλωτὴρ πλοίου» [127]. Ὡς ὁ κηρὸς καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ οὐδαμῶς χωρίζονται, οὕτω τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ ἀναποσπάστως συνάπτονται· «οὐ δεῖ ζητεῖν εἰ ἓν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὥσπερ οὐδὲ τὸν κηρὸν καὶ τὸ σχῆμα, οὐδ' ὅλως τὴν ἑκάστου ὕλην καὶ τὸ οὗ ἡ ὕλη» [128]. Τὸ σῶμα ὑφίσταται μόνον, ἐφ' ὅσον ζωογονεῖ αὐτὸ ἡ ψυχή. Ταύτης «ἀπελθούσης οὐκέτι ζῷόν ἐστιν, οὐδὲ τῶν μορίων οὐδὲν τὸ αὐτὸ λείπεται, πλὴν τῷ σχήματι μόνον, καθάπερ τὰ

---

[121]) Précis de Psychologie Γαλλ. μετ. Baudin et Bertier 5 ἐκδ. 1921 σελ. 6. [122]) L' éducat. fonctionnelle σ. 69—70. [123]) Περὶ ψυχῆς Β' 1,412α 27—28. [124]) Πρβλ. Ι. Θεοδωρακοπούλου. Ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς στὸν Ἀριστοτέλη Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ θεωρίας ἐπιστημῶν ἔτ. Ι. 2. β καὶ γ' σ. 175—216, 422—443 καὶ Χ. Γιεροῦ. Ἡ μεταφυσικὴ καὶ ψυχικὴ ὁλότης παρ' Ἀριστοτέλει 1935 σ. 24—25. [125]) Περὶ ψυχῆς Β', 2, 414α 12. [126]) Αὐτ. 19—21. [127]) Αὐτ. 1, 413α 4—9. [128]) Περὶ ψυχ. 1,412β 6—8.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ... ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ... ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μυθευόμενα λιθοῦσθαι» [129] Ὡς «ἐντελέχεια» τοῦ σώματος, ὡς «ἐντελῶς ἔχουσα» ἐνέργεια εἶναι τὸ εἰδολογικόν, μηχανικὸν καὶ τελικὸν αἴτιον τοῦ σώματος. «Ἔτσι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ζῶντος σώματος αἰτία καὶ ἀρχή· ταῦτα δὲ πολλαχῶς λέγεται. ὁμοίως δ' ἡ ψυχὴ κατὰ τοὺς διωρισμένους τρόπους τρεῖς αἰτία· καὶ γὰρ ὅθεν ἡ κίνησις, αὕτη, καὶ οὗ ἕνεκα, καὶ ὡς ἡ οὐσία τῶν ἐμψύχων σωμάτων ἡ ψυχὴ αἰτία» [130]. Δὲν ἐδημιουργήθη ἡ ψυχὴ ἕνεκα τοῦ σώματος, ἀλλὰ τοῦτο ἕνεκα ἐκείνης. «Οὐ τὸ σῶμά ἐστιν ἐντελέχεια ψυχῆς, ἀλλ' αὕτη σώματός τινος» [131]. «Πάντα...τὰ φυσικὰ σώματα τῆς ψυχῆς ὄργανα, καὶ καθάπερ τὰ τῶν ζῴων, οὕτω καὶ τὰ τῶν φυτῶν, ὡς ἕνεκα τῆς ψυχῆς ὄντα» [132]. Ὁ σκοπὸς καθιστᾷ τὸ ὑλικὸν ἀντικείμενον ὄργανον. Σωματικὸν μόριον μὴ δυνάμενον νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ δὲν ἀποτελεῖ πλέον ὄργανον. «Εἰ γὰρ ἦν ὁ ὀφθαλμὸς ζῷον, ψυχὴ ἂν ἦν αὐτοῦ ἡ ὄψις... Ὁ δ' ὀφθαλμὸς ὕλη ὄψεως, ἧς ἀπολειπούσης οὐκέτ' ὀφθαλμός, πλὴν ὁμωνύμως, καθάπερ ὁ λίθινος καὶ ὁ γεγραμμένος» [133]. Σκοπὸς τοῦ ὀργάνου εἶναι ἡ λειτουργία, χάριν τῆς ὁποίας τοῦτο ὑφίσταται· «τὰ δ' ὄργανα πρὸς τὸ ἔργον ἡ φύσις ποιεῖ, ἀλλ' οὐ τὸ ἔργον πρὸς τὰ ὄργανα» [134]. Ὡς ὁ ὀφθαλμὸς κατεσκευάσθη διὰ τὴν ὅρασιν καὶ ὁ πρίων διὰ τὴν πρίσιν, οὕτω καὶ τὸ ὅλον σῶμα διὰ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας. «Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν ὄργανον πᾶν ἕνεκά του, τῶν δὲ τοῦ σώματος μορίων ἕκαστον ἕνεκά του, τοῦ δ' ἕνεκα πρᾶξίς τις, φανερὸν ὅτι καὶ τὸ σύνολον σῶμα συνέστησε πράξεώς τινος ἕνεκα πλήρους, οὐ γὰρ ἡ πρίσις τοῦ πρίονος χάριν γέγονεν, ἀλλ' ὁ πρίων τῆς πρίσεως· χρῆσις γάρ τις ἡ πρίσις ἐστίν. ὥστε καὶ τὸ σῶμά πως τῆς ψυχῆς ἕνεκεν, καὶ τὰ μόρια τῶν ἔργων πρὸς ἃ πέφυκεν ἕκαστον». [135] Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει ὄργανα ἔμψυχα καὶ ἄψυχα· «τῶν ὀργάνων τὰ μὲν ἄψυχα τὰ δ' ἔμψυχα, οἷον τῷ κυβερνήτῃ ὁ μὲν οἴαξ ἄψυχον, ὁ δὲ πρωρεὺς ἔμψυχον». [136] Κατ' ἐξοχὴν ὄργανον θεωρεῖ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχήν. «Ἡ ψυχὴ ὥσπερ ἡ χεὶρ ὄργανόν ἐστιν ὀργάνων». [137] «Ὁ θεὸς», λέγει ἀλλαχοῦ, «ὄργανα ἐν ἑαυτοῖς ἡμῖν δέδωκε δύο, ἐν οἷς χρησόμεθα τοῖς ἐκτὸς ὀργάνοις, σώματι μὲν χεῖρα, ψυχῇ δὲ νοῦν· ἔστι γὰρ καὶ ὁ νοῦς τῶν φύσει ἐν ἡμῖν ὥσπερ ὄργανον ὑπάρχων· αἱ δ' ἄλλαι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι τῶν ὑφ' ἡμῶν ποιητῶν εἰσιν, ὁ δὲ νοῦς τῶν φύσει... ἔστι γὰρ νοῦ μὲν ὄργανον ἐπιστήμη, (τούτῳ γὰρ ἐστι χρήσιμος, καθάπερ αὐλοὶ αὐλητῇ) χειρῶν δὲ πολλὰ τῶν φύσει ὄντων». [138]

Ὡς δὲ τὰ βιολογικὰ φαινόμενα, οὕτω καὶ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἀντικρύζει ὁ Σταγειρίτης οὐ μόνον ὡς μεταφυσικός, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιστήμων.

---

129) Π. ζ. μορίων Α' 1,641α 18—20. 130) Π. ψυχῆς Β' 4,415β 8—12, 131) Αὐτ. 2,414α 17—19. 132) Αὐτ. 4,415β 18—20, 133) 1,412β 18—22. 134) Π. ζ. μορίων Δ' 12, 695α 13—15. 135) Π. ζ. μορίων Α. 5, 645β 14—20, 136) Πολιτικὰ Α' 4,1253β31—33, 137) Π. ψυχῆς Γ. 8,432α 1- 2. 138) Προβλήματα Λ. 5,955 β23 κ. ἑ.

Ε.Υ.Δ. της Κ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε, κατὰ τὸν A. Chaignet [139], ὁ ἱδρυτὴς τῆς ψυχολογίας ὡς ἐπιστήμης. Τὸ «περὶ ψυχῆς» σύγγραμμα αὐτοῦ, ἂν δὲν ἔλυσεν, ἔθεσεν ὅμως πάντα σχεδὸν τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα.[140] Σκόπιμον συνεπῶς εἶναι ὅπως τὴν τελολογικὴν περὶ ψυχικοῦ βίου ἀντίληψιν αὐτοῦ παρακολουθήσωμεν καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐπὶ μέρους ψυχικῶν λειτουργιῶν.

α) Ἡ σκοπιμότης τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν

Γνωστικὰς λειτουργίας διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν αἴσθησιν, τὴν φαντασίαν, τὴν μνήμην καὶ τὴν νόησιν. Ἐκ τούτων σημαντικωτέραν διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ζῴου θεωρεῖ τὴν αἴσθησιν. Τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς ἀποδεικνύει δι' ἁλύσεως ἀρρήκτως συνδεομένων διανοημάτων, ἐν οἷς καὶ πάλιν διαλάμπει ὁ ὑπέροχος τοῦ Σταγειρίτου ὀρθολογισμός. «Τὸ ζῷον ἀναγκαῖον αἴσθησιν ἔχειν, εἰ μηθὲν μάτην ποιεῖ ἡ φύσις· ἕνεκά του γὰρ πάντα ὑπάρχει τὰ φύσει, ἢ συμπτώματα ἔσται τῶν ἕνεκά του. εἰ οὖν πᾶν σῶμα πορευτικόν, μὴ ἔχον αἴσθησιν, φθείροιτο ἂν καὶ εἰς τέλος οὐκ ἂν ἔλθοι, ὅ ἐστι φύσεως ἔργον· πῶς γὰρ θρέψεται;[141]» Ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἡ μᾶλλον ἀπαραίτητος λειτουργία εἶναι ἡ ἁφή, ἄνευ τῆς ὁποίας διακυβεύεται ἐπικινδύνως αὐτὴ αὕτη ἡ ὕπαρξις τοῦ ὀργανισμοῦ. «Ἐπεὶ τὸ ζῷον σῶμα ἔμψυχόν ἐστι, σῶμα δὲ ἅπαν ἁπτόν, ἁπτὸν δὲ τὸ αἰσθητὸν ἁφῇ, ἀνάγκη καὶ τὸ τοῦ ζῴου σῶμα ἁπτικὸν εἶναι, εἰ μέλλει σῴζεσθαι τὸ ζῷον· αἱ γὰρ ἄλλαι αἰσθήσεις δι' ἑτέρων αἰσθάνονται, οἷον ὄσφρησις ὄψις ἀκοή· ἁπτόμενον δέ, εἰ μὴ ἕξει αἴσθησιν, οὐ δυνήσεται τὰ μὲν φεύγειν τὰ δὲ λαβεῖν· εἰ δὲ τοῦτο, ἀδύνατον ἔσται σῴζεσθαι τὸ ζῷον».[142]

Οὐχ' ἧττον σημαντικὴ ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ γεῦσις· «τὸ γὰρ ἡδὺ διακρίνει καὶ τὸ λυπηρὸν αὐτῇ περὶ τὴν τροφήν, ὥστε τὸ μὲν φεύγειν τὸ δὲ διώκειν»[143] Παραδέχεται κατὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς καὶ ἡ νεωτέρα συγκριτικὴ ψυχολογία [144], ὅτι ἡ ἁφὴ καὶ ἡ γεῦσις εἶναι αἱ μᾶλλον πρωτόγονοι τῶν αἰσθήσεων.

Ἐνῷ δὲ αἱ δύο αὗται αἰσθήσεις εἶναι «ἀναγκαῖαι» εἰς πάντα τὰ ζῷα, αἱ ἄλλαι, «αἱ διὰ τῶν ἔξωθεν αἰσθήσεις... οἷον ὄσφρησις καὶ ἀκοὴ καὶ ὄψις» ὑπάρχουσα μόνον «τοῖς πορευτικοῖς αὐτῶν σωτηρίας ἕνεκεν... ὅπως διώκωσί τε προαισθανόμενα τὴν τροφὴν καὶ φθαρτικὰ φεύγωσι».[145]) Διὰ τὸ ἐν διαρκεῖ κινήσει εὑρισκόμενον ζῷον εἶναι ἀναπόδραστος ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπίζῃ προληπτικῶς καὶ μακρόθεν τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸ κινδύνους.

---

[139]) Essai sur la Psychologie d' Aristote 1883 σελ. 573. [140]) Αὐτόθι 588. [141]) Π. ψυχῆς Γ' 12, 434α 30—434β 2. [142]) Αὐτ. 10—18. [143]) Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν Α' 436β 16—18. [144]) A Joussain Les sentiments et l' intelligence 1930 σελ. 39. [145]) Περὶ αἰσθ. Α, 436β 19—24.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τὸ ζῷον «εἰ μέλλει σώζεσθαι, οὐ μόνον δεῖ ἁπτόμενον αἰσθάνεσθαι ἀλλὰ καὶ ἄποθεν».[146]) Ἐκ τῶν αἰσθήσεων τούτων «πρὸς μὲν τὰ ἀναγκαῖα κρείττων ἡ ὄψις καθ' αὑτήν, πρὸς δὲ νοῦν καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἡ ἀκοή. Διαφορὰς μὲν γὰρ πολλὰς καὶ παντοδαπὰς ἡ τῆς ὄψεως ἀγγέλλει δύναμις διὰ τὸ πάντα τὰ σώματα μετέχειν χρώματος, ὥστε καὶ τὰς κοινὰ διὰ ταύτης αἰσθάνεσθαι μάλιστα (λέγω δὲ κοινὰ σχῆμα καὶ μέγεθος, κίνησιν, ἀριθμόν) ἡ δ' ἀκοὴ τὰς τοῦ ψόφου διαφορὰς μόνον, ὀλίγοις δὲ καὶ τὰς τῆς φωνῆς».[147]) Τὴν ὅρασιν ὡς τὴν κυριωτέραν πηγὴν τῶν γνώσεων παραδέχεται καὶ ὁ Πλάτων. «Ὄψις κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον αἰτία τῆς μεγίστης ὠφελίας γέγονεν ἡμῖν, ὅτι τῶν νῦν λόγων περὶ τοῦ παντὸς λεγομένων οὐδεὶς ἂν ποτε ἐρρήθη μήτε ἄστρα μήτε ἥλιον, μήτε οὐρανὸν ἰδόντων».[148] Ἡ ὀξύτης τῆς ὁράσεως ποικίλλει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας τῶν ζῴων. Οὕτω τὰ μὲν «γαμψώνυχα» εἶναι «ὀξυωπὰ (ἄνωθεν γὰρ αὐτοῖς ἡ θεωρία τῆς τροφῆς, διὸ καὶ ἀναπέτονται ταῦτα μάλιστα τῶν ὀρνέων εἰς ὕψος), τὰ δ' ἐπίγεια καὶ μὴ πτητικά, οἷον ἀλεκτρυόνες καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ ὀξυωπά· οὐδὲν γὰρ αὐτὰ κατεπείγει πρὸς τὸν βίον».[149]) Συγκρίνων τὸ ἀκουστικὸν πρὸς τὸ ὀπτικὸν πεδίον παρατηρεῖ ὅτι τὸ πρῶτον εἶναι εὐρύτερον τοῦ δευτέρου, διότι ἀκούομεν «οὐ μόνον κατ' εὐθυωρίαν, ἀλλὰ πάντοθεν, ἡ δ' ὄψις εἰς τὸ ἔμπροσθεν. Ὁρᾷ γὰρ κατ' εὐθυωρίαν, ἡ δὲ κίνησις εἰς τὸ ἔμπροσθεν· προορᾶν δὲ δεῖ ἐφ' ὃ ἡ κίνησις».[150]) Τὴν διαλάμπουσαν ἐν τῇ ὁράσει ἰδιότητα ταύτην τῆς αἰσθήσεως, ὅπως ἀντιδρᾷ μακρόθεν ἀνευρίσκει καὶ ἐν τῇ ὀσφρήσει. «Καὶ ἰχθύες καὶ τὸ τῶν ἐντόμων γένος πᾶν ἀκριβῶς καὶ πόρρωθεν αἰσθάνεται διὰ τὸ θρεπτικὸν εἶδος τῆς ὀσμῆς, ἀπέχοντα πολὺ τῆς οἰκείας τροφῆς, οἷον αἵ τε μέλιτται καὶ τὸ τῶν μικρῶν μυρμήκων γένος, οὓς καλοῦσί τινες κνίπας, καὶ τῶν θαλαττίων αἱ πορφύραι καὶ πολλὰ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ζῴων ὀξέως αἰσθάνεται τῆς τροφῆς διὰ τὴν ὀσμήν».[151]) Ἡ δυσώδης ὀσμὴ ἀποτελεῖ πολλάκις τὸ σῆμα κινδύνου τὸ ἐξαγγέλλον τὸ «φθαρτικόν». Οὕτως οἱ «ἄνθρωποι ὑπὸ τῆς τῶν ἀνθράκων ἀτμίδος καρηβαροῦσι καὶ φθείρονται πολλάκις», τὰ δὲ ἄλλα ζῷα «ὑπὸ τῆς τοῦ θείου δυνάμεως καὶ τῶν ἀσφαλτωδῶν φθείρεται καὶ φεύγει διὰ τὸ πάθος».[152])

Ἐμβριθῶς αἰτιολογεῖ ἐπίσης τὴν σκοπιμότητα τῆς ὑπάρξεως πολλῶν αἰσθήσεων. Ἐάν, λέγει, εἴχομεν μίαν μόνον αἴσθησιν π. χ. τὴν ὅρασιν καὶ ἐβλέπομεν μάλιστα μόνον τὸ λευκόν, τότε τὰ πάντα θὰ ἀπετέλουν ἑνιαῖόν τι ὅλον, τοῦ ὁποίου αἱ διάφοροι ἰδιότητες (χρῶμα, μέγεθος) δὲν θὰ ἦσαν αἰσθηταί. Τώρα ὅμως ἐπειδὴ αἱ κοιναὶ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων γίνονται αἰσθηταὶ ἀπὸ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανα, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν διαφορὰν αὐτῶν[153].

---

[146]) Περὶ ψυχῆς Γ, 12, 434β 26—27. [147]) Περὶ αἰσθήσεως Α, 4, 437α 3—11. [148]) Τίμαιος 47 Α [149]) Π. ζ. μορίων Β, 13, 657β 24—30 [150]) Αὐτ. 10,656 β 30 [151]) Περὶ αἰσθ. 5, 444β 8—15. [152]) Αὐτ. 444β 34—8. [153]) Περὶ ψυχῆς Γ', 1,425β, 4—10.

Ε.Υ.Δ της ΚΠΠ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

'Από τῆς αἰσθήσεως διακρίνει ὁ 'Αριστοτέλης τὴν φαντασίαν, τὴν ἀναπαραστατικὴν δηλ. τῆς ψυχῆς λειτουργίαν. «Φαντασία ἕτερον καὶ αἰσθήσεως καὶ διανοίας»[154]. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα αὐτῆς εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ ἀπουσία ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ. «'Απελθόντων τῶν αἰσθητῶν ἔνεισιν αἱ αἰσθήσεις καὶ φαντασίαι ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις»[155]. «'Απελθόντος», λέγει ὁμοίως ἀλλαχοῦ, «τοῦ θύραθεν αἰσθητοῦ ἐμμένει τὰ αἰσθήματα-αἰσθητὰ ὄντα»[156]. 'Ως προϊὸν τῆς αἰσθήσεως εἶναι τὸ αἴσθημα, οὕτω καὶ προϊὸν τῆς φαντασίας εἶναι τὸ «φάντασμα», ἡ παράστασις, κατὰ τὴν νεωτέραν ὁρολογίαν. «Τὰ φαντάσματα ὥσπερ αἰσθήματά ἐστι, πλὴν ἄνευ ὕλης»[157]. 'Αμφότερα ἔχουσι τὴν αὐτὴν σκοπιμότητα, ἀποτελοῦσι τὰ μέσα, δι' ὧν ἡ διανόησις θὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν. «Τῇ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχει· ὅταν δὲ ἀγαθὸν ἢ κακὸν φήσῃ ἢ ἀποφήσῃ, φεύγει ἢ διώκει. διὸ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἡ ψυχή». [158] Τὸ παραστατικὸν περιεχόμενον ἀποτελεῖ κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς διανοήσεως. 'Η ἀντίληψις ὅμως αὕτη δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας πειραματικῆς ἐρεύνης ἰδίως τοῦ Alfred Binet καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς λεγομένης Σχολῆς τῆς Würzburg Külpe, Ach, Bühler. Διανοούμενοι δὲν ἔχομεν ἐν τῇ συνειδήσει παραστάσεις. 'Εκφέροντες π. χ. τὴν κρίσιν ὁ ἐλέφας εἶναι σπονδυλωτὸν δὲν ἐσχηματίσαμεν προηγουμένως ἐν τῇ συνειδήσει τὴν παράστασιν τῆς σπονδυλικῆς στήλης αὐτοῦ. «Τὸ καθόλου», παρατηρεῖ ὁ Binet, «δὲν ἀποτελεῖ ἡ παράστασις, ἀλλ' ἡ κατεύθυνσις τῆς διανοήσεως»[159]. Εἰς τὸ προηγούμενον π. χ. παράδειγμα ἡ διανόησις ἡμῶν κατευθύνεται ἀορίστως πρὸς τὴν ζῳολογίαν, ἀλλ' οὐχὶ πρὸς συγκεκριμένον αὐτῆς περιεχόμενον. Τὰ αὐτὰ περίπου ἐδίδαξαν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Σχολῆς τῆς Würzburg.

Αἱ παραστάσεις ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν 'Αριστοτέλη συμπληροῦσι καὶ διαφωτίζουσι τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας, τῶν αἰσθήσεων. 'Αρκεῖ νὰ ἴδωμεν πύρινον δαυλὸν εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁρίζοντος διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐχθροῦ. Διακρίνοντες οὕτως ὑπὸ τὰ καθέκαστα τὰ καθόλου, ὑπὸ τὰς παραστάσεις τὰς ἐννοίας ἀποφεύγομεν τοὺς ἀπειλοῦντας ἡμᾶς κινδύνους. «Τὰ μὲν οὖν εἴδη τὸ νοητικὸν ἐν τοῖς φαντάσμασι νοεῖ, καὶ ὡς ἐν ἐκείνοις ὥρισται αὐτῷ τὸ διωκτὸν καὶ φευκτόν, καὶ ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως, ὅταν ἐπὶ τῶν φαντασμάτων ᾖ, κινεῖται· οἷον αἰσθανόμενος τὸν φρυκτὸν ὅτι πῦρ, τῇ κοινῇ γνωρίζει, ὁρῶν κινούμενος ὅτι πολέμιος».[160] Διὰ τῶν παραστάσεων ὁμοίως δυνάμεθα κατὰ τὰ δεδομένα τοῦ παρόντος νὰ προεικάσωμεν τὸ μέλλον καὶ νὰ προσαρμοσθῶμεν καταλλήλως. «'Οτὲ δὲ τοῖς ἐν τῇ

---

[154]) Αὐτ. 427β 14—15. [155]) Αὐτ. 425β 24—25. [156]) Περὶ ἐνυπνίων 2, 460β 1—3. [157]) Περὶ ψυχῆς Γ', 8, 432 α. 9—10. [158]) Αὐτ. 431 α. 14—17. [159]) Etude expérimentale de l'intelligence 1903 σ. 309. [160]) Π. ψυχῆς Γ', 7,431β 2—6.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ψυχῇ φαντάσμασιν ἢ νοήμασιν ὥσπερ ὁρῶν λογίζεται καὶ βουλεύεται τὰ μέλλοντα πρὸς τὰ παρόντα· καὶ ὅταν εἴπῃ ὡς ἐκεῖ τὸ ἡδὺ ἢ λυπηρόν, ἐνταῦθα φεύγει ἢ διώκει, καὶ ὅλως ἐν πράξει».[161]

Στενὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ σχέσις φαντασίας καὶ μνήμης. «Τίνος τῶν τῆς ψυχῆς ἐστιν ἡ μνήμη φανερόν, ὅτι οὗπερ καὶ ἡ φαντασία».[162]) Διακριτικὸν τῆς μνήμης γνώρισμα ἀποτελεῖ ὁ χρονικὸς προσδιορισμός, ἡ ἐν τῷ παρελθόντι ἐντόπισις τῶν παραστάσεων. «Μετὰ χρόνου πᾶσα μνήμη».[163]) «Ἀεὶ γὰρ ὅταν ἐνεργῇ τῇ μνήμῃ, καθάπερ καὶ πρότερον εἴπομεν, ὅτι εἶδε τοῦτο ἢ ἤκουσεν ἢ ἔμαθεν, προσαισθάνεται ὅτι πρότερον· τὸ δὲ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν χρόνῳ ἐστίν».[164])

Ἡ βιολογικὴ σημασία τῆς μνήμης εἶναι προφανής. Δι' αὐτῆς διατηρεῖται ἡ ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος καὶ ἐπεκτείνονται οὕτω σημαντικῶς οἱ τρόποι ἀντιδράσεως, τοὺς ὁποίους ἡ κληρονομικότης ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν. Πιστὴ θεματοφύλαξ τῆς κτηθείσης πείρας ἡ μνήμη ἐπαυξάνει τὴν πλαστικότητα τοῦ ὀργανισμοῦ ἐνώπιον τοῦ διαρκῶς μεταβαλλομένου περιβάλλοντος προβλέπουσα καὶ κατευθύνουσα τὴν ὀργανικὴν ἀντίδρασιν. Ἄνευ αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς ἡμῶν θὰ ἐδέσποζεν ὁ μηχανικὸς αὐτοματισμός, θὰ εἴμεθα αἰχμάλωτοι τῆς στιγμιαίας ἐμπειρίας. «Διὰ τῆς μνήμης», παρατηρεῖ ὁ Delacroix[165]), «τὸ παρελθὸν ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸ παρὸν καὶ προπαρασκευάζει τὸ μέλλον. Διὰ νὰ ἐπιδράσῃ ἐν τούτοις τὸ παρελθὸν δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἔχῃ χρονικὸν προσδιορισμόν. Ἔνθα ἐπαρκεῖ ἡ ἕξις, εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ἐπεμβαίνῃ ἡ κυρίως εἰπεῖν μνήμη. Ἡ ἐν τῷ παρελθόντι ἐντόπισις τῶν παραστάσεων ἀποτελεῖ, ὡς ἐλέχθη, πολυτέλειαν». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνων παράστασιν, «φάντασμα» καὶ ἀνάμνησιν, «μνημόνευμα» δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διΐδῃ βιολογικὴν σκοπιμότητα εἰς τὴν μνημονικὴν λειτουργίαν·[166])

Ὁ βιολογικὸς χαρακτὴρ τῆς νοημοσύνης εἶναι γενικώτερον παραδεκτός. «Ἡ νοημοσύνη», βεβαιοῖ ὁ Bergson, «δὲν εἶναι λειτουργία θεωρητικῆς γνώσεως, σχετίζεται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς δράσεως»,[167]) ἀποβλέπει «νὰ ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς ἐκ τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν».[168]) Κατὰ τὸν W. Stern νοημοσύνη εἶναι ἡ γενικὴ ἱκανότης τοῦ ἀτόμου νὰ προσαρμόζηται συνειδητῶς πρὸς τὰς νέας ἀπαιτήσεις καὶ ὅρους τῆς ζωῆς.[169]) Διεξοδικώτερον τὴν βιολογικὴν σημασίαν τῆς νοημοσύνης ἐτόνισεν ὁ Claparède[170]): κατ' αὐτὸν ἡ νοητικὴ ἐνέργεια εἶναι νοερὰ ἀπόπειρα λύσεως ἀνεκδότων προβλημάτων,

---

161) Αὐτ. 6—10. 162) Περὶ μνήμης 1,450α 25—28. 163) Αὐτ. 449β 30. 164) Αὐτ. 450α 21—24. 165) Dumas Traité de Psychologie τομ. Β'. 1924 σ. 44. 166) Π. μνήμης 1, 450β 28—30, 167) L'évolution créatrice σ. 1907—164, 168) Les deux sources de la Morale et de la Religion 1937 σ. 93, 169) Intelligenz der Kinder 1920 σ. 2—3 170) L' éducation fonctionnelle σ. 141—157.

Ε.Υ.Δ. τῆς Κτ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἄρσεως δυσχερειῶν προσαρμογῆς. Ἐφ' ὅσον προσαρμοζόμεθα πρὸς τὴν πραγματικότητα ὁρμεμφύτως ἢ καθ' ἕξιν, ἡ νοημοσύνη δὲν ἐπεμβαίνει. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθῶμεν διὰ νὰ μεταβῶμεν διὰ τῆς συνήθους ὁδοῦ εἰς τὴν κατοικίαν ἡμῶν. Ἐὰν ὅμως βαδίζοντες εἰς τὴν ἐξοχὴν εὑρεθῶμεν πρὸ χειμάρρου, κινητοποιοῦμεν τὴν νόησιν, ὅπως ὑποδείξῃ ἡμῖν τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ κατορθώσωμεν νὰ διέλθωμεν εἰς τὴν ἀπέναντι ὄχθην.

Ὁ Claparède εἰς τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν διακρίνει τρία στάδια: πρόβλημα, ὑπόθεσιν, ἐπαλήθευσιν. Πρόβλημα εἶναι ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἐμφανισθείσης δυσχερείας, ἡ ὁποία ἐμποδίζει τὴν προσαρμογὴν τῆς δράσεως ἡμῶν πρὸς ὡρισμένον σκοπόν. Εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ἐλατήριον τῆς νοητικῆς ἐνεργείας. Ὑπόθεσις εἶναι ἡ προληπτικὴ ἐν τῷ νῷ λύσις τοῦ προβλήματος. Τῶν ὑποθέσεων γενέτειρα δὲν εἶναι βεβαίως ἡ νόησις, ἀλλ' ἡ φαντασία. Τεθέντος ὡρισμένου προβλήματος αὐθορμήτως σχηματίζομεν διαφόρους ὑποθέσεις δυναμένας νὰ λύσωσι τοῦτο. Ἔργον τῆς διανοήσεως εἶναι ὁ ἔλεγχος τῶν διαφόρων ὑποθέσεων, καθ' ὃν ἐκλέγομεν τὴν ἱκανοποιητικωτέραν.

Ἡ περὶ νοημοσύνης θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν διΐσταται οὐσιωδῶς τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων. Ἡ ἀπορία, ὁ θαυμασμός, εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν ἡ ἀφετηρία τῆς διανοήσεως καὶ δὴ τῆς φιλοσοφικῆς. «Διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀπόρων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες» [171]. Ἤδη πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Πλάτων εἶπεν: «μάλα γὰρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη» [172]. Πρὸς ἄρσιν τῆς ἀπορίας φρονεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἀπαραίτητος εἶναι ἡ συνειδητοποίησις τοῦ προβλήματος. «Λύειν οὐκ ἔστιν ἀγνοοῦντα τὸν δεσμόν· ἀλλ' ἡ τῆς διανοίας ἀπορία δηλοῖ τοῦτο περὶ τοῦ πράγματος. Ἡ γὰρ ἀπορεῖ, ταύτῃ παραπλήσιον πέπονθε τοῖς δεδεμένοις. Ἀδύνατον γὰρ ἀμφοτέρως προελθεῖν εἰς τὸ ἔμπροσθεν. Διὸ δεῖ τὰς δυσχερείας τεθεωρηκέναι πάσας πρότερον, τούτων τε χάριν καὶ διὰ τὸ τοὺς ζητοῦντας ἄνευ τοῦ διαπορῆσαι πρῶτον, ὁμοίους εἶναι τοῖς ποῖ δεῖ βαδίζειν ἀγνοοῦσι· καὶ πρὸς τούτοις, οὐδ' εἴ ποτε τὸ ζητούμενον εὕρηκεν ἢ μή, γινώσκειν. Τὸ γὰρ τέλος τούτῳ μὲν οὐ δῆλον, τῷ δὲ καλῶς προηπορηκότι δῆλον» [173]. Πρόδρομος αὐτοῦ καὶ πάλιν ὑπῆρξεν ὁ Πλάτων, ὅστις ἐν τῷ «Μένωνι» εἶπεν: «οὐκ ἔστιν ζητεῖν ἀνθρώπῳ οὔτε ὃ οἶδεν οὔτε ὃ μὴ οἶδεν. Οὔτε γὰρ ἂν ὅ γε οἶδεν ζητοῖ· οἶδεν γάρ· καὶ οὐδὲν δεῖ τῷ γε τοιούτῳ ζητήσεως· οὔτε ὃ μὴ οἶδεν· οὐδὲ γὰρ οἶδεν ὅ,τι ζητήσει» [174].

---

171) Μετ. Α', 2, 982, β, 12 κ. ἑ. 172) Πολιτεία Η', 527 ΑΒ. 173) Μετ. Β', 1,995a 24–35. 174) 80 Ε.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Πρὸς τὴν νοημοσύνην ταυτίζει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ βουλεύεσθαι τὴν πρὸ τῆς βουλητικῆς πράξεως διάσκεψιν. «Βουλεύεσθαι καὶ λογίζεσθαι ταὐτόν».[175] Διαπραγματευόμενος καὶ ταύτην τελολογικῶς ἐξετάζει ἐπισταμένως τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας αὕτη ἐμφανίζεται. «Βουλεύονται», ἐρωτᾷ, «πότερα περὶ πάντων, καὶ πᾶν βουλευτόν ἐστιν, ἢ περὶ ἐνίων οὐκ ἔστι βουλή». Ἀποκλείων τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα οὔτε ἐξ ἡμῶν ἐξαρτῶνται οὔτε ἐνδιαφέρουσι ἡμᾶς, ἀνευρίσκει ὅτι ἡ διάσκεψις ἀναφέρεται εἰς ζητήματα, εἰς ἃ δυνάμεθα νὰ ἐπέμβωμεν καὶ διστάζομεν περὶ τοῦ πρακτέου. «Περὶ τῶν ἀϊδίων οὐδεὶς βουλεύεται, οἷον περὶ τοῦ κόσμου ἢ τῆς διαμέτρου καὶ τῆς πλευρᾶς, ὅτι ἀσύμμετροι—ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἐν κινήσει, ἀεὶ δὲ κατὰ ταὐτὰ γινομένων, εἴτ' ἐξ ἀνάγκης εἴτε καὶ φύσει ἢ διά τινα αἰτίαν ἄλλην, οἷον τροπῶν καὶ ἀνατολῶν·—οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλοτε ἄλλως, οἷον αὐχμῶν καὶ ὄμβρων.—οὐδὲ περὶ τῶν ἀπὸ τύχης, οἷον θησαυροῦ εὑρέσεως·—ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπικῶν πάντων, οἷον πῶς ἂν Σκύθαι ἄριστα πολιτεύοιντο οὐδεὶς Λακεδαιμονίων βουλεύεται· οὐ γὰρ γένοιτ' ἂν τούτων οὐδὲν δι' ἡμῶν.—βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ πρακτῶν...: Καὶ περὶ τὰς ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις τῶν ἐπιστημῶν οὐκ ἔστι βουλή, οἷον περὶ γραμμάτων (οὐ γὰρ διστάζομεν πῶς γραπτέον)· ἀλλ' ὅσα γίνεται δι' ἡμῶν, μὴ ὡσαύτως δ' ἀεὶ περὶ τούτων βουλευόμεθα οἷον περὶ τῶν κατ' ἰατρικὴν καὶ χρηματιστικὴν καὶ περὶ κυβερνητικὴν μᾶλλον ἢ γυμναστικήν, ὅσῳ ἧττον διηκρίβωται, καὶ ἔτι περὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως. μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τὰς τέχνας ἢ τὰς ἐπιστήμας. μᾶλλον γὰρ περὶ αὐτὰς διστάζομεν».[176]

Ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς νοημοσύνης εἶναι ὅτι αὕτη δὲν ἀποβλέπει εἰς ἐκλογὴν σκοποῦ, ἀλλ' ἐκλογὴν μέσων πρὸς πραγματοποίησιν αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην συμπίπτουσιν αἱ γνῶμαι τῆς νεωτέρας καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας. «Ἡ νοημοσύνη», παρατηρεῖ ὁ Goblot [177], «ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐνεργείᾳ εἶναι πάντοτε μέσον: προβλέπει, καταρτίζει σχέδια πρὸς πραγματοποίησιν ἐπιθυμητῶν ἤδη σκοπῶν. Ὡς ὁ πυρσός, τὸν ὁποῖον βαδίζοντες κρατοῦμεν εἰς τὰς χεῖρας, εἶναι μέσον, τὸ ὁποῖον θὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς πρὸς τὸ ποθητὸν τέρμα». «Ἡ νοητικὴ λειτουργία», διδάσκει ὁμοίως ὁ Claparède[178], «ἀποβλέπει εἰς τὴν λύσιν προβλήματος μέσων. Ἐλέγχεται ὑπὸ τῆς πραγματικότητος καὶ ἐπιζητεῖ τὸ ἀληθές»· «Βουλευόμεθα», ἰσχυρίζεται ὡσαύτως ὁ Ἀριστοτέλης, «οὐ περὶ τῶν τελῶν ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη. οὔτε γὰρ ἰατρὸς βουλεύεται εἰ ὑγιάσει, οὔτε ῥήτωρ εἰ πείσει οὔτε πολιτικὸς εἰ εὐνομίαν ποιήσει, οὐδὲ τῶν λοιπῶν οὐδεὶς περὶ τοῦ τέλους· ἀλλὰ θέμενοι τὸ τέλος, τὸ πῶς καὶ διὰ τίνων ἔσται σκοποῦσιν, καὶ διὰ πλειόνων φαινομένων γίνεσθαι διὰ τίνος ῥᾷστα καὶ κάλλιστα ἐπισκο-

---

[175]) Ἠθ. Νικ. Ζ', 2, 1139α 11—12, [176]) Αὐτ. Γ', 5, 1112α 18—β 9, [177]) Revue Philosophique τομ. Α'. 1899 σ. 636. [178]) L' éduc. fonct. σ. 166.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ποῦσι, δι᾽ ἑνὸς δ᾽ ἐπιτελουμένου πῶς διὰ τούτου ἔσται κἀκεῖνο διὰ τίνος, ἕως ἂν ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, ὃ ἐν τῇ εὑρέσει ἔσχατον ἐστίν» [179].

Κινούμενος κατὰ τὴν αὐτὴν τελολογικὴν κατεύθυνσιν διαστέλλει περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης σύνεσιν καὶ φρόνησιν. «Οὐκ ἔστιν τὸ αὐτὸ σύνεσις καὶ φρόνησις. ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἐπιτακτική ἐστιν (τί γὰρ δεῖ πράττειν ἢ μή, τὸ τέλος αὐτῆς ἐστίν), ἡ δὲ σύνεσις κριτικὴ μόνον» [180]. Θέμα αὐτῆς δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἀμετάβλητον οὔτε τὸ ὁποιοδήποτε γιγνόμενον, ἀλλὰ τὸ προκαλοῦν τὴν ἀπορίαν. «Οὔτε περὶ τῶν ἀεὶ ὄντων καὶ ἀκινήτων ἡ σύνεσίς ἐστιν οὔτε περὶ τῶν γινομένων ὁτουοῦν, ἀλλὰ περὶ ὧν ἀπορήσειεν ἄν τις καὶ βουλεύσαιτο [181].

Βαίνουσα μὲ βῆμα ἔτι τολμηρότερον παραδέχεται ἡ νεωτέρα ψυχολογία τὴν βιολογικὴν καταγωγὴν τῶν ἐννοιῶν. «Ἡ γενίκευσις», κατὰ τὸν Bergson, [182] «προῆλθεν ἐκ ταὐτότητος στάσεως εἰς ποικιλίαν καταστάσεων. Ὅ,τι πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς εἰς δοθεῖσαν κατάστασιν, ὅ,τι πρὸ παντὸς ἀντιλαμβανόμεθα εἶναι τὸ δυνάμενον ν᾽ ἀνταποκριθῇ εἰς ἀνάγκην ἢ ὁρμὴν ἡμῶν. Ὅ,τι δὲ ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκην δὲν εἶναι ἓν μοναδικὸν ἀντικείμενον, ἀλλὰ πάντοτε μία τάξις, μία κατηγορία ἀντικειμένων. Αἱ ὁμοιότητες ἔχουσι μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν δρᾶσιν ἢ αἱ διαφοραί. Ὅ,τι πρὸ παντὸς ἀντιλαμβάνεται τὸ χορτοφάγον εἶναι τὸ χόρτον γενικῶς, τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν χόρτων. Ὅ,τι πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρει τὸν διψῶντα εἶναι ἡ ἀνεύρεσις οἱουδήποτε ποτοῦ, τὸ ποτὸν γενικῶς ἐπιζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ». «Αἱ ἔννοιαι τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν», λέγει ὁ James, [183] «περιορίζονται κατ᾽ οὐσίαν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ τί δυνάμεθα νὰ ποιῶμεν δι᾽ αὐτῶν. «Ράβδος» εἶναι τὸ ἐφ᾽ οὗ στηριζόμεθα, «πῦρ» εἶναι τὸ δι᾽ οὗ μαγειρεύομεν ἢ θερμαινόμεθα ἢ καίομεν πράγματα, «σχοινίον» εἶναι τὸ δι᾽ οὗ συνάπτομεν τὰ πράγματα». Εἰς ὅμοια συμπεράσματα κατέληξαν καὶ Γάλλοι ψυχολόγοι, ὁ Ruyssen [184] καὶ ὁ παρατηρήσας τὸν χρησιμοθηρικὸν χαρακτῆρα τῶν παιδικῶν ὁρισμῶν Binet, [185] ὡς καὶ ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος E. Rignano [186]. Τὸν τελολογικὸν τοῦτον χαρακτῆρα τῶν ἐννοιῶν διεῖδε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διαστολῆς τῶν περιγραφικῶν καὶ τῶν χρησιμοθηρικῶν ὁρισμῶν. «Τῶν ὁριζομένων, οἱ μὲν λέγοντες τί ἐστιν οἰκία, ὅτι λίθοι, πλίνθοι, ξύλα τὴν δυνάμει οἰκίαν λέγουσιν· ὕλη γὰρ ταῦτα· οἱ δὲ ἀγγεῖον σκεπαστικὸν χρημάτων καὶ σωμάτων, ἤ τι καὶ ἄλλο τοιοῦτο προσθέντες, τὴν ἐνέργειαν λέγουσιν» [187].

---

[179]) Ἠθ. Νικ. Γ΄, 5, 1112 β 11—12, [180]) Αὐτ. Ζ, 11, 1143 α 7—10, [181]) Αὐτ. 4—6 [182]) Matière et Mémoire 1898 σ. 173, [183]) Παιδαγωγικαὶ Ὁμιλίαι μετ. Γρατσιάτου σ. 43, [184]) Essai sur l'évolution psychologique du jugement 1904, σ. 142, 148, [185]) Les idées modernes sur les enfants σ. 121, [186]) Problèmes de psychologie et de morale 1928 σ. 121—140, [187]) Μετ. Ζ, 2, 1043 α 14.

Ε.Υ. Δίπης Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

6) Ἡ σκοπιμότης τῶν συναισθημάτων

Αἱ γνωστικαὶ λειτουργίαι, ὡς εἴδομεν, ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν προσαρμογὴν ἡμῶν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα. Ἀλλ' αὐτῆς δὲν λαμβάνομεν μόνον γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ διατιθέμεθα ἔναντι αὐτῆς εὐαρέστως ἢ δυσαρέστως. Ἐνῷ τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις ἐκφράζει τὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν ἔχουσι ταῦτα διὰ τὸ ὑποκείμενον. Παρατηρῶν ἕν μῆλον λαμβάνω γνῶσιν τοῦ σχήματος, τοῦ χρώματος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως δοκιμάζω εὐάρεστον ἢ δυσάρεστόν τι συναίσθημα, καθ' ὅσον ἀποδίδω εἰς αὐτὸ ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τινά. Ἀλλ' ἡ διὰ τοῦ συναισθήματος ἐκφραζομένη ἀξία εἶναι πράγματι πραγματική; Γενικῶς ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ ὑπάρχει. Ἡ εὐαρέσκεια ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ὠφέλιμον, ἡ δυσαρέσκεια πρὸς τὸ βλαβερόν. Τὰ φαγητὰ εἶναι εὐάρεστα, τὰ δηλητήρια δυσάρεστα κατὰ τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὀσμήν. Οὕτως, ὡς λέγει ὁ τέως καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λωζάννης Larguier des Bancels[188], «τὸ συναίσθημα ἐπέχει θέσιν μάρτυρος. Ἡ εὐαρέσκεια χρησιμεύει ὡς ἔνδειξις ἀσφαλείας, ἡ δυσαρέσκεια προδίδει τὴν ἀπειλήν». Ὡς εὐστόχως ἐλέχθη, ἡ ὀδύνη εἶναι ὁ ἄγρυπνος φρουρὸς ὁ προστατεύων ἀπὸ τοὺς ἀπειλοῦντας ἡμᾶς κινδύνους.

Ἀλλ' ἡ ἀντιστοιχία αὐτὴ δὲν εἶναι πλήρης. Ἀσήμαντοί τινες βλάβαι τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ὀδυνηρόταται (ὡς ὁ πονόδοντος), ἐνῷ ἐπικίνδυνοί τινες ἀσθένειαι εἶναι κατ' ἀρχὰς τελείως ἀνώδυνοι (ὡς ὁ καρκίνος). Ὁ οἰνοπότης αἰσθάνεται εὐχαρίστησιν πίνων, καίτοι ὑποσκάπτει οὕτω τὴν ὑγείαν αὐτοῦ. Ἡ ἡδονὴ συνεπῶς δὲν εἶναι ἀσφαλὲς σῆμα τοῦ ἀγαθοῦ.

Αἱ περὶ συναισθήματος ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀφίστανται τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων. Κατ' αὐτὸν ἡ ἡδονὴ δὲν ταὐτίζεται μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ. Τοιοῦτόν τι ἰσχυρίσθη, ὡς ἀναφέρει ὁ Σταγειρίτης,[189] ὁ Εὔδοξος, ὅστις «τὴν ἡδονὴν τἀγαθὸν ᾤετ' εἶναι διὰ τὸ πάνθ' ὁρᾶν ἐφιέμενα αὐτῆς καὶ ἔλλογα καὶ ἄλογα». Ἀγαθὸν κατὰ τὸν Εὔδοξον εἶναι «ὃ μὴ δι' ἕτερον μηδ' ἑτέρου χάριν αἱρούμεθα· τοιοῦτο δ' ὁμολογουμένως εἶναι τὴν ἡδονήν· οὐδένα γὰρ ἐπερωτᾶν τίνος ἕνεκα ἥδεται, ὡς καθ' αὑτὴν οὖσαν αἱρετὴν τὴν ἡδονήν».[190]

Δὲν παραδέχεται ὁμοίως ὁ Ἀριστοτέλης τὴν περὶ συναισθημάτων καθαρῶς βιολογικὴν θεωρίαν τῶν λεγόντων «τὴν μὲν λύπην ἔνδειαν τοῦ κατὰ φύσιν εἶναι, τὴν δ' ἡδονὴν ἀναπλήρωσιν».[191] «Ἡ δόξα δ' αὕτη», συνεχίζει περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης, «δοκεῖ γεγενῆσθαι ἐκ τῶν περὶ τὴν τροφὴν λυπῶν καὶ ἡδονῶν· ἐνδεεῖς γὰρ γενομένους καὶ προλυπηθέντας ἥδεσθαι τῇ

---

[188]) Introduction à la Psychologie 1921 σ. 273. [189]) Ἠθικὰ Νικ. Κ. 2, 1172 β 9—10, [190]) Ἠθ. Νικ. Κ, 2. 1172 β 21—23 [191]) Αὐτ. 1173 β 7—8.

Ε.Υ.Δ της Β.Ι.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀναπληρώσει· τοῦτο δ' οὐ περὶ πάσας συμβαίνει τὰς ἡδονάς· ἄλυποι γάρ εἰσιν αἵ τε μαθηματικαὶ καὶ τῶν κατὰ τὰς αἰσθήσεις αἱ διὰ τῆς ὀσφρήσεως, καὶ ἀκροάματα δὲ καὶ ὁράματα πολλὰ καὶ μνῆμαι καὶ ἐλπίδες. τίνος οὖν αὗται γενέσεις ἔσονται; οὐδενὸς γάρ ἔνδεια γεγένηται, οὗ γένοιτο ἂν ἀναπλήρωσις»[192].

Ἐὰν ὅμως ἡ ἡδονὴ δὲν ἐπισημαίνει πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δὲν παύει πολλάκις ν' ἀποτελῇ ἔνδειξιν αὐτοῦ. «Τὸ οἰκεῖον», λέγει, «ἑκάστῳ τῇ φύσει κράτιστον καὶ ἥδιστόν ἐστιν ἑκάστῳ»[193]. Τὸ συναίσθημα ἐξ ἄλλου, ἂν δὲν ἀποτελῇ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἐνισχύει αὐτήν. «Ἡ ἡδονή», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «τελειοῖ τὰς ἐνεργείας, καὶ τὸ ζῆν δή, οὗ ὀρέγονται. εὐλόγως οὖν καὶ τῆς ἡδονῆς ἐφίενται· τελειοῖ γὰρ ἑκάστῳ τὸ ζῆν, αἱρετὸν ὄν. πότερον δὲ διὰ τὴν ἡδονὴν τὸ ζῆν αἱρούμεθα ἢ διὰ τὸ ζῆν τὴν ἡδονήν, ἀφείσθω ἐν τῷ παρόντι. συνεζεῦχθαι μὲν γὰρ ταῦτα φαίνεται καὶ χωρισμὸν οὐ δέχεσθαι· ἄνευ τε γὰρ ἐνεργείας οὐ γίνεται ἡδονή, πᾶσάν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή».[194]) «Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ οὐχ ὡς ἕξις ἐνυπάρχουσα, ἀλλ' ὡς ἐπιγινόμενόν τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα».[195]) Παρακολουθοῦσα δ' οὕτως ὡς πρόσθετόν τι τέλος ἀναμοχλεύει τὴν δραστηριότητα. «Συναύξει», ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «τὴν ἐνέργειαν ἡ οἰκεία ἡδονή. μᾶλλον γὰρ ἕκαστα κρίνουσιν καὶ ἐξακριβοῦσιν οἱ μεθ' ἡδονῆς ἐνεργοῦντες, οἷον γεωμετρικοὶ γίνονται οἱ χαίροντες τῷ γεωμετρεῖν, καὶ κατανοοῦσιν ἕκαστα μᾶλλον, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ φιλόμουσοι καὶ φιλοικοδόμοι καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστοι ἐπιδιδόασιν εἰς τὸ οἰκεῖον ἔργον χαίροντες αὐτῷ».[196]

Τὴν αὐτὴν τελολογικὴν ἀντίληψιν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐπὶ μέρους συναισθημάτων. Οὕτω τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα διαπραγματεύεται τελολογικῶς. Τὸ «φιλεῖν», λέγει, εἶναι «ἡδύ. οὐδεὶς γὰρ φίλοινος μὴ χαίρων οἴνῳ».[197]). Τὸ «φιλεῖσθαι» ὁμοίως θεωρεῖ ἡδύ, φαντάζεταί τις καὶ ἐν προκειμένῳ ἀγαθόν τι, «οὗ πάντες ἐπιθυμοῦσιν οἱ αἰσθανόμενοι». «Φιλεῖν» δὲ σημαίνει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, «τὸ βούλεσθαί τινι ἅ οἴεται ἀγαθά, ἐκείνου ἕνεκα ἀλλὰ μὴ αὑτοῦ, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων». Τούτου τεθέντος, κατ' ἀνάγκην φίλον θεωρεῖ «τὸν συνηδόμενον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ συναλγοῦντα τοῖς λυπηροῖς μὴ διά τι ἕτερον ἀλλὰ δι' ἐκεῖνον».[198]) Συμπαθητικὸν συναίσθημα κατ' αὐτὸν εἶναι καὶ ὁ οἶκτος, ὁ ἔλεος, ὁριζόμενος ὡς «λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν, ὃ κἂν αὐτὸς προσδοκήσειεν ἂν παθεῖν ἢ τῶν αὑτοῦ τινα, καὶ τοῦτο ὅταν πλησίον φαίνηται».[199]) Προκαλοῦσι δὲ τὸν οἶκτον «ὅσα τῶν λυπηρῶν καὶ ὀδυνηρῶν» εἶναι «φθαρτικά, καὶ ὅσα ἀναι-

---

[192]) Αὐτ. 13 — 20. [193]) Αὐτ. 7,1178α 5 — 6. [194]) Αὐτ. 4,1175α 15 — 21. [195]) Αὐτ. 1174β 31 — 33. [196]) Αὐτ. 1175β 30 — 35. [197]) Ρητορικὴ Α, 11,1371α 18. [198]) Αὐτ. Β, 4,1380 β43— 1381α 7. [199] Αὐτ. 8,1385β 14 — 17.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ρετικά, καὶ ὅσων ἡ τύχη αἰτία κακῶν μέγεθος ἐχόντων».[200]) Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μῖσος καὶ τὸν φθόνον. Καὶ τὸ μὲν μῖσος εἶναι «λύπης ἔφεσις», ἀναφερομένη οὐ μόνον πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τύπους ἀνθρώπων, «τὸν γὰρ κλέπτην καὶ τὸν συκοφάντην μισεῖ ἅπας»[201]), φθόνος δὲ εἶναι «λύπη τις ἐπὶ εὐπραγίᾳ φαινομένη τῶν... ἀγαθῶν περὶ τοὺς ὁμοίους, μὴ ἵνα τι αὐτῷ, ἀλλὰ δι' ἐκείνους».[202]) Φθονοῦμεν δὲ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνταγωνισταὶ ἡμῶν καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐγγὺς καὶ οὐχὶ οἱ μακρὰν εὑρισκόμενοι. Οὐδεὶς π. χ. εἶναι ἀνταγωνιστὴς «τῶν ἐσομένων ἢ τῶν τεθνεώτων» ἢ τῶν κατοικούντων παρὰ τὰς Ἡρακλείους στήλας.[203]) Πρὸς τὸν φθόνον ἀντιδιαστέλλει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ζηλοτυπίαν, ἡ ὁποία ὁρίζεται ὡς «λύπη τις φαινομένη παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν περὶ τοὺς ὁμοίους τῇ φύσει, οὐχ ὅτι ἄλλῳ, ἀλλ' ὅτι οὐχὶ καὶ αὐτῷ ἐστιν», Θεωρεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ μὲν ζηλοτυπία ὡς ἔντιμον συναίσθημα, ὁ δὲ φθόνος ποταπόν, διότι ὁ μὲν ζηλότυπος ἐπιδιώκει νὰ ἐπιτύχῃ ἀγαθά, τῶν ὁποίων στερεῖται, ἐνῷ ὁ φθονερὸς ἐπιζητεῖ νὰ μὴ ἔχῃ αὐτὰ ὁ πλησίον.[204])

Τελολογικῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὰ τυπικὰ συναισθήματα. Οὕτω τὸν φόβον ὁρίζει ὡς «προσδοκίαν κακοῦ· φοβούμεθα», λέγει, «τὰ κακὰ οἷον ἀδοξίαν πενίαν νόσον ἀφιλίαν θάνατον»[205]. Δὲν φοβούμεθα, ὅμως πάντα τὰ κακά. Δὲν φοβούμεθα π. χ. μήπως γίνωμεν ἄδικοι ἢ βραδεῖς κατὰ τὴν ἀντίληψιν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ προκαλέσωσι ἢ μεγάλας λύπας ἢ καταστροφὰς καὶ «ταῦτα ἐὰν μὴ πόρρω ἀλλὰ σύνεγγυς φαίνηται ὥστε μέλλειν. Τὰ γὰρ πόρρω σφόδρα οὐ φοβοῦνται· ἴσασι γὰρ πάντες ὅτι ἀποθανοῦνται, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐγγύς, οὐδὲν φροντίζουσιν». Ἐὰν οὕτως ἀντιληφθῶμεν τὸν φόβον ἕπεται κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα ὅτι φοβερὰ εἶναι «ὅσα φαίνεται δύναμιν ἔχειν μεγάλην τοῦ φθείρειν ἢ βλάπτειν βλάβας εἰς λύπην μεγάλην συντεινούσας» διὰ τοῦτο καὶ προκαλοῦσι φόβον καὶ τὰ σημεῖα τῶν τοιούτων δυστυχημάτων «ἐγγὺς γὰρ φαίνεται τὸ φοβερόν, τοῦτο γάρ ἐστι κίνδυνος, φοβεροῦ πλησιασμός»[206].

Ἀντίθετον τοῦ φόβου θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον εἶναι «ἡ μετὰ φαντασίας ἐλπὶς τῶν σωτηρίων ὡς ἐγγὺς ὄντων, τῶν δέ φοβερῶν ἢ μὴ ὄντων ἢ πόρρω ὄντων»[207]. Ὡς τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τοῦ φόβου ἐμφανίζεται προληπτικῶς, οὕτω καὶ τὸ εὐάρεστον τῆς ἐλπίδος. Χαίρει οὕτως ὁ πεινῶν «ταῖς τῶν βρωμάτων ὀσμαῖς» καὶ «ὁ ἰδὼν (ἢ εὑρὼν) ἔλαφον ἢ ἄγριον αἶγα.... ὅτι βορὰν ἕξει»[208].

---

200) Αὐτ. 1386α 5-8 — 77. 201) Αὐτ. 1382α 5 6 202) Αὐτ. Β. 10,1387 β 25-27, 203) Αὐτ. 1388α 10—14, 204) Αὐτ. Β'. 11,1388α 35—43, 205) Ἠθ. Νικ. Γ'. 9, 1115α 9—11 206), Ρητ. Β, 5,1382α 25—36, 207) Αὐτ. 1383α 19—21. 208 Ἠθ. Νικ. Γ', 13, 1118α 14—23.

ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τῶν ἀψιθυμιῶν ἡ σκοπιμότης εἶναι ὀλιγώτερον προφανής. Κατὰ τὸν Larguier des Bancels[209] ἡ ἀψιθυμία εἶναι «τὸ ἀποτυχὸν ἔνστικτον». Ἐνῷ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρησίας προτρέπει ἡμᾶς ν' ἀποφύγωμεν διερχόμενον αὐτοκίνητον, ἡ ἀψιθυμία ἐπιφέρει σύγχυσιν καὶ ἀντὶ νὰ παραμερίσωμεν ἐπιπίπτομεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκινήτου. Ἡ ὀργή, ἡ ἀπελπισία κ.τ.λ. ἐκδηλοῦνται ὁμοίως δι' ἀρρύθμων καὶ ἀσυναρτήτων κινήσεων, αἱ ὁποῖαι εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσι: χειρονομοῦμεν, θραύομεν τὸ παρατυχὸν ἀντικείμενον κ.τ.λ.

Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίθετος θεωρία περὶ τῶν ἀψιθυμιῶν, καθ' ἣν αὗται ἐξυπηρετοῦσιν ὡρισμένην σκοπιμότητα. Τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα, τὰ παρακολουθοῦντα τὰς ἀψιθυμίας δὲν εἶναι τελείως ἄσκοπα· προπαρασκευάζουσι τὸ ἔμψυχον ὂν ν' ἀνταπεξέλθῃ εἰς σοβαράν τινα κατάστασιν διὰ τῆς γενικῆς κινητοποιήσεως τοῦ συνόλου τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα διαθέτει. Ἡ ἐπιτάχυνσις τῶν παλμῶν καὶ τῆς ἀναπνοῆς, ἡ αὔξησις τῆς πιέσεως τοῦ αἵματος, ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἐρυθρῶν αἱμοσφαιρίων, ἡ ἔκκρισις ὑπὸ τοῦ ἥπατος τοῦ γλυκογόνου, ἀπαραιτήτου διὰ τὰς καύσεις τῆς μυϊκῆς ἐργασίας, ἡ ἔκκρισις τῆς ἀδρεναλίνης ὑπὸ τῶν ἐπινεφριδίων ἀδένων, δι' ἧς καταπαύει ἡ μυϊκὴ κόπωσις, δηλοῦσι προφανῶς προπαρασκευὴν τοῦ ὀργανισμοῦ διὰ μεγάλην προσπάθειαν. Ἡ συσσώρευσις αὕτη τῶν ἐνεργειῶν, ἐφ' ὅσον δὲν χρησιμοποιεῖται καταλλήλως εἰς τὴν δρᾶσιν ἡμῶν, διοχετεύεται διὰ πλαγίων ὁδῶν, ἐξατμίζεται διὰ τῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἀψιθυμιῶν.

Κατὰ τὸν Claparède[210]) εἰς ἀψιθυμίαν περιπίπτομεν, ὅταν δὲν δυνάμεθα νὰ δράσωμεν ἢ δὲν διαθέτομεν τὸν ἀναγκαῖον χρόνον ν' ἀντιδράσωμεν εἰς αἰφνιδίαν κατάστασιν. Δὲν φοβούμεθα πράγματι, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα ν' ἀμυνθῶμεν ἀποτελεσματικῶς. Ἀλλ' ἐὰν τ' ἀμυντικὰ ἡμῶν μέσα εἶναι ἀνεφάρμοστα ἢ ἀνεπαρκῆ, ἡ ψυχικὴ ἡμῶν ἠρεμία διαταράσσεται. Ὀργιζόμεθα ὁμοίως, ἐφ' ὅσον ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐπιτεθῶμεν καὶ πλήξωμεν τὸν ἀντίπαλον. Κλαίομεν εὐκολώτερον εἰς τὸ θέατρον ἢ εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπέμβωμεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, ἡ δρᾶσις ἡμῶν εἶναι δεδεσμευμένη.

Καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ ἀψιθυμίαι δὲν στεροῦνται σκοπιμότητος. Οὕτως ἡ ὀργὴ ὁρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς «ὄρεξις ἀντιλυπήσεως»[211]) καὶ ὡς «ὄρεξις μετὰ λύπης», ὅπως ἐπέλθῃ τιμωρία εἰς τοὺς ἐπιδείξαντας ἄδικον περιφρόνησιν. Ἂν ὁ ὁρισμὸς οὗτος τῆς ὀργῆς εἶναι ἀκριβής, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἀνάγκη τὸν ὀργιζόμενον ὀργίζεσθαι ἀεὶ τῶν καθ' ἕκαστόν τινι, οἷον Κλέωνι ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅτι αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ τι πεποίηκε ἢ ἤμελλεν, καὶ πάσῃ ὀργῇ ἕπεσθαί τινα ἡδονὴν τὴν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ

209) Ἐνθ' ἀν. σ. 240. 210) Causeries psychologiques 2me série 1935 σ. 84 — 89.
211) Π. ψυχῆς Α΄, 1, 403α 34.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΤΣΙΤΣΟΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τιμωρήσασθαι· ἡδὺ γὰρ τὸ οἴεσθαι τεύξεσθαι, ὧν ἐφίεται, οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται αὐτῷ, ὁ δὲ ὀργιζόμενος ἐφίεται δυνατῶν αὐτῷ».[212])

Ὡς τὰ τυπικὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ αἱ ἀψιθυμίαι ἐμφανίζονται πολλάκις προληπτικῶς ἄνευ λογικῆς τινος ἀνάγκης. «Ἔοικε», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ὁ θυμὸς ἀκούειν μέν τι τοῦ λόγου, παρακούειν δέ, καθάπερ οἱ ταχεῖς τῶν διακόνων οἳ πρὶν ἀκοῦσαι πᾶν τὸ λεγόμενον ἐκθέουσιν, εἶτα ἁμαρτάνουσι τῆς προστάξεως, καὶ οἱ κύνες, πρὶν σκέψασθαι εἰ φίλος, ἂν μόνον ψοφήσῃ, ὑλακτοῦσιν· οὕτως ὁ θυμὸς διὰ θερμότητα καὶ ταχυτῆτα τῆς φύσεως ἀκούσας μέν, οὐκ ἐπίταγμα δ' ἀκούσας, ὁρμᾷ πρὸς τὴν τιμωρίαν».[213])

Παράδοξον θὰ ἦτο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι τὰ ἀνώτερα θεωρητικὰ συναισθήματα ἔχουσι βιολογικὴν σκοπιμότητα. Τίνα πρακτικὸν σκοπὸν π. χ. ἐξυπηρετεῖ τὸ εὐάρεστον καλαισθητικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δοκιμάζομεν ἀκούοντες μίαν συμφωνίαν; Ὁ κωφός, στερούμενος αὐτῆς, οὐδεμίαν ζημίαν βιολογικῶς ὑφίσταται. Ὡραῖον, κατὰ τὸν Spencer, εἶναι τὸ ἄσκοπον, τὸ ἄχρηστον, τὸ ἀνωφελές. «Ἐφ' ὅσον τὰ φρούρια καὶ οἱ πύργοι τῶν τιμαριούχων εἶχον πρακτικήν τινα χρησιμότητα, δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ὡραῖα, τώρα ὅμως ὁπότε κατήντησαν ἄχρηστα εἰκονίζονται εἰς τοὺς πίνακας, οἱ ὁποῖοι διακοσμοῦσι τὰς αἰθούσας ἡμῶν»[214].

Ὡς καλαισθητικῶς ἀπολαύοντες, οὕτω καὶ θεωρητικῶς ἀσχολούμενοι καὶ ἠθικῶς δρῶντες δὲν ἐπιδιώκομεν χρήσιμόν τι ἀποτέλεσμα. Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη δὲν προῆλθεν ἐκ βιοτικῶν ἀναγκῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνιδιοτελοῦς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ εἰδέναι. Ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης ἔγκειται ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἀληθείας διὰ τὴν ἀλήθειαν. «Ἡ ἐπιστήμη», λέγει ὁ φυσιοδίφης Houssey,[215] «δύναται νὰ ἀδιαφορήσῃ τελείως διὰ τὰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς καὶ νὰ διατηρήσῃ ἀκεραίαν τὴν ἀξίαν αὐτῆς». Τοῦ ἠθικοῦ ἐπίσης συναισθήματος κύριον γνώρισμα εἶναι ἡ ἀνιδιοτέλεια. Ἀγαθὸν κατὰ τὸν Κ ά ν τ[216] εἶναι τὸ πραττόμενον ἐξ ἀφιλοκερδοῦς σεβασμοῦ πρὸς τὸν νόμον καὶ οὐχὶ διὰ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα.

Τὴν ὡς ἄνω ἐκδοχὴν τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων καὶ ἀξιῶν πρῶτος διετύπωσεν ἀποφθεγματικῶς ὁ Ἀριστοτέλης. «Καλόν ἐστιν ὃ ἂν δι' αὐτὸ αἱρετὸν ὂν ἐπαινετὸν ᾖ».[217] Ἀγαθὸν δέ, «ὃ ἂν αὐτὸ ἑαυτοῦ ἕνεκεν ᾖ αἱρετόν». Ἀμφότερα εἶναι αὐτοσκοποί, διαφέρουσι δὲ κατὰ τοῦτο ὅτι κατὰ μὲν τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν ἐπαινοῦμεν καὶ ψέγομεν «εἰς τὴν προαίρεσιν βλέποντες μᾶλλον ἢ εἰς τὰ ἔργα»,[218] ἐνῷ ἀντιθέτως ψέγομεν τὸν καλλιτέχνην, ὁ ὁποῖος «προείλετο μὲν μιμήσασθαι (ὀρθῶς, ἀπέτυχεν) δὲ δι' ἀδυναμίαν».

---

212) Ρητ. Β, 2, 1378α 33 κ. έ. 213) Ἠθ. Νικ. Η'. 7,1149α 25 κ. έ. 214) Essais de Morale, de Science et d' Esthétique γαλ. μετ. Burdeau 1877 σ. 254. 215) Force et cause 4me mille 1920 σ. 13. 216) Fondements de la Metaphysique de moeurs γαλλ. μετ. Delbos σ. 101. 217) Ρητ. Α', 9, 1366α 33—34. 218) Ἠθ. Εὐδ. Β', 1228α 11—13.

Ε.Υ.Δ. τμ. Κτ.ΙΙ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

[219] Αὐτοσκοπὸς εἶναι καὶ ἡ γνῶσις καὶ δὴ ἡ φιλοσοφική. «Εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον, καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἕνεκεν. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ αὐτὸ τὸ συμβεβηκός. Σχεδὸν γὰρ πάντων ὑπαρχόντων τῶν ἀναγκαίων καὶ πρὸς ῥαστώνην καὶ διαγωγήν, ἡ τοιαύτη φρόνησις ἤρξατο ζητεῖσθαι. Δῆλον οὖν ὡς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρείαν ἑτέραν, ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπός φαμεν ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἕνεκα, καὶ μὴ ἄλλου, οὕτως καὶ αὐτὴ μόνη ἐλευθέρα οὖσα τῶν ἐπιστημῶν. Μόνη γὰρ αὕτη αὑτῆς ἕνεκέν ἐστι» [220].

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔκφρασιν εἶναι ἡ αὐτάρκεια. «Δοκεῖ...ἡ φιλοσοφία θαυμαστὰς ἡδονὰς ἔχειν καθαριότητι καὶ τῷ βεβαίῳ... ἥ τε λεγομένη αὐτάρκεια περὶ τὴν θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη· τῶν μὲν γὰρ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ σοφὸς καὶ δίκαιος καὶ οἱ λοιποὶ δέονται, τοῖς δὲ τοιαύτοις ἱκανῶς κεχορηγημένων ὁ μὲν δίκαιος δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει καὶ μεθ' ὧν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων καὶ ὁ ἀνδρεῖος καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος, ὁ δὲ σοφός, καὶ καθ' αὑτὸν ὢν δύναται θεωρεῖν, καὶ ὅσῳ ἂν σοφώτερος ᾖ, μᾶλλον· βέλτιον δ' ἴσως συνεργοὺς ἔχων, ἀλλ' ὅμως αὐταρκέστατος. Δόξαι τ' ἂν αὐτὴ μόνη δι' αὑτὴν ἀγαπᾶσθαι· οὐδὲν γὰρ ἀπ' αὐτῆς γίνεται παρὰ τὸ θεωρῆσαι, ἀπὸ δὲ τῶν πρακτικῶν ἢ πλεῖον ἢ ἔλαττον περιποιούμεθα παρὰ τὴν πρᾶξιν» [221].

Ἡ αὐτὴ αὐτάρκεια χαρακτηρίζει καὶ τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. «Τὸ τέλειον ἀγαθὸν αὔταρκες εἶναι δοκεῖ». [222]) Καὶ «εἰ μέν ἐστιν ἕν τι μόνον τέλειον τοῦτ' ἂν εἴη τὸ ζητούμενον, εἰ δὲ πλείω, τὸ τελειότατον τούτων. Τελειότερον δὲ λέγομεν τὸ καθ' αὑτὸ διωκτὸν τοῦ δι' ἕτερον καὶ τὸ μηδέποτε δι' ἄλλο αἱρετόν». [223]) Ὡς τοιοῦτον θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν εὐδαιμονίαν. «Ταύτην γὰρ αἱρούμεθα ἀεὶ δι' αὐτὴν καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο, τιμὴν δὲ καὶ ἡδονὴν καὶ νοῦν καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἱρούμεθα μὲν ἀεὶ δι' αὐτά.., αἱρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμονίας χάριν, διὰ τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμονήσειν. Τὴν δ' εὐδαιμονίαν οὐδεὶς αἱρεῖται τούτων χάριν, οὐδ' ὅλως δι' ἄλλο» [224]. Εἶναι δὲ ἡ εὐδαιμονία οὐχὶ ἀντικειμενική τις ὀντότης, ἀλλ' ἐνέργεια βιολογικὴν ἔχουσα ἀξίαν. «Ἡ εὐδαιμονία ἐνέργειά τις ἐστίν, ἡ δ' ἐνέργεια δῆλον ὅτι γίνεται καὶ οὐχ ὑπάρχει ὥσπερ κτῆμά τι». Καὶ τὸ μὲν «εὐδαιμονεῖν ἐστιν ἐν τῷ ζῆν καὶ ἐνεργεῖν, τοῦ δ' ἀγαθοῦ ἡ ἐνέργεια σπουδαία καὶ ἡδεῖα καθ' αὑτὴν» [225].

Ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν οὕτω καὶ τὴν ἀρετὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀντικρύζει ἀπὸ τελολογικῆς σκοπιᾶς. «Ἀρετὴ» κατ' αὐτὸν εἶναι «δύναμις ποριστικὴ ἀγαθῶν καὶ φυλακτική, καὶ δύναμις εὐεργετικὴ πολλῶν καὶ μεγάλων». [226]. «Πᾶσα ἀρετή», λέγει ὁμοίως ἀλλαχοῦ, «οὗ ἂν ᾖ ἀρετή, αὐτό τε εὖ ἔχον

---

[219]) Ποιητικὴ 25, 1460β 16—18. [220]) Μετ. Α', 2, 982, β, 25 κ. ἑ. [221]) Ἠθ. Νικ. Κ', 7, 1177α 25 κ. ἑ. [222]) Αὐτ. Α', 5, 1097β 8 [223]) Αὐτ. 1097α 28—32. [224]) Αὐτ. 1097β 1—6. [225]) Αὐτ. 1169β 29—32. [226]) Ρητ. Α', 9, 1366α 36—39.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ... ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν, οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ τόν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ εὖ ὁρῶμεν. ὁμοίως ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ ἵππον τε σπουδαῖον ποιεῖ καὶ ἀγαθὸν δραμεῖν καὶ ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβάτην καὶ μεῖναι τοὺς πολεμίους. εἰ δὴ τοῦτ' ἐπὶ πάντων οὕτως ἔχει, καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἴη ἂν ἕξις ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει» [227].

Παραπλησίαν θεωρίαν διετύπωσε καὶ περὶ καλαισθητικοῦ συναισθήματος. Τὸ καλὸν δὲν εἶναι αὐθύπαρκτός τις ὀντότης αἰωνία, ἑνιαία καὶ ἀναλλοίωτος, ὡς παρὰ Πλάτωνι [228], ἀλλὰ ποικίλλει κατὰ τὰ ἀντικείμενα, εἰς ἃ ἀναφέρεται καὶ τὰ καλαισθητικὰ κριτήρια καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ὑποκειμένων. «Διὰ τί ἵππος ἵππῳ χαίρει καὶ ἐπιθυμεῖ, ἄνθρωπος δ' ἀνθρώπῳ καὶ ὅλως δὲ τὰ συγγενῆ τοῖς συγγενέσι καὶ ὁμοίοις; οὐ γὰρ δὴ ὁμοίως ὅτι πᾶν ζῷον καλόν, ἡ δ' ἐπιθυμία τοῦ καλοῦ. Ἔδει οὖν τὸ καλὸν ἥδιον εἶναι, νῦν δὲ μᾶλλον οὐ πᾶν κάλλος ἡδύ, οὐδὲ πᾶσιν ἡ ἡδονὴ ἢ τὸ καλὸν ἡδύ, οἷον φαγεῖν ἢ πιεῖν ἐστιν ἥδιον ἑτέρῳ καὶ ἀφροδιάσαι ἄλλῳ». Καλὸν εἶναι «τὰ εἰς τὴν συνουσίαν ἡδύ» καὶ γενικώτερον «ὅτι ἐπιθυμοῦντες χαίρομεν ὁρῶντες. Καίτοι καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιθυμιῶν ἔχει ὁμοίως· διψῶντες γὰρ ἥδιον ὁρῶσι τὸ πόμα. Τὸ μὲν οὖν πρὸς χρείαν τινὰ καλόν, οὗ καὶ μάλιστα ἐπιθυμοῦμεν, τοῦτο δοκεῖ ἥδιστον εἶναι, τὸ δὲ καθ' αὑτὸ οὐκέτι οὕτως. Σημεῖον δὲ τούτου· δοκοῦσιν γὰρ ἡμῖν καὶ ἄνδρες καλοὶ εἶναι, πρὸς τὴν συνουσίαν βλέψασιν. Ἆρ' οὖν οὕτως ὥστε καὶ ἡσθῆναι ὁρῶσι μᾶλλον τοῦ εἰς τὴν συνουσίαν, οὐδὲν γὰρ κωλύει, εἰ μὴ ἐπιθυμοῦντες τύχοιμεν. Οὕτω δὲ πόμα κάλλιον, εἰ γὰρ διψῶντες τύχοιμεν, ἥδιον ὀψόμεθα» [229]. Ἡ καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις κατὰ ταῦτα στενῶς συνδέεται πρὸς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν καὶ τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας. Ἤδη ὁ Σωκράτης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος ἐταύτιζε καλὸν καὶ χρήσιμον. «Καλά τε κἀγαθὰ νομίζεται, πρὸς ἅπερ ἂν εὔχρηστα ᾖ...καὶ κόφινος κοπροφόρος καλόν ἐστι...καὶ χρυσῆ γε ἀσπὶς αἰσχρόν, ἐὰν πρὸς τὰ ἑαυτῶν ἔργα ὁ μὲν καλῶς πεποιημένος ᾖ, ἡ δὲ κακῶς» [230].

Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὸν Lalo [231], κυμαίνεται μεταξὺ τῆς ἀρχῆς: «ἡ τέχνη διὰ τὴν τέχνην» καὶ τῆς δοξασίας, καθ' ἣν ἡ τέχνη ὀφείλει νὰ θηρεύῃ σκοποὺς ἠθικοὺς καὶ χρησιμοθηρικούς. Τὸ μὲν φρονεῖ ὅτι «καλὸν ἐστιν ὃ ἂν δι' αὑτὸ αἱρετὸν ὂν ἐπαινετὸν ᾖ» [232], τὸ δὲ δέχεται ὅτι σκοπὸς τῆς τραγῳδίας εἶναι «ἡ δι' ἐλέου καὶ φόβου τῶν παθημάτων κάθαρσις». [233] Ὁ θεατὴς τῆς τραγῳδίας ἀπολυτροῦται τῆς ἀντικοινωνικῆς

[227] Ἠθ. Νικ. Β', 5, 1106α 15-24 [228] Συμπόσιον 211A-C [229] Προβλήματα I, 52, 897,β,10 [230] Ἀπομνημονεύματα Γ', 8, 5-6 [231] Aristote σ. 96 [232] Ῥητ. Α. 9,1366α 33-34 [233] Ποιητ. 6,1449β,26.

Ε.Υ.Δ της Σ.Ε.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τάσεως νὰ δοκιμάζῃ ἰσχυρὰ συναισθήμαμα (παθήματα), ἱκανοποιεῖ ἀβλαβῶς τὰ αἱμοβόρα αὐτοῦ ὁρμέμφυτα.[234]) «Ἔν τε τῇ κωμῳδίᾳ καὶ τραγῳδίᾳ», λέγει ὁ Ἰάμβλιχος «ἀλλότρια πάθη θεωροῦντες ἵσταμεν τὰ οἰκεῖα πάθη καὶ μετριώτερα ἐπεργαζόμεθα καὶ ἀποκαθαίρομεν».[235] Πολλαπλῆ ἐπίσης εἶναι ἡ ὠφέλεια τῆς μουσικῆς. «Οὐ μιᾶς ἕνεκεν ὠφελείας τῇ μουσικῇ χρῆσθαι δεῖ, ἀλλὰ πλειόνων χάριν (καὶ γὰρ παιδείας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως... τρίτον δὲ πρὸς διαγωγήν, πρὸς ἄνεσίν τε καὶ πρὸς τὴν τῆς συντονίας ἀνάπαυσιν).[236])

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τά τε ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ συναισθήματα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν στεροῦνται σκοπιμότητος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ

γ) Ἡ σκοπιμότης τῶν ὀρέξεων

Τὰ συναισθήματα ἐμφανίζουσι τὴν ἐπιφανειακὴν καὶ συνειδητὴν μόνον πλευρὰν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. «Ἀποτελοῦσι τοὺς δείκτας», λέγει ὁ Ribot, «ἀλλ᾽ οὐχὶ τοὺς τροχοὺς καὶ τὰ ἐλατήρια τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας».[237]) Τὸ βαθύτερον κίνητρον τῆς δράσεως εἶναι ἡ ὁρμή. Τὸ συναίσθημα ἀκολουθεῖ αὐτήν, κατὰ τὴν γραφικὴν ἔκφρασιν τοῦ Ribot, «ὡς ἡ σκιὰ τὸ στερεὸν σῶμα».[238]) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐπίσης ἡ ὄρεξις εἶναι τὸ ἀρχικὸν κίνητρον τῶν πράξεων. «Ἡ ἐσχάτη αἰτία τοῦ κινεῖσθαι ὄρεξις, αὕτη δὲ γίνεται ἢ δι᾽ αἰσθήσεως ἢ διὰ φαντασίας καὶ νοήσεως».[239]) Αἱ γνωστικαὶ λειτουργίαι εἶναι ἁπλῶς μέσα πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς. «Ἡ φαντασία ὅταν κινῇ οὐ κινεῖ ἄνευ ὀρέξεως» καὶ ὁ «νοῦς οὐ φαίνεται κινῶν ἄνευ ὀρέξεως. Τὸ ὀρεκτὸν γὰρ κινεῖ, καὶ διὰ τούτου ἡ διάνοια κινεῖ, ὅτι ἀρχὴ αὐτῆς ἐστι τὸ ὀρεκτόν».[240]) Εἶναι δὲ τοῦτο «ἢ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ φαινόμενον ἀγαθόν».[241]) Προφανὴς συνεπῶς εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ σκοπιμότης τῆς ὀρέξεως. «Καὶ ἡ ὄρεξις ἕνεκά του πᾶσα».[242]) Διὰ τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν ἡμῶν ἀποβλέπομεν πάντοτε πρὸς ὡρισμένον σκοπόν, ἐπιζητοῦμεν νὰ ἐπιφέρωμεν εἰς τὸν ἡμέτερον ὀργανισμὸν ἢ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον μεταβολὴν ὠφέλιμον δι᾽ ἡμᾶς. Τρώγομεν διὰ νὰ εἰσάγωμεν τροφὰς χρησίμους πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, κατασκευάζομεν ὑφάσματα καὶ ἐνδύματα διὰ νὰ προφυλασσώμεθα ἐκ τοῦ ψύχους, ἔπιπλα καὶ σκεύη διὰ τὴν ἄνεσιν ἡμῶν. «Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἀρχόμενος τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων, «ὁμοίως δὲ πρᾶξίς τε καὶ προαίρε-

---

[234]) Πρβλ. Weil Études sur le drame antique ἀ. ἔ. σ. 157—163 καὶ Svododa L'Esthétique d'Aristote 1927 σ. 90—103. [235] Περὶ μυστηρίων ἔκδ. Parthy II, σ. 39, [236]) Πολιτικὰ Θ', 7, 1341 β 36—42. [237]) Psychologie de l' attention 16η ἔκδ. 1924 σ. 166. [238]) Αὐτ. σ. 169. [239]) Π. ζῴων κινήσεως 6, 701 α 37—7. [240]) Π. ψυχῆς Γ', 10, 433 α 20—23. [241]) Αὐτ. 28—29. [242]) Αὐτ. 15.

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σις, ἀγαθοῦ τινος ἐφίεσθαι δοκεῖ».[243]) Οὕτω σκοπὸς μὲν τῶν ἰατρικῆς εἶναι «ἡ ὑγίεια, ναυπηγικῆς δὲ πλοῖον, στρατηγικῆς δὲ νίκη, οἰκονομικῆς δὲ πλοῦτος».[244])

Ἀλλ' ὁ ἑκάστοτε ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς εἶναι ὁτὲ μὲν συνειδητός, ὁτὲ δὲ ἀσυνείδητος. Συνειδηταὶ ἐνέργειαι εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ βούλησις, ἀσυνείδητοι δὲ ἡ ἀνακλαστικὴ κίνησις καὶ τὸ ὁρμέμφυτον. Αἱ ἀνακλαστικαὶ κινήσεις αἱ προκαλοῦσαι τὴν ἔκκρισιν τοῦ γαστρικοῦ ὑγροῦ εἶναι τελείως ἀσυνείδητοι, εἶναι ἐν τούτοις σκόπιμοι καὶ ἐμφαίνουσι τελείαν προσαρμογὴν πρὸς τὸ εἶδος τῆς τροφῆς, τὴν πέψιν τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ διευκολύνουσι. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὁμοίως ὅτι ἡ ἀνακλαστικὴ κίνησις εἶναι τὸ μὲν σκόπιμος, τὸ δὲ ἔμφυτος. «Διὰ τοῦτο σκαρδαμύσσει τε πάντα καὶ μάλιστ' ἄνθρωπος, πάντα μὲν ὅπως τὰ προσπίπτοντα τοῖς βλεφέροις κωλύωσι (καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ἡ φύσις ἐποίησε)».[245])

Πολυπλοκώτεραι καὶ προορατικώτεραι ἀντιδράσεις τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι τὰ ὁρμέμφυτα. Δι' αὐτῶν κατορθοῦται ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἴδους κατὰ τρόπον προκαλοῦντα τὸν θαυμασμὸν τῶν εἰδημόνων. Ὁ περίφημος Γάλλος ἐντομολόγος Fabre περιέγραψεν ἀριστοτεχνικῶς τὴν καταπληκτικὴν ταύτην προσαρμογὴν τῶν ὁρμεμφύτων πρὸς ἐκπλήρωσιν ὡρισμένων σκοπῶν. Τὸ ζῷον ἐν τούτοις ἀγνοεῖ τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον διὰ τοῦ ὁρμεμφύτου ἐπιδιώκει. Ἡ μέλισσα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐναποθέτῃ τὸ μέλι εἰς τὴν διάτρυτον κηρύθραν καί, ἐνῷ βλέπει τὸ μάταιον ἔργον της, δὲν φράττει τὴν ὀπήν. Τὸ ὁρμέμφυτον εἶναι τυφλόν, δηλαδὴ ἀσυνείδητον. Ἀμφότερα τὰ γνωρίσματα ταῦτα τοῦ ὁρμεμφύτου, ἡ σκοπιμότης καὶ ὁ ἀσυνείδητος αὐτοῦ χαρακτήρ, εἶναι γνωστὰ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. «Εἰ τὰ κατὰ τὴν τέχνην ἕνεκά του, δῆλον ὅτι καὶ τὰ κατὰ τὴν φύσιν... Μάλιστα δὲ φανερὸν ἐπὶ τῶν ζῴων τῶν ἄλλων, ἃ οὔτε τέχνῃ οὔτε ζητήσαντα οὔτε βουλευσάμενα ποιεῖ· ὅθεν διαπο-ροῦσί τινες πότερον νῷ ἤ τινι ἄλλῳ ἐργάζονται οἵ τ' ἀράχναι καὶ οἱ μύρμηκες καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατὰ μικρὸν δ' οὕτω προϊόντι καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς φαίνεται τὰ συμφέροντα γινόμενα πρὸς τὸ τέλος, οἷον τὰ φύλλα τῆς τοῦ καρποῦ ἕνεκα σκέπης. Ὥστε... φύσει τε ποιεῖ καὶ ἕνεκά του ἡ χελιδὼν τὴν νεοττιὰν καὶ ὁ ἀράχνης τὸ ἀράχνιον».[246])

Τὰ ὁρμέμφυτα εἶναι τελειότερον ἀνεπτυγμένα εἰς τὰ ζῷα ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Αἱ ὁρμαὶ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουσι τὸ στερεότυπον καὶ ἀναλλοίωτον χαρακτῆρα τῶν ἐνστίκτων τῶν ζῴων. Ἐκ τῶν ὁρμῶν ἄλλαι μὲν εἶναι κοιναὶ εἰς ἀνθρώπους καὶ ζῷα ὡς αἱ ὁρμαὶ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, πρὸς τροφήν, πρὸς κίνησιν, πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους, ἄλλαι δὲ ἰδιάζουσιν εἰς

243) Ἠθ. Νικ. Α', 1, 1094 α 1–2 244) Αὐτ. 8—9. 245) Π. ζ. μορίων Β', 13, 657 α. 36—39. 246) Φυσ. ἀκρ. Β', 8, 199 α .8—25.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὡς αἱ ὁρμαὶ πρὸς ἐπικοινωνίαν, πρὸς κτῆσιν, πρὸς ἐνασχόλησιν, πρὸς μίμησιν, πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ πρὸς ἀνακοίνωσιν.

Ἰσχυροτάτη καὶ καθολικὴ εἰς πάντα τὰ ζῷα εἶναι ἡ πρὸς τροφὴν ὁρμή, ἧς προφανὴς εἶναι σκοπιμότης, «οὐ γὰρ οἷόν τε ζῆν ἄνευ τροφῆς». Σημαντικὴ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἐπίδρασις τῆς ὁρμῆς ταύτης ἐπὶ τὸν βίον τῶν ζῴων, ὁ ὁποῖος διαμορφοῦται καὶ ρυθμίζεται κατὰ τὸ εἶδος τῆς τροφῆς. Αἱ διαφοραὶ τῆς τροφῆς «τοὺς βίους πεποιήκασι διαφέροντας τῶν ζῴων. Τῶν τε γὰρ θηρίων τὰ μὲν ἀγελαῖα τὰ δὲ σποραδικά ἐστιν, ὁποτέρως συμφέρει πρὸς τὴν τροφὴν αὐτοῖς διὰ τὸ τὰ μὲν ζῳοφάγα τὰ δὲ καρποφάγα τὰ δὲ παμφάγα αὐτῶν εἶναι· ὥστε πρὸς τὰς ῥαστώνας καὶ τὴν αἵρεσιν τὴν τούτων ἡ φύσις τοὺς βίους αὐτῶν διώρισεν. Ἐπεὶ δ' οὐ ταὐτὸ ἑκάστῳ ἡδὺ κατὰ φύσιν ἀλλ' ἕτερα ἑτέροις, καὶ αὐτῶν τῶν ζῳοφάγων καὶ τῶν καρποφάγων οἱ βίοι πρὸς ἄλληλα διεστᾶσιν· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Πολὺ γὰρ διαφέρουσιν οἱ τούτων βίοι. Οἱ μὲν οὖν ἀργότεροι νομάδες εἰσίν.... οἱ δ' ἀπὸ θήρας ζῶσι, καὶ θήρας ἕτεροι ἑτέρας, οἷον οἱ μὲν ἀπὸ λῃστείας, οἱ δ' ἀφ' ἁλιείας, ὅσοι λίμνας καὶ ἕλη καὶ ποταμοὺς ἢ θάλατταν τοιαύτην προσοικοῦσιν, οἱ δ' ἀπ' ὀρνίθων ἢ θηρίων ἀγρίων· τὸ δὲ πλεῖστον γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς γῆς ζῇ καὶ τῶν ἡμέρων καρπῶν»[247].

Οὐχ ἧττον σημαντικὴ εἶναι ἡ πρὸς κίνησιν ὁρμή, τῆς ὁποίας βιολογικὴ εἶναι ἡ σκοπιμότης. Σκοπὸς «τοῦ περιπατεῖν» εἶναι «ἡ ὑγίεια· διὰ τί γὰρ περιπατεῖ; φαμὲν ἵνα ὑγιαίνῃ καὶ εἰπόντος οὕτως οἰόμεθα ἀποδεδωκέναι τὸ αἴτιον».[248] Καὶ αὐταὶ αἱ «διαστάσεις» τῶν παίδων δὲν εἶναι ἄσκοποι, «συμφέρουσι γὰρ πρὸς αὔξησιν. Γίνεται γὰρ τρόπον τινὰ γυμνασία τοῖς σώμασι».

Καθολικὴ καὶ ἐξ ἴσου σημαντικὴ εἶναι ἡ γενετήσιος ὁρμή. «Ἡ θρεπτικὴ ψυχή...καὶ πρώτη καὶ κοινοτάτη δύναμίς ἐστι ψυχῆς, καθ' ἣν ὑπάρχει τὸ ζῆν ἅπασιν. ἧς ἐστὶν ἔργα γεννῆσαι καὶ τροφῇ χρῆσθαι· φυσικώτατον γὰρ τῶν ἔργων τοῖς ζῶσιν, ὅσα τέλεια καὶ μὴ πηρώματα, ἢ τὴν γένεσιν αὐτομάτην ἔχει, τὸ ποιῆσαι ἕτερον οἷον αὐτό, ζῷον μὲν ζῷον, φυτὸν δὲ φυτόν, ἵνα τοῦ ἀεὶ καὶ τοῦ θείου μετέχωσιν ᾗ δύνανται· πάντα γὰρ ἐκείνου ὀρέγεται, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πράττει ὅσα πράττει κατὰ φύσιν. τὸ δ' οὗ ἕνεκα διττόν, τὸ μὲν οὗ, τὸ δὲ ᾧ. ἐπεὶ οὖν κοινωνεῖν ἀδυνατεῖ τοῦ ἀεὶ καὶ τοῦ θείου τῇ συνεχείᾳ, διὰ τὸ μηδὲν ἐνδέχεσθαι τῶν φθαρτῶν ταὐτὸ καὶ ἓν ἀριθμῷ διαμένειν, ᾗ δύναται μετέχειν ἕκαστον, κοινωνεῖ ταύτῃ, τὸ μὲν μᾶλλον τὸ δ' ἧττον· καὶ διαμένει οὐκ αὐτὸ ἀλλ' οἷον αὐτό, ἀριθμῷ μὲν οὐχ ἕν, εἴδει δ' ἕν» [249]. Διὰ τῆς γενετησίου οὕτως ὁρμῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ διαιώνισις τοῦ εἴδους. Ἀνάλογα ὑπεστήριξε καὶ ὁ Πλάτων θεωρήσας ὡς ἀντικεί-

---

[247]) Πολιτικά Α'. 8, 1256 α 24—41. [248]) Φυσ. ἀκρ. Β'. 3, 194 β 32—35. [249]) Π. ψυχῆς Β', 4, 415 α κ. ἑ.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΗΒΑΙΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μενον τοῦ ἔρωτος τὴν ἀθανασίαν. «Ἡ θνητὴ φύσις ζητεῖ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀεί τε εἶναι καὶ ἀθάνατος· δύναται δὲ ταύτῃ μόνον, τῇ γενέσει, ὅτι ἀεὶ καταλείπει ἕτερον νέον ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ»[250].

Ἡ πρὸς ἐπικοινωνίαν ὁρμὴ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ ἄνθρωπος», διεκήρυξε, εἶναι «πολιτικὸν ζῶον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῴου μᾶλλον»[251]. Ὡς αἱ ἄλλαι ὁρμαὶ οὕτω καὶ αὕτη ἀποβλέπει εἰς ἀγαθόν τι. «Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὁρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική». [252] «Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος· ὥσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζῴων ὁ ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων» [253] Ἐκ τῆς συγκροτήσεως τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας δὲν ἀποκομίζομεν μόνον ἀρνητικὰ ὀφέλη, ἀλλὰ καὶ θετικά: δι' αὐτῆς κατορθοῦται ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ θεραπεία τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν. «Δεῖ λαμβάνειν τὸν οἰκοδόμον παρὰ τοῦ σκυτοτόμου τὸ ἐκείνου ἔργον, καὶ αὐτὸν ἐκείνῳ μεταδιδόναι τὸ αὐτοῦ» [254]. Πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητος εἶναι ἡ διαφοροποίησις τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν. «Οὐ γὰρ ἐκ δύο ἰατρῶν γίνεται κοινωνία, ἀλλ' ἐξ ἰατροῦ καὶ γεωργοῦ, καὶ ὅλως ἑτέρων καὶ οὐκ ἴσων· ἀλλὰ τούτους δεῖ ἰσασθῆναι. διὸ πάντα συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι, ὧν ἐστιν ἀλλαγή».[255] Τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης κατανομῆς τῆς ἐργασίας εἶναι γνωστὸν ὁπόσον ἐξαίρονται ὑπὸ τῆς νεωτέρας κοινωνιολογίας.[256]) Εἰς τὴν κοινωνικὴν ὅμως συμβίωσιν παραλλήλως τῆς ἀνομοιομορφίας συντελεῖ καὶ ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ ἐπιδίωξις κοινῶν ἰδανικῶν, ὡς ἡ ἀνομοία συγκρότησις τοῦ πληρώματος τοῦ πλοίου συμβάλλει εἰς τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ. «Τῶν δὲ πλωτήρων καίπερ ἀνομοίων ὄντων τὴν δύναμιν (ὁ μὲν γάρ ἐστιν ἐρέτης, ὁ δὲ κυβερνήτης, ὁ δὲ πρωρεύς, ὁ δ' ἄλλην τιν' ἔχων τοιαύτην ἐπωνυμίαν) δῆλον ὡς ὁ μὲν ἀκριβέστατος ἑκάστου λόγος ἴδιος ἔσται τῆς ἀρετῆς, ὁμοίως δὲ καὶ κοινός τις ἐφαρμόσει πᾶσιν· ἡ γὰρ σωτηρία τῆς ναυτιλίας ἔργον ἐστὶν αὐτῶν πάντων, τούτου γὰρ ἕκαστος ὀρέγεται τῶν πλωτήρων. Ὁμοίως τοίνυν καὶ τῶν πολιτῶν, καίπερ ἀνομοίων ὄντων, ἡ σωτηρία τῆς κοινωνίας ἔργον ἐστί, κοινωνία δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία».[257])

---

[250]) Συμπόσ. 207. [251] Πολιτικὰ Α'. 2, 1253 α 8—9. [252]) Αὐτ. 1, 1252 α 1—8. [253]) Αὐτ. 2, 1253 α 32—37. [254] Ἠθ. Νικ. Ε', 8, 1133 α 8—10. [255] Αὐτ. 16—19. [256]) Πρβλ. Adams Smith Recherches sur la nature et les causes de la richesse de nations Γαλλ. μετ. 1843 σ. 6—14, [257]) Πολ. Γ'. 2, 1276 β 20—30.

Ε.Υ.Δ. τμ. Κ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἡ ὁρμὴ πρὸς κτῆσιν συνδέεται κυρίως πρὸς θεραπείαν ὑλικῶν ἀναγκῶν. «Τὸ κτῆμα ὄργανον πρὸς ζωήν ἐστι, καὶ ἡ κτῆσις πλῆθος ὀργάνων ἐστί, καὶ ὁ δοῦλος κτῆμά τι ἔμψυχον. Καὶ ὥσπερ ὄργανον πρὸ ὀργάνων πᾶς ὑπηρέτης».[258] Πρὸς ἀπόκτησιν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἀποβλέπει ὁ νομαδικός, ὁ γεωργικός, ὁ ληστρικός, ὁ ἁλιευτικὸς καὶ ὁ θηρευτικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι «ὡς ἂν ἡ χρεία συναναγκάζῃ, τοῦτον τὸν τρόπον διάγουσιν. Ἡ μὲν οὖν τοιαύτη κτῆσις ὑπ' αὐτῆς φαίνεται τῆς φύσεως διδομένη πᾶσιν, ὥσπερ κατὰ τὴν πρώτην γένεσιν εὐθύς, οὕτω καὶ τελειωθεῖσιν».[259]) Εἰς τὴν πρὸς κτῆσιν ὁρμὴν ὑπάγει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην καὶ τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν. «Καὶ ἡ πολεμικὴ φύσει κτητική πως ἔσται (ἡ γὰρ θηρευτικὴ μέρος αὐτῆς), ᾗ δεῖ χρῆσθαι πρός τε τὰ θηρία καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι πεφυκότες ἄρχεσθαι μὴ θέλουσιν, ὡς φύσει δίκαιον τοῦτον ὄντα τὸν πόλεμον. Ἓν μὲν οὖν εἶδος κτητικῆς κατὰ φύσιν τῆς οἰκονομικῆς μέρος ἐστίν, καθὸ δεῖ ἤτοι ὑπάρχειν ἢ πορίζειν αὐτὴν ὅπως ὑπάρχῃ, ὧν ἐστὶ θησαυρισμὸς χρημάτων πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων καὶ χρησίμων εἰς κοινωνίαν πόλεως ἢ οἰκίας».[260])

Ἡ πρὸς ἐνασχόλησιν ὁρμὴ ἀντιθέτως εἶναι αὐτοσκοπός, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ παιδιαὶ τῶν παίδων. «Ἡ παιδιά», κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ διατύπωσιν τοῦ Baldwin[261]), «εἶναι αὐτοτελής», κατὰ τὴν τελολογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως. «Τὸ παίγνιον», λέγει ὁμοίως ὁ Karl Groos,[262]) «εἶναι ταὐτοχρόνως μέσον καὶ σκοπὸς ἢ αὐτοσκοπός». Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη ὁ Πλάτων ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ παιδιὰ δὲν ἔχει οὔτε πρακτικόν, οὔτε θεωρητικόν, οὔτε καλλιτεχνικὸν σκοπόν. «Οὐκοῦν ἡδονῇ κρίνοιτ' ἂν μόνον ἐκεῖνο ὀρθῶς, ὃ μήτε τινα ὠφελίαν μήτε ἀλήθειαν μήτε ὁμοιότητα ἀπεργαζόμενον παρέχεται μήδ' αὖ γε βλάβην, ἀλλ' αὐτοῦ τούτου μόνον ἕνεκα γίγνοιτο... Παιδιάν... εἶναι τὴν αὐτὴν ταύτην λέγω τότε, ὅταν μήτε τι βλάπτῃ μήτε ὠφελῇ σπουδῆς ἢ λόγου ἄξιον».[263]) Τὰ αὐτὰ φρονεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Αἱ παιδιαὶ εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς «ἡδεῖαι, οὐ γὰρ δι' ἕτερα αὐτὰς αἱροῦνται».[264]) Δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἡ παιδιὰ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. «Ἄτοπον τὸ τέλος εἶναι παιδιάν, καὶ πραγματεύεσθαι καὶ κακοπαθεῖν τὸν βίον ἅπαντα τοῦ παίζειν χάριν. ἅπαντα γὰρ ὡς εἰπεῖν ἑτέρου ἕνεκα αἱρούμεθα πλὴν τῆς εὐδαιμονίας· Τέλος γὰρ αὕτη. σπουδάζειν δὲ καὶ πονεῖν παιδιᾶς χάριν ἠλίθιον φαίνεται καὶ λίαν παιδικόν· παίζειν δ' ὅπως σπουδάζῃ, κατ' Ἀνάχαρσιν, ὀρθῶς ἔχειν δοκεῖ. ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἡ παιδιά, ἀδυνατοῦντες δὲ συνεχῶς πονεῖν ἀναπαύσεως δέονται. οὐ δὴ τέλος ἡ ἀνάπαυσις· γίνεται γὰρ

---

[258]) Αὐτ. Α'. 4, 1253 β 35—37. [259]) Αὐτ. 8, 1256 β, 4—7 [260]) Αὐτ. 24—32. [261]) La pensée et les choses γαλλ. μετ. 1908 σ. 107. [262]) Das Seelenleben des Kindes 1913 σ. 64. [263]) Νόμοι Β, 667. [264]) Ἠθ. Νικ. Κ'. 6, 1176 β 9—10.

Ε.Υ. Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἕνεκα τῆς ἐνεργείας». [265]) Τὸν αὐτὸν πρὸς ἀνάπαυσιν σκοπὸν ἔχει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ὁ ὕπνος. «Ἐπειδὴ λέγομεν τὴν φύσιν ἕνεκά του ποιεῖν, τοῦτο δ'ἀγαθόν τι, τὴν δ' ἀνάπαυσιν παντὶ τῷ πεφυκότι κινεῖσθαι, μὴ δυναμένῳ δ' ἀεὶ καὶ συνεχῶς κινεῖσθαι μεθ' ἡδονῆς ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ὠφέλιμον, τῷ δ' ὕπνῳ αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ προσάπτουσι τὴν μεταφορὰν ταύτην ὡς ἀναπαύσει ὄντι· ὥστε σωτηρίας ἕνεκα τῶν ζῴων ὑπάρχειν». [266]) «Σώζει γὰρ ἡ ἀνάπαυσις». [267])

Κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνη εἶναι ἡ πρὸς μίμησιν ὁρμή. «Τὸ μιμεῖσθαι σύμφυτον τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παίδων ἐστί, καὶ τούτῳ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ζώων, ὅτι μιμητικώτατόν ἐστι καὶ τὰς μαθήσεις ποιεῖται διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας, καὶ τὸ χαίρειν τοῖς μιμήμασι πάντας. σημεῖον δὲ τούτου τὸ συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ἔργων· ἃ γὰρ αὐτῶν λυπηρῶς ὁρῶμεν, τούτων τὰς εἰκόνας τὰς μάλιστα ἠκριβωμένας χαίρομεν θεωροῦντες, οἷον θηρίων τε μορφὰς τῶν ἀτιμοτάτων καὶ νεκρῶν. αἴτιον δὲ καὶ τούτου, ὅτι μανθάνειν οὐ μόνον τοῖς φιλοσόφοις ἥδιστον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοίως· ἀλλ' ἐπὶ βραχὺ κοινωνοῦσιν αὐτοῦ. Διὰ γὰρ τοῦτο χαίρουσι τὰς εἰκόνας ὁρῶντες, ὅτι συμβαίνει θεωροῦντας μανθάνειν καὶ συλλογίζεσθαι τί ἕκαστον». [268]) Τὴν πρὸς μίμησιν οὕτως ὁρμὴν ὑπάγει ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ εἰδέναι. Οἱ νεώτεροι ἀποδίδουσιν εἰς τὴν μίμησιν πολὺ εὐρυτέραν σημασίαν. Ὁ Tarde, [269]) ὁ Baldwin, [270]) ὁ de Dantec [271]) ἀνάγουσιν αὐτὴν εἰς νόμον διέποντα πάσας τὰς ἐνεργείας τῶν ἐνοργάνων ὄντων.

Τὴν ἰδιάζουσαν ἐπίσης εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁρμὴν πρὸς τὸ εἰδέναι θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μὲν ὡς ἀναγκαίαν διὰ τὴν πρᾶξιν, τὸ δὲ ὡς αὐτοσκοπόν. «Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. Σημεῖον δ' ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις· καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας, ἀγαπῶνται δι' ἑαυτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἡ διὰ τῶν ὀμμάτων. Οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν, ἀλλὰ καὶ μηθὲν μέλλοντες πράττειν, τὸ ὁρᾶν αἱρούμεθα ἀντὶ πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν ἄλλων, Αἴτιον δ', ὅτι μάλιστα ποιεῖ γνωρίζειν τι ἡμᾶς αὕτη τῶν αἰσθήσεων, καὶ πολλὰς δηλοῖ διαφοράς». [272]) Εἰς τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης παρέμεινε πιστὸς πρὸς τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως, ἡ ὁποία ἀνεζήτει τὴν γνῶσιν διὰ τὴν γνῶσιν, διὰ καθαρῶς θεωρητικοὺς σκοπούς. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἶχον πλήρη τούτου συνείδησιν, διότι διέστελλον τὰ ταξείδια τὰ «κατ' ἐμπορίαν», ὡς ἔλεγον, ἐκ τῶν «κατὰ θεωρίαν», ὅτε ἐπεσκέπτοντο τὰς ξένας χώρας, ὅπως παρατηρήσωσι ἁπλῶς

---

[265]) Ἠθ. Νικ. Κ', 6, 1176β 35 κ. ἑ. [266]) Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως Β', 455β 19 — 25. [267]) Αὐτ. 3, 458α 6. [268]) Ποιητικὴ 4, 1448β,2 κ. ἑ. [269]) Les lois de l' imitation. [270]) Le développement mental chez l' enfant et la race Γαλλ. μετ. 1897 σ. 121 κ. ἑ. [271]) La science de la vie 1915 κεφ. II. [272]) Μετ. Α, 1, 980α 21 — 30.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ ΕΠ.Κ.Τ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

αὐτάς. Ὅτε ὁ Καμβύσης κατέκτησε τὴν Αἴγυπτον, εὗρεν ἐκεῖ οὐ μόνον Ἕλληνας ἐμπόρους, ἀλλὰ καὶ Ἕλληνας «περιηγητάς, «αὐτῆς τῆς χώρης θεητάς», ὡς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος.[273]) Ὁ Πλάτων βραδύτερον τὰ αὐτὰ ὑπεστήριξεν ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ γεωμετρία παρὰ τὴν κοινὴν δοξασίαν δὲν ἐπιδιώκει πρακτικὸν τινὰ σκοπόν, ἀλλὰ θεωρητικόν. «Πᾶν τὸ μάθημα γνώσεως ἕνεκα»[274] ἐπιτηδεύεται. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ μαθηματικὸς Poincaré[275] εἶναι θιασώτης «τῆς ἐπιστήμης διὰ τὴν ἐπιστήμην» βεβαιῶν ὅτι ἡ «γνῶσις εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ πρᾶξις τὸ μέσον» τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας.

Ἀπότοκος τῆς πρὸς τὸ εἰδέναι ὁρμῆς εἶναι ἡ πρὸς ἀνακοίνωσιν ὁρμή, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, διότι μόνον οὗτος διακρίνει τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν, καὶ συνεπῶς τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρήσιμος εἶναι ὁ ἔναρθρος λόγος. «Ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῴοις (μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις αὐτοῦ ἐλήλυθεν, τοῦ ἔχειν αἴσθησιν λυπηροῦ καὶ ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις) ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον· τοῦτο γὰρ πρὸς τἄλλα ζῷα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἴσθησιν ἔχειν».[276])

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὁρμέμφυτα καὶ τὰς ὁρμάς, καθ' ἃς ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι συνειδητὸς εἰς τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενον, ἡ ἐπιθυμία, ἡ προαίρεσις καὶ ἡ βούλησις εἶναι συνειδηταὶ ἐνέργειαι τοῦ ὀρέγεσθαι. Κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν δρῶμεν μετὰ πλήρους συνειδήσεως ὅτι ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἀποτελεῖ μέσον πρὸς ἐπιδίωξιν ὡρισμένου σκοποῦ. «Ἕνεκα...του ποιεῖ πᾶς ὁ ποιῶν», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «καὶ οὐ τέλος ἁπλῶς ἀλλὰ πρός τι καί τινος τὸ ποιητόν, ἀλλὰ τὸ πρακτόν. ἡ γὰρ εὐπραξία τέλος. ἡ δ' ὄρεξις τούτου»[277]. Τὴν ἐπιθυμίαν ὁρίζει ὡς «τοῦ ἡδέος ὄρεξιν»[278] καὶ διακρίνει δύο αὐτῆς μορφὰς «κοινὰς ἢ φυσικὰς» καὶ «ἰδίους ἢ ἐπιθέτους» ἐπιθυμίας. Αἱ πρῶται εἶναι γενικαὶ καὶ χρησιμεύουσι πρὸς ἱκανοποίησιν πραγματικῶν ἀναγκῶν. «Πᾶς ἐπιθυμεῖ ὁ ἐνδεὴς ξηρᾶς ἢ ὑγρᾶς τροφῆς». Ἡ «φυσικὴ ἐπιθυμία» ἔχει βιολογικὴν σκοπιμότητα, εἶναι «ἀναπλήρωσις τῆς ἐνδείας»[279]. «Ἡ ἐπιθυμία ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἔστιν μὲν ἔνδεια, καὶ ὅταν μηκέτι ἔχωμεν τροφὴν ἢ ὀλίγην[280]. Ἐν τῇ «Ρητορικῇ» τὰς φυσικὰς ἐπιθυμίας, «ὅσας μὴ ἐκ τοῦ ὑπολαμβάνειν ἐπιθυμοῦσι» ὀνομάζει ἀλόγους. Τοιαῦται εἶναι «αἱ διὰ τοῦ σώματος ὑπάρχουσαι, οἷον ἡ τροφῆς δίψα καὶ πεῖνα, καὶ καθ' ἕκαστον εἶδος τροφῆς εἶδος ἐπιθυμίας, καὶ περὶ τὰ γευστὰ καὶ ἀφροδίσια καὶ ὅλως τὰ ἁπτά, καὶ

---

[273]) Γ' 139 [274]) Πολιτεία Β', 527 4 — Β. [275]) La science et l' hyopthese ά, ἔ. σ. 258. [276]) Πολιτικὰ Α', 2, 1253α 11 — 19. [277]) Ἠθ. Νικ. Ζ', 2, 1139β 1 — 14. [278]) Π. ψυχῆς Β', 3, 414 β, 6. [279]) Ἠθ. Νικ. Γ', 13, 1118 β 18 — 19. [280]) Προβλήματα ΚΑ', 930 α 28.

Ε.Υ.Δ. ... Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

περὶ ὀσμὴν (εὐωδίας) καὶ ἀκοὴν καὶ ὄψιν» [281] Αἱ ἴδιοι καὶ ἐπίθετοι ποικίλλουσι κατὰ τὰ ἄτομα καὶ δὲν ἱκανοποιοῦσι φυσικὰς ἀνάγκας. Τοιαύτη εἶναι ἡ γαστριμαργία, ὡς «παρὰ τὸ δέον» [282] πληροῦσα τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν τροφὴν ἐπιθυμίαν.

Διάφορος τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἡ προαίρεσις. «Οἱ δὲ λέγοντες αὐτὴν ἐπιθυμίαν ἢ θυμὸν ἢ βούλησιν ἤ τινα δόξαν οὐκ ἐοίκασιν ὀρθῶς λέγειν. οὐ γὰρ κοινὸν ἡ προαίρεσις καὶ τῶν ἀλόγων, ἐπιθυμία δὲ καὶ θυμός. καὶ ὁ ἀκρατὴς ἐπιθυμῶν μὲν πράττει, προαιρούμενος δ' οὔ· ὁ ἐγκρατὴς δ' ἀνάπαλιν προαιρούμενος μέν, ἐπιθυμῶν δ' οὔ. καὶ προαιρέσει μὲν ἐπιθυμία ἐναντιοῦται, ἐπιθυμία δ' ἐπιθυμία οὔ. καὶ ἡ μὲν ἐπιθυμία ἡδέος καὶ ἐπιλύπου, ἡ προαίρεσις δ' οὔτε λυπηροῦ οὔθ' ἡδέος» [283] Ἡ προαίρεσις κατὰ ταῦτα ἔχει ἠθικόν, δεοντολογικὸν χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος διακρίνει ταύτην οὐ μόνον τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλὰ καὶ τῆς δοξασίας. «Ἡ προαίρεσις ἐπαινεῖται τῷ εἶναι οὗ δεῖ μᾶλλον ἢ τῷ ὀρθῶς, ἡ δὲ δόξα τῷ ὡς ἀληθῶς. καὶ προαιρούμεθα μὲν ἃ μάλιστα ἴσμεν ἀγαθὰ ὄντα ,δοξάζομεν δὲ ἃ οὐ πάνυ ἴσμεν» [284]

Διακρίνει περαιτέρω ὁ Ἀριστοτέλης προαίρεσιν καὶ βούλησιν. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, ἡ δευτέρα εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως. «Ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶ μᾶλλον, ἡ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος, οἷον ὑγιαίνειν βουλόμεθα, προαιρούμεθα δὲ δι' ὧν ὑγιανοῦμεν καὶ εὐδαιμονεῖν βουλόμεθα μὲν καὶ φαμέν, προαιρούμεθα δὲ λέγειν οὐχ ἁρμόζει· ὅλως γὰρ ἔοικεν ἡ προαίρεσις περὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν εἶναι» [285].

« Ὄντος δὴ βουλητοῦ μὲν τοῦ τέλους, βουλευτῶν δὲ καὶ προαιρετῶν τῶν πρὸς τὸ τέλος, αἱ περὶ ταῦτα πράξεις κατὰ προαίρεσιν ἂν εἶεν καὶ ἑκούσιοι» [286]) Ἀντικείμενον τῆς βουλητικῆς ἐνεργείας εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ ἀγαθόν. «Ἔστι δ' ἡ βούλησις ἀγαθοῦ ὄρεξις». [287]) «Ἡ δὲ βούλησις... τοῦ τέλους ἐστίν, δοκεῖ δὲ τοῖς μὲν τἀγαθοῦ εἶναι, τοῖς δὲ τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ». [288])

Ἡ ἀριστοτελικὴ ἐκδοχὴ τῆς βουλήσεως παρουσιάζει καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις. Κατὰ τὸν Claparède [289]) χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι ἡ ἁπλῆ ὕπαρξις σκοποῦ, ἀλλ' ἡ μεταξὺ συγκρουομένων σκοπῶν διαμάχη, καθ' ἣν ὑπερισχύει ἡ πρὸς τὰ ἀνώτερα ἰδεώδη τάσις. Κριτήριον αὐτῆς εἶναι τὸ ἰδεῶδες καὶ ἀντικείμενον τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἁπλῆ ἐκλογὴ φαγητοῦ ἢ ποτοῦ δὲν ἀποτελεῖ βουλητικὴν ἐνέργειαν. Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν βουλητικὴν πρᾶξιν θριαμβεύει ἡ ἀσθενεστέρα, ἀλλ' ἀνωτέρας ποιότητος δύναμις, τῆς ἰσχυροτέρας, ἀλλὰ κατωτέρας ποιοτικῶς. Πραγματοποιεῖται νίκη Δαυῒδ κατὰ Γολιάθ. Ἐὰν τοῦ-

[281]) Ρητ. Α'. 11,1370α 19—25. [282]) Ἠθ. Νικ. Γ', 13, 1118β 20. [283]) Αὐτ. 4, 1111 β 10—18. [284]) Αὐτ. 1112α 5 — 8. [285]) Αὐτ. 1111β 26 — 30. [286]) Αὐτ. 7, 1113β 3 ÷ 5. [287]) Ρητ. Α', 10, 1369α 2 — 3. [288]) Ἠθ. Νικ. Γ', 6, 1113α 14 — 16. [289]) L' éduc. fonct. 165 κ. ἑ.

Ε.Υ.Δ της Π.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ναντίον ἡ ἀπόφασις ἡμῶν ἠκολούθει τὴν διεύθυνσιν τῆς ἰσχυροτέρας ἕλξεως, δὲν θὰ ἐπρόκειτο περὶ βουλητικῆς πράξεως. Οἰνοπότης διερχόμενος πρὸ καπηλείου καὶ εἰσερχόμενος εἰς αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύει ἰσχὺν βουλήσεως. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει εἰς τὸν ἀνδρεῖον στρατιώτην τὸν ἀψηφοῦντα τὸν κίνδυνον χάριν τῆς πιστῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος. Τὰ αὐτὰ παραδέχεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης φρονῶν ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἀνδρείας ὀφείλεται εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. «Δόξειεν ἂν εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἀνδρείαν τέλος ἡδύ, ὑπὸ τῶν κύκλῳ δ' ἀφανίζεσθαι, οἷον κἀν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι γίνεται. τοῖς γὰρ πύκταις τὸ μὲν τέλος ἡδύ, οὗ ἕνεκα, ὁ στέφανος καὶ αἱ τιμαί, τὸ δὲ τύπτεσθαι ἀλγεινόν, εἴπερ σάρκινοι, καὶ λυπηρόν, καὶ πᾶς ὁ πόνος· διὰ δὲ τὸ πολλὰ ταῦτ' εἶναι, μικρὸν ὂν τοῦ οὗ ἕνεκα οὐδὲν ἡδὺ φαίνεται ἔχειν. εἰ δὴ τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ περὶ τὴν ἀνδρείαν, ὁ μὲν θάνατος καὶ τὰ τραύματα λυπηρὰ τῷ ἀνδρείῳ καὶ ἄκοντι ἔσται, ὑπομενεῖ δὲ αὐτὰ ὅτι καλὸν ἢ ὅτι αἰσχρὸν τὸ μή» [290]. Καὶ συμπεραίνει ὅτι «οὐ ἐν ἁπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται».[291])

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν ἀριστοτελικῶν διδαγμάτων περὶ τῶν κυριωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν διεπιστώθη ὅτι ἡ τελολογικὴ κατεύθυνσις ἀποτελεῖ τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς ψυχολογίας τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς αὐτῶν πρὸς τὰς νεωτέρας δοξασίας πλέον ἢ ἅπαξ προέκυψε καταπληκτικὴ σύμπτωσις γνωμῶν. Λεπτομερεστέρα βεβαίως ἔρευνα ἀνευρίσκει παρὰ τὰ κοινὰ γνωρίσματα καὶ σημαντικάς τινας διαφοράς. Οὕτως ἐνῷ κατὰ τὴν νεωτέραν βιολογικὴν ψυχολογίαν ὁ σκοπὸς τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν εἶναι κυρίως χρησιμοθηρικός, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν πλεῖσται ψυχικαὶ λειτουργίαι ὑπάρχουσιν οὐ μόνον «τοῦ ζῆν ἕνεκεν», ἀλλὰ καὶ τοῦ «εὖ ζῆν», [292], «τοῦ εὖ ἕνεκα» [293].

Σπουδαιοτέρα εἶναι ἑτέρα διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο κατευθύνσεων. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἡ ψυχικὴ καὶ δὴ ἡ νοητικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀπότοκος τῆς πράξεως. Κατὰ τὸν Piaget [294]) ἡ νοημοσύνη τοῦ παιδὸς βαίνει ἐκ τῆς πράξεως εἰς τὴν θεωρίαν. Ἡ μετάβασις ἐκ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν ἐπιτυγχάνεται διὰ μεταθέσεως ἐπὶ τοῦ νοεροῦ πεδίου ἐνεργειῶν κατ' ἀρχὰς ἐκτελουμένων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς δράσεως. Ἡ ἐμπράγματος ἀρίθμησις, ὡς γνωστόν, προηγεῖται τῆς νοερᾶς.) Κατὰ [295] τὸν Ἀριστοτέλη τοὐναντίον ἡ θεω-

[290]. Ἠθ. Νικ. Γ', 12, 1117 β 1 — 9. [291]) Αὐτ. 15 — 16. [292]) Πολιτικὰ Α', 2, 1252β 31 — 32. [293]) Περὶ αἰσθ. 1, 437α 1. [294]) Le jugement et le raisonnemenn chez l' enfant 1924 κεφ. Ι, δ, 2. [295]) Rignano Psychologie du jugement 1920 σ. 99.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ. της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ρία καθοδηγεῖ τὴν πρᾶξιν. Ἡ ἐνέργεια εἶναι τὸ συμπέρασμα συλλογισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν μείζονα πρότασιν σχηματίζει ἡ ἐπιθυμία καὶ τὴν ἐλάσσονα ἡ αἴσθησις, ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων ἢ ἡ νόησις. «Ποτέον μοι ἡ ἐπιθυμία λέγει, τόδε ποτόν, ἡ αἴσθησις εἶπεν ἢ ἡ φαντασία ἢ ὁ νοῦς, εὐθὺς πίνει».[296]) «Σκεπάσματος δέομαι, ἱμάτιον σκέπασμα, ἱματίου δέομαι· οὗ δέομαι ποιητέον, ἱματίου δέομαι, ἱμάτιον ποιητέον».[297])

Αἱ διαφοραὶ ὅμως αὗται δὲν αἴρουσι τὸν κοινὸν τελολογικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας.

---

[296]) Π. ζ. κινήσεως 7, 701α 12 – 3. [297]) Αὐτ. 17 – 20.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 5

1. Ἡ ἔννοια τῆς τελολογικῆς ψυχολογίας 7
2. Ἡ τελολογικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους 13
3. Ἡ σκοπιμότης ἐν τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ 20
4. Ἡ σκοπιμότης τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν 25
   α) Ἡ σκοπιμότης τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν 27
   β) Ἡ σκοπιμότης τῶν συναισθημάτων 34
   γ) Ἡ σκοπιμότης τῶν ὀρέξεων 41
5. Συμπέρασμα 49

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006